УДК 338.432:631.1.016

О.В. ШУБРАВСЬКА, доктор економічних наук, професор, завідувач відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Розвиток агропродовольчого виробництва України: завдання і виклики[1]

Постановка проблеми. Розвиток агропродовольчого виробництва, його тенденції й ще більше – довгострокові перспективи, значною мірою визначаються загальним станом економіки, який в Україні, як відомо, нині вельми далекий від сприятливого і навряд чи суттєво поліпшиться принаймні найближчими роками. Водночас аграрний сектор країни в силу специфіки продукції, що ним виробляється, традиційно не настільки гостро, як інші галузі національного господарського комплексу, відчуває кризу платоспроможного попиту на споживчому ринку, що значно підвищує його загальну економічну сталість. Цьому немалою мірою сприяє також досить тривала орієнтація вітчизняних виробників і трейдерів на зовнішні ринки збуту та в цілому успішне їх освоєння. Однак відносно високі економічні показники, які галузь демонструє протягом останніх років (включно з провальним 2015 р.), усе ж дають мало підстав для оптимізму як стосовно підтримання у перспективі високих середніх темпів зростання виробництва, так і доцільності цього в умовах наявних структурних деформацій. Не радує також висока частка агропродовольчої продукції у вітчизняному експорті, що доводить не лише про занепад інших національних виробництв, але й може стати провісником остаточного закріплення за Україною статусу світового постачальника сільськогосподарської сировини з усіма наслідками, що з цього випливають.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розвитку агропродовольчого виробництва займається велика кількість вітчизняних учених. Серед них, зокрема, В.Г. Андрійчук [1], Ю.О. Лупенко [7], Б.Й. Пасхавер [8], П.Т. Саблук [10] та багато інших. Водночас проблема пошуку дієвих механізмів протидії сучасним викликам сталого економічного розвитку аграрного сектора України потребує подальшого опрацювання.

Мета статті – визначення невідкладних завдань сучасного розвитку вітчизняного агропродовольчого виробництва й оцінка викликів, які належить подолати для забезпечення сталого та збалансованого зростання у галузі.

Виклад основних результатів дослідження. В усіх країнах світу стратегії розвитку аграрних секторів спрямовані на досягнення в цілому ідентичної основної мети: усталеного забезпечення населення доступ-

[1] Дослідження виконано за підтримки НАН України у рамках відомчої теми «Ресурсні можливості розвитку аграрного сектора економіки України» (номер державної реєстрації 0114U001638).

© О.В. Шубравська, 2016

ною й безпечною їжею. Для цього передбачається необхідність розв'язання тих чи інших тактичних завдань, перелік і механізми реалізації яких залежать уже від національних особливостей та поточного етапу агропродовольчого розвитку. Так, у США Закон про сільське господарство 2014 року [17], на відміну від законів попередніх періодів, у підтриманні фермерських доходів замість традиційного прямого субсидування пропонує більшою мірою зосередитися на управлінні ризиками сільгоспвиробництва, передусім, спровокованими несприятливими погодними умовами, хворобами рослин і тварин, а також ціновими коливаннями на продовольчому ринку. Для підтримання доходів фермерів у відзначених нестабільних умовах передбачені, зокрема, часткове відшкодування їм страхових виплат, заохочення розвитку виробництв із високою доданою вартістю, фінансування програм закупівель сільськогосподарської продукції, національних та міжнародних програм сприяння збуту продукції тощо. Особливу увагу приділено також програмам ресурсозбереження. Поряд із достатньо звичною для США (як і для решти розвинутих країн світу) консервацією сільськогосподарських угідь у зазначеному законі прописане виділення суттєвих обсягів бюджетних коштів на розвиток відновлювальних джерел енергії й підвищення енергоефективності, виробництво органічної продукції, наукові дослідження щодо впливу змін клімату на сільське і лісове господарство.

Метою затвердженої в Україні у 2015 році Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки визначено підвищення конкурентоспроможності сільського господарства і сприяння розвитку сільських територій на сталій основі відповідно до стандартів ЄС та міжнародних стандартів [3]. На наш погляд, така мета спрямовує на забезпечення достатньо високого (враховуючи вже існуючі, тобто стартові результати) позиціонування сільського господарства країни в глобальному й національному економічному просторі, справедливо акцентує увагу на необхідності досягнення сталого розвитку сільської місцевості та дотримання кращих міжнародних практик. Усе це, безумовно, є важливим. Однак це аж ніяк не гарантуватиме структурної збалансованості й довгострокової стійкості сільськогосподарського виробництва, що формує передумови його успішного розвитку в перспективі та стабільно високого рівня національної продовольчої незалежності.

У цьому зв'язку видається, що довгостроковою метою розвитку вітчизняного агропродовольчого виробництва доцільніше визначити забезпечення національної продовольчої безпеки і реалізації експортного агропродовольчого потенціалу на засадах сталості й інноваційності [13]. При цьому необхідно пам'ятати, що експорт слід розглядати насамперед як один із ключових чинників стабілізації внутрішнього продовольчого ринку країни. Відповідно нарощування експортних поставок агропродовольчої продукції за будь-якої макроекономічної ситуації не повинне зводитися в ранг самоцілі, а здійснюватися з урахуванням національних інтересів як на світовому ринку, так і стосовно використання природних ресурсів сільгоспвиробництва.

Національні інтереси України у сфері агропродовольчого виробництва й експорту, очевидно, полягають у повноцінному і стабільному насиченні внутрішнього продовольчого ринку високоякісною й доступною (передусім за ціною) продукцією, а також у вивезенні її надлишків у випадку достатньо високої економічної виправданості цього. Економічна виправданість у даному контексті означає не стільки одержання експортерами короткострокової вигоди в умовах сприятливої цінової кон'юнктури світового ринку, скільки повинна стати результатом цілеспрямованого і довготривалого закріплення на ринку в сегментах продукції, яка має нижчу цінову волатильність, специфічні конкурентні переваги тощо. Передусім, це стосується продукції з високим ступенем переробки, інноваційної, органічної. При цьому основною передумовою тривалого збереження високих рівнів національної продовольчої безпеки і зазначених експортних позицій є дотримання екологічних обмежень сільськогосподарського виробництва, без чого його розвиток уже в недалекому майбутньому не зможе здійснюватися в на-

лежних масштабах через деградацію й виснаження основних ресурсів – ґрунту і води.

Добре відомо, що країни починають реально перейматися розв'язанням екологічних проблем по мірі підвищення рівня свого економічного розвитку [15]. Встановлено, що «точкою відліку» є ВВП на душу населення у розмірі близько 8 тис. дол., а вже при доході у 10 тис. дол. спостерігається чіткий додатний зв'язок між прискоренням економічного зростання й підвищенням якості води та повітря [7].

Зі зростанням добробуту значення екологічних нормативів виробничої діяльності збільшуються, а контроль за їх дотриманням стає жорсткішим. У розвинених економіках постійно вдосконалюються технології виробництва продукції з метою ефективнішого використання сировини, ведеться пошук замінників обмежених видів ресурсів (зокрема, викопних). Уже нині бачимо приклади використання електричного, водневого транспорту, який приходить на зміну бензиновому. Це ж стосується й виробництва ряду видів харчової продукції, яку зараз взагалі можна штучно синтезувати (наприклад, сир і яйця з ГМ дріжджів [19], свинина з вівса й бобів [12]) або вирощувати з сировини, яка раніше вважалася для цього непридатною (водоростей, медуз, комах і т. ін.). Б. Гейтс, наприклад, інвестував мільйони доларів у створення бургера, який не містить м'яса (Impossible Burger). Глобальний ринок подібних рослинних замінників м'ясної продукції вже нині оцінюється в 1,8 млрд дол., а до 2020 року, за прогнозами, сягне 2,2 млрд дол.

Разом із тим основою для такої синтетичної їжі, як правило, служать рослини та їхні частини. Отже, незважаючи на можливості, які відкриваються перед людством щодо скорочення у перспективі масштабів використання традиційних ресурсів сільгоспвиробництва (передусім землі й води), повністю замінити їх нереально хоча б з огляду на існуючі у людей традиції споживання їжі, зокрема, бажання одержувати від неї задоволення та користь. Мабуть, як і описували світові класики фантастичного жанру, в майбутньому процес насолоди натуральною їжею зможуть собі дозволити лише вибрані. Чи вдасться в нашій країні з її величезним агропродовольчим потенціалом уникнути такої проблеми – питання, відповідь на яке формується у т.ч. і в нинішній час. Очевидна необхідність запровадження моделей ресурсоощадливого господарювання, успішно апробованих у розвинутих державах, із метою збереження у сільському господарстві потенціалу екологічно врівноваженого економічного зростання, для чого, передусім, необхідно підвищувати рівень екологічної свідомості українського суспільства, у т.ч. й аграріїв. Потрібно, нарешті, зрозуміти, що проблема забезпечення екологічно виправданого землекористування не може зводитися до простого заміщення мінеральними добривами винесених з урожаєм із ґрунту поживних речовин, як це зараз уявляється багатьма агровиробниками. Не менш важливим є також збереження структурності ґрунту та необхідного вмісту в ньому мікроорганізмів, що створює оптимальні умови для одержання високих й усталених урожаїв. А це вже потребує комплексного перегляду застосовуваних технологій.

Виходячи із зазначеної вище мети агропродовольчого розвитку, основними його завданнями в сучасних умовах вважаємо такі: стабілізація доходів сільгоспвиробників (насамперед, дрібних і середніх), гарантування доступності й безпечності агропродовольчої продукції, забезпечення належного екологічного статусу основних ресурсів сільгоспвиробництва (земельних і водних). У принципі, такі завдання не є новими й ставляться перед аграрним сектором давно (в тому чи іншому вигляді всі вони сформульовані також і в згадуваній вище Єдиній комплексній стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки), однак нині, з урахуванням макроекономічної ситуації в країні й світових тенденцій, загострюються виклики, які постають перед галуззю у процесі розв'язання цих завдань, і сам процес усе більше набуває статусу безальтернативного.

У контексті стабілізації доходів вітчизняних агровиробників основні виклики формуються під впливом як загальної економічної ситуації в Україні та на світовому продовольчому ринку, так і в агропродовольчому комплексі країни. Високий рівень залу-

чення українського аграрного сектора в глобальний простір знижує економічну сталість сільськогосподарського виробництва переважно через погіршення останніми роками світової цінової кон'юнктури [14], а саме: триваючого шостий рік поспіль загального падіння продовольчих цін [16]. Внутрішні ж інфляційні й девальваційні процеси скорочують доходи виробників і роблять їх практично непередбачуваними внаслідок зниження платоспроможного продовольчого попиту, розбіжностей у часі між здійсненням витрат на придбання виробничих ресурсів та одержанням виручки від реалізації сільгосппродукції, високої частки імпорту в ресурсному забезпеченні сільськогосподарського виробництва. Не маючи великих можливостей впливати на загальну економічну ситуацію в національній і світовій економіці, аграрні виробники повинні максимально адаптуватися до неї. Значною мірою зменшити зазначені негативні прояви можна відкоригувавши структуру агропродовольчого виробництва (й експорту), сформувавши розвинену інфраструктуру збуту, передбачивши необхідність прогнозування обсягів (і каналів) реалізації виробленої продукції та їх завчасного узгодження з масштабами виробництва й асортиментом.

Стосовно структурної корекції, насамперед, мова повинна йти про збільшення частки агропродовольчої продукції з високою доданою вартістю, яка, як відомо, меншою мірою схильна до цінових коливань. Проте водночас ринки такої продукції традиційно вважаються набагато більш монополізованими і в силу цього менш доступними для виробників. Однак це стосується практично всіх сегментів глобального продовольчого ринку, включаючи й сільськогосподарські. Наприклад, світовий ринок безалкогольних напоїв контролюють в основному дві транснаціональні компанії (Coca-Cola і PepsiCo) [9], а світовий ринок зерна на 90% контролюється лише п'ятьма концернами (при цьому лідери ринку – компанії Cargill та ADM разом контролюють 65% світової торгівлі) [2]. В Україні ситуація в цілому аналогічна: 70% ринку свіжих молокопродуктів контролює 10 компаній [11], а на експортному ринку зерна у 2014 році понад 70% становила частка семи компаній [4] (з яких навіть не всі займалися вирощуванням зернових, хоча й визначали ціни на внутрішньому ринку).

У цьому зв'язку у виробників як сільськогосподарської, так і харчової продукції є по суті два варіанти розв'язання проблеми зміцнення своєї присутності на продовольчому ринку: вбудовування у вже існуючі, у т.ч. глобальні, ланцюжки та/або їх формування. Очевидно, що з реалізацією обох цих процесів найуспішніше в змозі справитися потужні підприємства, здатні забезпечити достатню конкурентність своєї продукції як за ціновими, так і за якісними показниками. Решта ж, дрібніші виробники, змушені або вбудовуватися у ланцюжки, сформовані великими гравцями ринку, або йти з нього, принаймні, як автономні учасники процесу.

Успішність функціонування таких ланцюжків на макрорівні визначається повнотою задоволення інтересів усіх суб'єктів ринку, у т.ч. й кінцевих споживачів продукції. Досягнення цього, як показує досвід розвинених економік, забезпечується з боку компаній-переробників агросировини за рахунок зваженого відбору товарного асортименту і його диференціації для внутрішнього й зовнішнього ринків, формування особливих відносин з аграріями-постачальниками сировини (наприклад, обов'язкового їх представництва у раді директорів компанії, узгодження з ними закупівельних цін, забезпечення їм вільного доступу до закритої інформації компанії щодо здійснених поставок і одержаних виплат, надання їм безпроцентних авансів на купівлю основних виробничих ресурсів, консультування з питань підвищення ефективності їхньої діяльності тощо). Основне завдання аграріїв – своєчасність поставок сільськогосподарської продукції обумовленої якості, чітке дотримання укладених договорів. Відносини ж із ритейлерами мають ґрунтуватися на гарантуванні їм оперативності поставок готової продукції та, бажано, непорівнянній з конкурентами пропозиції. Своєю чергою продавці зобов'язуються здійснювати оплату постачальникам згідно з укладеними договорами і забезпечувати територіальну доступність продовольства для його кінцевих спожива-

чів. Лише такі економічні відносини можуть стати основою нарощування виробництва продукції з високою доданою вартістю у сучасних умовах жорсткої конкуренції й необхідності протистояння гігантам глобального продовольчого ринку.

Виходячи з цього, одним із першочергових завдань української держави, як неодноразово зазначалося, є стимулювання об'єднання малих сільгоспвиробників до конкурентоспроможних (як за кількістю виробленої ними продукції, так і за її якістю) масштабів та надання їм певних преференцій для створення агропереробних підприємств, що послужить запорукою повноцінної реалізації їх виробничого потенціалу і довгострокової стабілізації доходів.

Не менш важливим, ніж налагодження переробки сільгосппродукції, є визначення агровиробниками свого місця у ланцюжку створення доданої вартості, прогнозування виробництва й продажів, управління запасами. З метою активізації таких процесів варто передбачити можливість хоча б часткового фінансування витрат дрібних виробників та їхніх об'єднань на одержання відповідних консультаційних послуг.

Такі консультації можуть також бути корисними і стосовно освоєння «розумних» сільськогосподарських практик, залучення вітчизняних аграріїв до вирощування «нішевих» культур, зокрема таких, що демонструють високий рівень адаптації до зростаючих нині несприятливих змін клімату, користуються підвищеним експортним попитом тощо.

Наприклад, культурами, перспективними для України в плані найкращої пристосованості до сучасної нестачі вологи в ґрунті, агрономи називають, насамперед, сорго, просо, бобові (нут). Водночас відзначається, що широке їх запровадження у виробництво стримує низький розвиток комерційної інфраструктури та небажання зернотрейдерів займатися експортом зерна цих культур [5].

Популяризація здорового способу життя, більша заінтересованість великих переробників (зокрема, в країнах ЄС), закінчення терміну патенту на виробництво зумовлюють високу привабливість вирощування високоолеїнового соняшнику, олія з якого відрізняється від традиційних сортів 80-90%-м вмістом мононенасиченої кислоти і лише не більше, ніж на 10% складається з насичених жирів, визнаних шкідливими для здоров'я людей. Українські виробники поступово розширюють посіви такого соняшнику: за оцінками, за останні 5-6 років вони збільшилися на 60-70%. Однак у загальній площі відповідних посівів частка високоолеїнових сортів становить нині лише 3%.

Окрему увагу варто приділити необхідності відновлення в Україні виробництва твердої пшениці, вітчизняна селекція якої має давню історію й нині також представлена чималою кількістю високопродуктивних сортів. Ця культура має практично необмежений експортний потенціал, а крім того, є сировиною для виробництва високоякісного борошна, затребуваного як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Підвищення доданої вартості в аграрному секторі – це також розвиток тваринництва, відповідального не лише за насичення внутрішнього ринку відповідною м'ясомолочною продукцією, але й за забезпечення рослинництва органічними добривами, виробництво біогазу (і посилення таким чином енергонезалежності країни). Разом із тим варто нагадати, що з тваринництвом пов'язують поглиблення проблеми глобального потепління внаслідок збільшення викидів парникових газів, передусім метану. За даними Агентства США із захисту навколишнього середовища (EPA) у 2013 році сільське господарство США виробило 9% загальних обсягів викидів парникових газів, з яких третина припала на скотарство [18]. Отже, стимулювання розвитку тваринництва в Україні у стратегічній перспективі необхідно узгоджувати не лише з масштабами відповідного попиту, а й із дотриманням основних екологічних вимог. Тут також слід передбачити активізацію процесу консультування виробників щодо можливостей мінімізації негативних наслідків їхньої діяльності для довкілля. Так, EPA пропонує у сфері управління земельними ресурсами і рослинництва скорочувати викиди парникових газів внесенням точно розрахованої кількості необхідних для сільськогосподарських культур азотних добрив, що матиме ре-

зультатом зниження рівнів викиду окису азоту. У сфері тваринництва, насамперед, потрібне підвищення продуктивності тварин (і зменшення таким чином викидів газів із розрахунку на одиницю виробленої продукції) за рахунок селекції та коригування практик годівлі для скорочення кількості метану, утворюваного під час травного циклу тварин. У сфері прибирання, зберігання й використання гною має контролюватися процес його розкладу і добуватися метан для виробництва відновлювальної енергії. Замість розміщення у рідкому вигляді у відстійниках гній треба перетворювати у суху речовину або виносити на пасовища. Можливе також зберігання гною у спеціальних анаеробних ємностях для максимізації виділення метану й наступного його використання як замінника викопного палива.

Такого роду підходи описані в спеціальній літературі та повинні стати доступними широкому колу вітчизняних аграріїв, як і в цілому агроінноваційні практики, запровадження яких стримується насамперед відсутністю національної інноваційної системи та відповідного запиту з боку держави, на чому також неодноразово наголошувалося.

Очевидно, що немалу роль у процесі збільшення доданої вартості в аграрній сфері й підвищення доходів сільськогосподарських виробників покликана відіграти також логістична інфраструктура, у т.ч. зовнішньоторговельна, передусім транспортна і складська системи. У цьому контексті завданням держави є безпосередня участь у розвитку вказаних систем, формування умов для залучення у ці сфери приватних інвесторів, надання пільг на будівництво відповідних об'єктів об'єднанням сільгоспвиробників.

Щодо гарантування доступності та безпечності агропродовольчої продукції головними проблемами нині є зумовлений економічною кризою низький платоспроможний попит населення країни, а також несформованість системи контролю якості такої продукції по всьому ланцюгу її виробництва й обігу. Якщо перша проблема знаходиться в цілому поза сферою агропродовольчої діяльності, то друга – в компетенції профільних органів держуправління та безпосередніх виробників сільгосппродукції й продовольства. За оцінками спеціалістів, незважаючи на певні зрушення, до її остаточного розв'язання ще доволі далеко. Так, на думку Голови Держпродспоживслужби В. Лапи, в Україні європейські принципи щодо безпечності та якості продовольства на рівні законодавства запроваджені на 30-40%, а повного визнання еквівалентності вітчизняної системи безпечності продукції європейським нормам слід очікувати не раніше, ніж за 5-7 років. Серед підприємств харчової промисловості нині лише 20% запровадили й запроваджують систему аналізу небезпечних факторів і контролю у критичних точках (HACCP), тоді як повне її запровадження на потужностях, що задіяні на виробництві харчових продуктів, Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» передбачено протягом 2017-2019 років.

Ще менш підготовлені до повномасштабного функціонування такої системи контролю якості вітчизняні аграрії, особливо малі й середні. І тут знову постає питання доцільності розширення їхньої поінформованості – у даному контексті, передусім, щодо необхідності й конкретних способів запровадження європейських «належних» сільськогосподарських практик згідно зі стандартами Global GAP, а також щодо основних принципів HACCP.

Щодо необхідності та соціально-економічної виправданості прагнення до забезпечення прийнятного екологічного статусу земельних і водних ресурсів сільськогосподарського виробництва неодноразово згадувалося, у т.ч. і в цій статті. Слід лише підкреслити, що процес підвищення екологічної свідомості населення країни, включно з виробниками агропродовольчої продукції, повинен бути суміщений із широким використанням державою економічних важелів стимулювання впровадження ощадливих, екологічно дружніх агротехнологій, підвищення ресурсної ефективності та використання безвідходних технологій. Враховуючи досить високу витратність переходу виробників усіх видів агропродовольчої продукції на модель ресурсозбереження, необхідно використовувати інструменти їх фінансового заохочення і при цьому передбачити жор-

сткі каральні санкції, які унеможливлять розвиток виробництв, що підривають засади сталого господарювання. Це тим більше актуально у зв'язку з усе вираженішим впливом змін клімату на сільгоспвиробників по всьому світу, включаючи й Україну. За таких умов нераціональне використання природних ресурсів агровиробництва, зокрема, недотримання оптимальної у зональному розрізі структури посівів сільгоспкультур, норм концентрації тварин тощо вже в осяжному майбутньому може створити реальну загрозу національній продовольчій безпеці.

Разом із тим наприкінці 2015 року до Парламенту був поданий законопроект щодо дерегуляції у сфері земельних відносин, яким запропоновано відміну ряду дозволів у землевпорядній сфері, у т.ч. також стосовно державної експертизи землевпорядної документації. Відомо, що питання державної експертизи землевпорядної документації регулюються, зокрема, Законом України «Про державну експертизу землевпорядної документації», у статті 9 зазначено, що обов'язковій державній експертизі підлягають у т.ч. проекти землеустрою із забезпечення еколого-економічного обґрунтування сівозмін та упорядкування угідь. Неодноразово визнавалося, що розроблення такої документації є коштовним і практично мало ким з аграріїв здійснюється, що стало підґрунтям для ліквідації зазначеної норми. Однак при цьому не запропонований жодний інший механізм спонукання сільгоспвиробників до дотримання екологічних нормативів господарювання, що для розвинутих країн є давньою та загальноприйнятою практикою. У цьому зв'язку можливість поліпшення ближчим часом небезпечної ситуації у сфері використання вітчизняних сільгоспземель видається дуже сумнівною.

Висновки. Основними завданнями сучасного етапу вітчизняного агропродовольчого розвитку є стабілізація доходів сільгоспвиробників, гарантування доступності й безпечності агропродовольчої продукції, забезпечення належного екологічного статусу земельних і водних ресурсів сільськогосподарського виробництва. У цьому контексті ключові виклики сьогодення провокуються ціновою волатильністю на світовому продовольчому ринку, низькою доданою вартістю більшості видів експортованої Україною агропродовольчої продукції на фоні високого рівня залученості вітчизняного аграрного сектора у глобальний економічний простір, загостренням внутрішніх девальваційних та інфляційних процесів у країні поряд зі зниженою продовольчою купівельною спроможністю населення й високим рівнем залежності аграріїв від імпортних ресурсів виробництва, посиленням деградації ґрунтів і виснаження водних ресурсів, нарощуванням несприятливого впливу кліматичних змін.

Зменшення негативних наслідків реалізації таких викликів можливе з урахуванням комплексу факторів, що визначають вибір механізмів розв'язання проблем. У цьому зв'язку подальших досліджень потребують такі важливі питання, як оптимізація інтеграційних зв'язків сільського господарства й харчової промисловості, розвиток агрострахування, інфраструктури збуту агропродовольчої продукції, вітчизняної агроінноваційної системи, налагодження комплексної системи відстеження якості агропродовольчої продукції по всьому ланцюгу її виробництва та обігу.

Список використаних джерел

1. *Андрійчук В.Г.* Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК.– 2014. – № 2. – С. 5-21.

2. *Грот А.* Кто контролирует продовольствие… / А. Грот, А. Кинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://scepsis.net/library/id_2109.html.

3.Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minagro.gov.ua/node/16025#working.

4. Житница планеты: Украина на третьем месте среди экспортеров зерна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://biz.liga.net/all/prodovolstvie/stati/2800440-zhitnitsa-planety-ukraina-na-tretem-meste-sredi-eksporterov-zerna.htm.

5. *Іващенко О.* Про клімат і макарони / О. Іващенко // Дзеркало тижня. – 2015. – № 36-37. – 2-9 жовт. – С. 12.

6. *Лупенко Ю.О.* Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. –2014. – № 7. – С. 26-38.

7. *Норберг Ю.* В защиту глобального капитализма / Ю. Норберг ; пер. с англ. – М.: Новое издательство, 2007. – С. 205.

8. Пасхавер Б.Й. Агросфера: тенденції і перспективи розвитку / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. –2015. – № 9. – С. 5-14.

9. Рынок безалкогольных напитков: товарный и рекламный аспекты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://adindex.ru/publication/analitics/conjuncture/2011/11/18/82507.phtml.

10. *Саблук П.Т.* Економічний інтерес у розвитку аграрного виробництва : моногр. / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ „ІАЕ", 2014. – 356 с.

11. Украинский рынок цельномолочной продукции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infagro.com.ua/ryinok-tselnomolochnoy-produktsii-2015/.

12. Финны создали мясо из овса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agroportal.ua/news/tekhnologii/finny-sozdali-myaso-iz-ovsa/.

13. *Шубравська О.В.* Агропродовольчий розвиток України в контексті глобальних викликів / О.В. Шубравська // Економіка АПК. – 2014. – №7. – С. 42-48.

14. *Шубравська О.В.* Агропродовольчий сектор в умовах кризи: основні тенденції та виклики розвитку / О.В. Шубравська // Економіка і прогнозування. – 2009. – № 3. – С. 104-105.

15. Development and the Environment. World Development Report 1992. – NY: Oxford University Press. – P. 40.

16. FAO Food Price Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/.

17. Farm Bill 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.usda.gov/wps/portal/usda/usdahome?navid=farmbill.

18. Sources of Greenhouse Gas Emissions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.epa.gov/climatechange/ghgemissions/sources/agriculture.html.

19. What's vegan cheese? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://realvegancheese.org/.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2016 р.

* * *

Новини АПК

Відкрито ринки 11 країн світу для майже 300 підприємств м'ясо-молочної галузі

Сільське господарство нині є експортною галуззю в Україні. Частка агросектору в загальному експорті країни становить 38%. У 2015 році отримано рекордне зовнішньоторговельне сальдо по аграрній продукції +11 млрд дол. США. Таким чином, аграрна галузь забезпечила 12% загального обсягу ВВП, зазначив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко під час виступу на засіданні уряду.

«Завдяки таким показникам агросектор гарантував не тільки продовольчу безпеку, але і фінансову стабільність в країні. Всі ці досягнення – це кропітка щоденна робота всієї команди Мінагрополітики. Вважаю, що отримані рекордні показники є результатом проведених у 2015 році реформ. Я вірю, що в 2016 році ми досягнемо нових рекордів», – наголосив Міністр.

Олексій Павленко поінформував про основні досягнення агросектору за останній рік: «Ми не тільки вистояли в торговельній війні з Російською Федерацією, але й значно розширили експортну номенклатуру та завоювали нові ринки. Ми відкрили ринки низки країн для майже 300 підприємств м'ясо-молочної галузі. Це Китай, Ізраїль, Єгипет, Азербайджан, Молдова, Казахстан, Киргизія, Узбекистан, Вірменія та ОАЕ».

Міністр наголосив, що вже в поточному року було досягнуто домовленостей про поставки української аграрної продукції на ринок Ірану. Нещодавно вирішено питання щодо експорту курятини до ОАЕ й охолодженого м'яса яловичини та птиці до Ізраїлю. «Ведеться робота над відкриттям нових ринків, здійснюється узгодження вітчизняних норм та стандартів у сфері харчової безпеки з європейським законодавством, що дозволить українським виробникам інтегруватися до європейського ринку», – додав очільник відомства.

Він також зазначив, що минулого року аграрії перевершили рекорд по постачанню зернових – експортували 34,8 млн т. «Очікуємо чергового рекорду в новому маркетинговому році. Плануємо експортувати понад 36 млн т зернових. На сьогодні вже експортовано та підготовлено до експорту більше 31 млн т зернових, що підтверджує очікування Міністерства», – повідомив Олексій Павленко.

За його словами, у 2015 році сільськогосподарські підприємства отримали рекордну суму чистого прибутку – майже 90 млрд грн. Прибуток у вітчизняній валюті зріс у 2,5 раза, а у доларах США – в 1,4 раза. Таким чином, прибутковість сільського господарства досягла рівня 45,9%, що є найкращим показником за останні 10 років.

«Також бачимо приток інвестицій в сільське господарство. У 2015 році інвестиції у сільське господарство склали близько 1 млрд дол. У 2016 році планується збільшення їх до 2 млрд. Загалом іноземні інвестиції у галузь надходять більш як з 60 країн світу».

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 331.522.4.004

М.М. ІЛЬЧУК, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН,
завідувач кафедри організації агробізнесу
С.О. НІКІТЧЕНКО, кандидат економічних наук,
доцент, доцент кафедри
Національний університет біоресурсів
і природокористування України
Є.Ф. ПЕРЕГУДА, кандидат економічних наук,
начальник відділу контролю, документообігу та звернень громадян
Державна інспекція сільського господарства
в Житомирській області

Диверсифікація діяльності підприємницьких структур аграрної сфери

Постановка проблеми. Реалізація ефективних заходів розвитку сільського господарства є одним із актуальних напрямів економічної науки. Розвиток конкурентних відносин стимулює пошук нових управлінських інструментів для забезпечення стабільного рівня ефективної діяльності підприємницьких структур аграрної сфери. Велика увага при цьому повинна приділятися диверсифікації діяльності, адже в сучасних умовах господарювання ситуація в сільському господарстві досить складна. Розвиток підприємницьких структур у багатьох випадках не повною мірою забезпечується обіговими коштами та іншими матеріально-технічними ресурсами.

Кон'юнктура ринку поглиблює протиріччя між приватними інтересами бізнесу й інтересами суспільства, оскільки виробляється прибутковіша продукція без урахування структури сівозмін, а це в свою чергу впливає на екологію та соціальну сферу сільських територій. Важливою умовою розвитку підприємницьких структур аграрної сфери є зниження ринкових ризиків, забезпечення зростання доданої вартості й прибутковості підприємництва, що може забезпечуватися диверсифікацією їхньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика увага дослідженню диверсифікації діяльності приділялась іноземними авторами, такими як М. Портер [5], А.Чандлер [9], а також вітчизняними науковцями – Н.А. Добрянська [2], Т.О. Зінчук, М.Д. Корінько, Ю.О. Лупенко [10], Б.Й. Пасхавер, В.І. Ткачук [7] та ін. Разом із тим недостатнє теоретико-методичне й практичне забезпечення даної проблеми в умовах сільського економічного простору створюють потребу подальших досліджень у цьому напрямі з метою визначення пріоритетних напрямів розвитку підприємництва на засадах диверсифікації. Це спонукає до поглиблення підходів щодо обґрунтування диверсифікації діяльності підприємницьких структур і зумовлює актуальність статті.

Мета статті – наукове обґрунтування теоретико-методичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо визначення перспективних напрямів диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств із урахуванням економічних, соціальних і екологічних складових.

© М.М. Ільчук, С.О. Нікітченко, Є.Ф. Перегуда, 2016

Виклад основних результатів дослідження. Диверсифікація підприємницької діяльності зумовлена об'єктивними факторами розвитку ринкової економіки, які повинні активізувати можливі джерела внутрішнього зростання та забезпечувати підвищення ефективності виробництва.

Засновником теорії розвитку диверсифікації підприємницької діяльності вважається американський економіст А. Чандлер [9]. У подальшому дана теорія була розвинена й узагальнена М. Портером та іншими науковцями [2, 7, 8].

До принципів диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання належать такі положення, як визначення мети процесу диверсифікації, що не вступає у суперечність із глобальною метою підприємства; необхідність передусім захищати вже одержаний і сформований капітал, а лише потім розробляти шляхи його збільшення й розвитку; врахування міжелементних зв'язків системи, їхніх особливостей і взаємодії; узгодження напряму диверсифікації з потребами ринку; доцільність технологічної сумісності та спадкоємності; максимальне використання наявних трудових ресурсів на виробництві.

Основною метою диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання є: досягнення збільшення фінансової синергії; стабілізація доходів; зменшення оперативного ризику; збільшення кредитних можливостей; забезпечення зростання; розширення видів підприємницької діяльності.

Враховуючи тенденції розвитку аграрного сектору України важливо застосувати вивчений досвід аграрної підприємницької діяльності Європейського Союзу, де основними типами диверсифікації діяльності є сільський туризм, переробка сільськогосподарської продукції, обробка деревини й біоенергетика. Даний досвід може бути застосований і вітчизняними аграрними підприємствами та узагальнений в такі основні напрями диверсифікації, як освоєння нових сегментів ринку; створення альянсів; вихід на зарубіжні ринки (чим більше спеціалізована компанія, тим виразніше вона відчуває обмеженість обсягу внутрішнього ринку, що спонукає диверсифікацію на зовнішній ринок).

Механізм реалізації процесу диверсифікації діяльності підприємницьких структур реалізується на основі взаємодії її основних складових, до яких, на нашу думку, слід віднести економічну організаційну і правову підсистеми. Ефективна взаємодія цих складових супроводжується зростанням їх конкурентоспроможності (рис. 1).

Так, економічна підсистема передбачає економічні важелі впливу на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств та держави. Організаційна підсистема механізму включає створення ефективної функціональної системи управління суб'єктами господарювання через удосконалення основних функцій управління конкурентоспроможністю аграрних формувань і підвищення їх адаптованості до динамічних чинників конкурентного середовища. Правова підсистема включає нормативно–правове забезпечення підприємницької діяльності.

Узагальнюючи існуючі методичні підходи для визначення економічної оцінки диверсифікації виробничої діяльності підприємств, нами запропоновано для використання коефіцієнт розвитку диверсифікації:

$$Kpg = \sqrt[t]{I_2} \times Id \times In, \qquad (1)$$

де Крд – коефіцієнт розвитку диверсифікації; I*г* – індекс галузей підприємства; I*∂* – індекс величини грошових надходжень підприємства, I*n*– індекс зайнятості в підприємстві; t – термін реалізації проекту диверсифікації.

Для визначення даного показника використовуються реальні дані, тобто ті, що відображають і визначаються за фактичними даними статистичної звітності сільськогосподарських підприємств. Ми можемо говорити про ефективність диверсифікації діяльності за умови, коли Крд ≥ 1. Якщо коефіцієнт менший одиниці, то дана стратегія є менш ефективною.

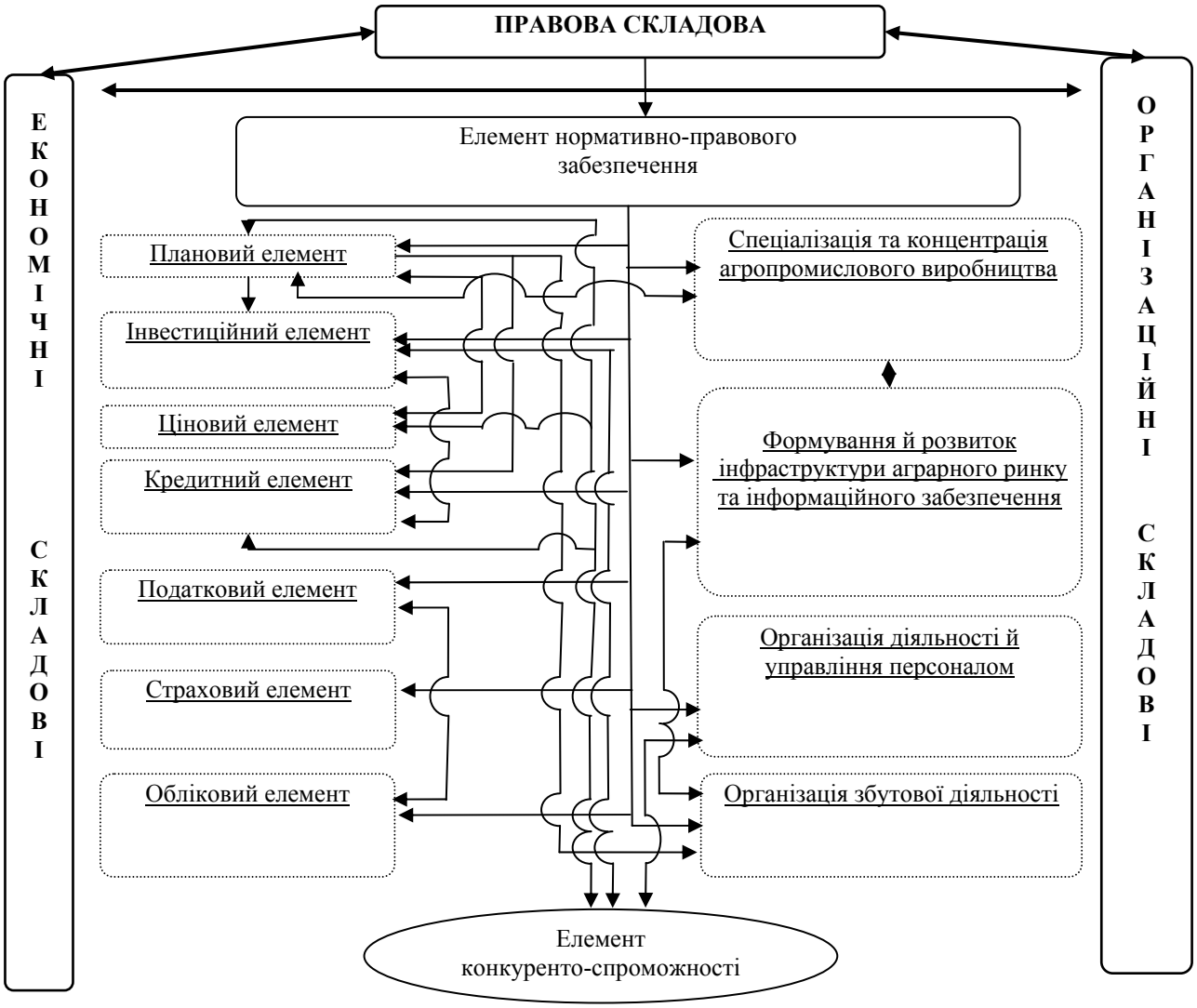

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм диверсифікації діяльності підприємницьких структур

Джерело: Систематизовано авторами.

Використання запропонованого коефіцієнта дасть змогу доповнити оцінку соціально-економічного впливу диверсифікації й визначити доцільність її проведення у підприємницьких структурах.

Виходячи з основних теоретичних положень дослідження, диверсифікацію діяльності доцільно розглядати як об'єктивно необхідний процес розширення асортименту товарів і послуг, нових напрямів інвестування, маркетингової діяльності з метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності підприємства й повнішого використання фінансових можливостей та ресурсів, зростання доданої вартості, зниження економічних ризиків і зростання доходів населення.

Основним напрямом диверсифікації підприємницьких структур є диверсифікація їх виробничої діяльності. Для аграрної сфери характерною особливістю є те, що ці процеси найдоцільніше реалізовувати в сільськогосподарських підприємствах, які займають ключове місце в структурі аграрного виробництва. Так, за досліджуваний період кількість цих підприємств у Київській області зросла на 1%, а в користуванні знаходилося 1018 тис. га ріллі, або близько 90% від площі сільськогосподарських угідь підприємств.

1.Ефективність виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств Київської області

Показник	Рік					2013 р. у до 2009 р.
	2009	2010	2011	2012	2013	
Кількість підприємств, од.	520	516	541	525	534	102,7
Середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, осіб	40326	40448	38136	37491	36800	91,3
у т. ч.: в рослинництві	22498	21660	22218	21834	21086	93,7
в тваринництві	17828	18788	15918	15657	15714	88,1
Площа сільськогосподарських угідь – усього, тис. га	918,9	916	946,8	1018	968,8	105,4
Виробництва валової продукції – всього, млн грн	7612,5	7303,4	8905,4	9749,3	10228,2	134,4
у т. ч.: в рослинництві	4100,6	3900	5185,4	5711,7	6088,6	148,5
в тваринництві	3511,9	3403,4	3720	4037,6	4139,6	117,9
Коефіцієнт розвитку диверсифікації	0,979	0,981	1,072	1,037	1,015	103,7
Рівень рентабельності (збитковості) сільсько-господарської діяльності, %	20,6	31,1	38,5	34,1	14,2	X
у т. ч.: в рослинництві	11,6	25,2	35,9	27,4	7,3	X
в тваринництві	33,8	38	43,6	46,3	26,0	X

Джерело: розраховано на основі статистичних даних [6].

Результати проведених досліджень вказують на те, що протягом 2009–2013 років ефективність виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств Київської області знизилася, про що доводить зниження рівня рентабельності з 20,6 до 14,2 %, хоча протягом періоду дослідження мало місце збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції на 34,4 %, в т. ч. в рослинництві на 48,5, тваринництві – 17,9 % (табл. 1).

Встановлено, що у 2013 році мало місце зниження коефіцієнта розвитку диверсифікації на 5,3 % порівняно з 2011 роком, коли його значення було найвищим (1,072). Водночас порівняно з 2009 роком відбулося збільшення даного показника на 3,7 %. Рівень диверсифікації виробництва сільгосппідприємств Київської області в цілому має тенденцію до зростання й у 2013 році становив 0,81, що на 2,5 % більше, ніж у 2011 році та характеризує високий рівень диверсифікації діяльності. Протягом 2011–2013 років рівень диверсифікації виробництва зріс у 18-ти із 25 досліджуваних районів. Його аналіз по рослинницькій галузі вказує на зниження рівня від високого до середнього. Найбільш диверсифікованими є підприємства Васильківського, Вишгородського й Макарівського районів. Щодо галузі тваринництва, то середній рівень диверсифікації в області підвищився. Найвищі значення мали підприємства Поліського, Таращанського та Богуславського районів.

За допомогою групування виявлено існування залежності між кількістю видів продукції, площею сільгоспугідь, чисельністю працівників і рівнем рентабельності сільськогосподарських підприємств. Групування за кількістю видів продукції показало, що найрентабельнішими є підприємства, асортимент продукції яких становить понад 10 її видів. Рентабельність виробництва в таких підприємствах – понад 40 % (табл. 2). Встановлена тенденція характерна для тих сільськогосподарських підприємств, у структурі яких є рослинницька й тваринницька галузі, а основними видами продукції є зернові, насіння соняшнику, цукрові буряки, соя, рапс, молоко, яловичина та свинина.

За результатами проведеного дослідження виділено такі стратегічні напрями диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств: виробнича діяльність, обслуговуюча кооперація, агротуризм, інша діяльність (рис. 2). Дані напрями включають первинну переробку, зберігання, транспортування продукції; надання послуг населенню, учасникам кооперації й іншим сільськогосподарським підприємствам; розвиток агротуризму на рівні домогосподарств, фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств.

2. Групування сільськогосподарських підприємств Київської області за кількістю видів продукції (послуг), середньому за 2009-2013 рр.

Кількість видів продукції	Кількість підприємств	У середньому на підприємство				Рентабельність, %		
		площа с.-г. угідь, га	чисельність працівників			усього	у т.ч.	
			всього	у т.ч				
				рослинництва	тваринництва		рослинництва	тваринництва
До 3	204	729	35	21	14	14,0	11,9	18,2
від 4 до 6	207	1774	66	37	29	17,7	32,3	6,8
від 7 до 9	96	2793	112	62	50	38,4	21,3	59,9
10 і більше	20	8410	353	245	108	40,6	20,4	65,2
Разом	527	1809	73	43	30	27,7	21,5	37,5

Джерело: Розраховано на основі статистичних даних [6].

Рис. 2. Стратегічні напрями диверсифікації діяльності підприємницьких структур

Джерело: Систематизовано авторами.

Встановлено, що основними напрямами диверсифікації діяльності для підприємницьких структур є розвиток обслуговуючої кооперації, оптимізація виробничої структури за умов розширення асортименту продукції й розвиток агротуризу.

Зокрема, у Київській області функціонує 19 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Найуспішніші діють у Білоцерківському районі. Вони ведуть діяльність наданням послуг з обробітку ґрунту і транспортування. Дохід від надання послуг для типового сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу за перші 6 місяців 2012 року на 25 % перевищував усю суму надходжень за 2011 рік.

Результатом дослідження є розроблення пропозицій щодо посилення ролі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у поглибленні диверсифікації наданням нових послуг, а саме – сертифікації продукції, логістичних та інформаційно-консультаційних послуг. Дані види послуг доповнюють вже існуючі й поглиблюють диверсифікацію діяльності суб'єктів господарювання в сільському господарстві. Розроблено проект формування п'яти сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (у Центральній, Східній, Західній, Північній та Південній частині району) на базі функціонуючих сільськогосподарських підприємств з урахуванням адміністративно-територіальних особливостей Яготинського району. Розраховано, що за умов реалізації даного проекту буде створено 40 робочих місць, а додатковий дохід становитиме понад 2 млн грн.

Доведено, що оптимальна структура виробництва є важливою передумовою диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств. Оптимізація виробничої структури на основі економіко-математичного моделювання забезпечує системне відображення поведінки підприємства в діапазоні змінюваних умов, серед яких є такі, що в

реальній дійсності важко прогнозовані або зумовлені суттєвими витратами й ризиком. При розрахунках за основу було взято виробничу структуру підприємств, типових для своїх природно-кліматичних умов Яготинського та Бородянського районів Київської області. Дослідженням встановлено, що протягом 2011–2013 років значення коефіцієнта розвитку диверсифікації для типових підприємств є меншим одиниці – 0,95. Аналіз показав, що у 2013 році підприємство Яготинського району спеціалізувалося на виробництві продукції рослинництва, зокрема озимої пшениці, ячменю, кукурудзи на зерно, насіння соняшнику та сої. У виробничій діяльності були задіяні 12 працівників. Підприємство Бородянського району спеціалізувалося на виробництві зерна і свинини, а у виробництві було задіяно 57 працівників. Встановлено, що на формування одержаного рівня показника найсуттєвіше вплинуло зменшення чисельності зайнятих працівників та зменшення кількості видів продукції.

У процесі розрахунку проекту було використано розрахунково-конструктивний метод і метод екстраполяції, побудовано оптимізаційну модель із цільовою функцією на максимум прибутку. Цільова функція оптимізації виробничих систем має вигляд [4]:

$$F_{max} = \sum_{g=1}^{n} v_g x_g + \sum_{a=1}^{m} v_a x_a , \qquad (2)$$

де Fmax – прибуток;

g – вид культури (g = 1, 2,…, n);

a – вид тварин (a = 1, 2,…, m);

x_g – площа посіву g -ї культури;

x_a поголів'я худоби a-го виду;

v_g – величина прибутку з одиниці площі j-ї культури;

v_a – величина прибутку з структурної голови k-го виду тварини.

Результати розрахунків уможливили відшукати резерви й намітити напрями підвищення ефективності діяльності на перспективу (табл. 3).

Відповідно до розробленого проекту результатом диверсифікації виробничої структури для підприємства Яготинського району стане створення багатогалузевої виробничої структури, а для підприємства Бородянського району – розширення галузі тваринництва. Зокрема, зміниться також структура сільськогосподарських угідь через скорочення площі під зерновими та відповідне збільшення під технічними й кормовими культурами. Важливою умовою проведення розрахунків є незмінна частка тваринництва у виробництві сільськогосподарської продукції. Це зумовлено необхідністю подолання негативних процесів, що відбуваються в даній галузі через стабілізацію ситуації та подальше виведення галузі на високу рентабельність. Це передусім стосується вирощування великої рогатої худоби і свиней.

3. Проект диверсифікації виробництва сільськогосподарської продукції сільськогосподарських підприємств Київської області на перспективу

Показник	Підприємство Яготинського району			Підприємство Бородянського району		
	Фактично 2013 р.	На 2020 р.	Індекс прогнозу до факту	Фактично 2013 р.	На 2020 р.	Індекс прогнозу до факту
Площа сільськогосподарських угідь, га	1618	1618	1,00	2672	2672	1,00
Кількість галузей	1	2	2,00	2	2	1,00
Кількість видів продукції, шт.	8	15	1,88	10	15	1,50
Виробництво валової продукції, тис. грн – усього*	3543,6	16927,8	4,78	44965,8	95402,2	2,12
у т. ч.: рослинництва	3543,6	7280,4	2,13	7778,6	11433,9	1,47
тваринництва	-	9647,4	X	37187,1	83968,3	2,26
Зайнято в сільському господарстві, осіб усього	12	39	3,25	57	86	1,51
у т. ч.: у рослинництві	12	12	1,00	21	24	1,14
у тваринництві	-	27	X	36	62	x

Продовження табл. 3

Потреба в інвестиціях – усього, тис. грн	х	24832,2	Х	х	17148,0	х
у т.ч.: рослинництво	х	1355,1	х	х	1119,1	х
тваринництво	х	23477,1	х	х	16028,9	х
Окупність інвестицій	х	5,8	х	х	1,6	х
Коефіцієнт диверсифікаційної стратегії	0,86	1,77	2,08	0,98	1,79	1,83

*У цінах 2013 року.

Джерело: Власні розрахунки.

Обґрунтовано необхідність та можливості імплементації стратегії диверсифікації виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств Яготинського району для підприємств інших районів Київської області, що сприятиме соціально-економічному розвитку регіону в цілому. За умов збереження кількості сільськогосподарських підприємств і розвитку галузі тваринництва реалізація проекту дасть змогу працевлаштувати понад 2,4 тис. осіб. При цьому очікується, що за рахунок зміни товарної структури та пришвидшення обіговості коштів виручка від реалізації продукції сільськогосподарських підприємств збільшиться у 2020 році у 2,1 раза порівняно з 2013-м (табл. 4).

4. Результати диверсифікації виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств Київської області

Показник	2013 р. (факт)	2020 р. (прогноз)	2020 р. до 2013 р., %
Кількість підприємств – усього	534	534	100,0
Кількість двогалузевих підприємств	252	337	133,7
Зайнято в с.-г. підприємствах, тис. осіб	36,8	39,2	106,5
у т. ч. у: рослинництві	21,1	21,2	100,6
тваринництві	15,7	18,0	114,4
Площа с.-г. угідь, тис. га	1668,7	1668,7	100,0
у т. ч.: ріллля	1356,1	1327,0	97,9
сіножаті та пасовища	251,7	280,8	111,6
Виручка від реалізації продукції: всього, млн грн	11148,3	23454,2	2,1 раза
на 1 працівника, тис. грн	668,1	1405,5	2,1 раза
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	302,9	598,4	197,5

Джерело: Власні розрахунки.

Дослідження підприємств, які займаються аграрним туризмом, показало, що зі збільшенням площі садиби в середньому зростає кількість послуг, що надається гостям. До основних послуг можна віднести: риболовлю, яку надають 14 садиб із 15-ти; розваги для дітей – 13 садиб спеціалізуються на цій послузі. На мисливстві й прогулянці на конях спеціалізуються 11 садиб. У восьми садиб спеціалізація краса та здоров'я й організація вечірок і свят. П'ять садиб надають послугу – прогулянка на лижах. Вартість за проживання та послуги – від 200 грн за добу та встановлюється індивідуально.

У цілому розвиток агротуризму за рахунок збереження етнографічної самобутності сприяє відродженню традиційної культури Київської області, місцевої архітектури, мистецтва, промислів, тобто всього, що створює регіональний колорит. Виявлено, що основними чинниками, які стримують розвиток агротуризму, є відсутність дієвої державної стратегії розвитку такого виду бізнесу та невизначеність правового статусу власників малих рекреаційних комплексів, розташованих у сільській місцевості. Згідно з прогнозом за умов розвитку агротуризму в Київській області, а саме – додаткового створення 18 агросадиб (реалізація проекту можлива на рівні домогосподарств, фермерських господарств, сільськогосподарських підприємств) буде додатково надано 22 робочих місця. Розраховано, що середньорічний дохід агросадиб, враховуючи се-

редню зайнятість і за умов середньодобової вартості відпочинку однієї особи на рівні 2013 року, становитиме 837 тис. грн.

Висновки. Проведені наукові дослідження дають підстави зробити такі теоретичні узагальнення, висновки та пропозиції підприємницьким структурам аграрної сфери по розширенню диверсифікації діяльності.

Диверсифікація як суспільна форма організації виробництва дає змогу підприємствам раціональніше використовувати наявні матеріальні ресурси, землю й робочу силу і завдяки цьому знизити сезонність виробництва, підвищити зайнятість працівників, одержати додатковий дохід від своєчасної та продуманої галузевої маневреності, а також сприяє зниженню економічних ризиків і зростанню доходів населення. Встановлено, що за 2011-2013 роки рівень диверсифікації виробництва зріс у 18 з 25 районів на 5%.

Для проведення оцінки диверсифікації нами запропоновано методичний підхід визначення рівня диверсифікаці діяльності з використанням коефіцієнта розвитку диверсифікації. В його основі лежить показник абсолютного рівня диверсифікації та інтегральний показник диверсифікації виробництва, а використання дає можливість оцінити соціально-економічний рівень диверсифікації сільськогосподарських підприємств і перспективні напрями його розвитку.

Розроблена модель підтверджує доцільність створення багатогалузевого виробництва, основними напрямами диверсифікації діяльності в межах якого є відновлення галузі тваринництва, розвиток біоенергетики, застосування інноваційних технологій первинної переробки та зберігання сільськогосподарської продукції. Прогнозується, що для підприємств Яготинського району розвиток тваринницької галузі уможливить додатково створити 27 робочих місць, при цьому виробництво валової продукції зросте в 4,8 раза; для підприємств Бородянського району додатково буде створено 36 робочих місць, а виробництво валової продукції зросте в 2,1 раза. Базовою метою реалізації даної стратегії є одержання синергетичного ефекту.

Важливим напрямом диверсифікації є активізації діяльності існуючих обслуговуючих кооперативів, створення нових і розвиток агротуризму. Зокрема створення обслуговуючих кооперативів на базі сільськогосподарських підприємств Яготинського району дасть змогу додатково одержати більше 2 млн грн. Крім того, буде створено 40 робочих місць. Основними послугами, що надаватимуться, є оранка, сівба, транспортування, збирання врожаю підприємств та населення. Водночас додаткове створення на базі сільськогосподарських підприємств 18 агросадиб дасть змогу забезпечити 22 робочі місця. При цьому середньорічний дохід агросадиб області становитиме понад 800 тис. грн.

Список використаних джерел

1. *Андрійчук В. Г.* Ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств: теорія, методика, аналіз: [моногр.] / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
2. *Добрянська Н. А.* Управління діяльністю диверсифікованих корпоративних об'єднань продовольчої сфери : моногр. / Н. А. Добрянська. – Херсон: Грінь Д.С., 2013. – 370 с.
3. *Зіновчук В.В.* Роль кооперації у реалізації диверсифікаційних намірів сільськогосподарських товаровиробників [Електронний ресурс] / В.В. Зіновчук, В. І. Ткачук. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-BIN/IRBIS_NBUV/CGIIRBIS_64.EXE?C21COM __17.PDF.
4. *Кузубов М. В.* Моделювання економічних і еколого-економічних процесів : [моногр.] / М. В. Кузубов. – К. : КСУ, 2010. – 170 с.
5. *Портер М. Е.* Стратегія конкуренції: методика аналізу галузей і діяльності конкурентів; пер. з англ. / М. Е. Портер. – К. : Основи 2003. – 392 с.
6. Статистичний щорічник Київської області за 2013 рік : стат. зб. – К.: Держслужба статистики України, 2014. – 534 с.
7. *Ткачук В. І.* Диверсифікація аграрного підприємства : моногр. / В. І. Ткачук. – Житомир : ЖНАЕУ, 2011. – 268 с.
8. *Ansoff I.* Strategic Management Classic Edition / I. Ansoff. – Great Britain, 2007.
9. *Chandler A.* Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism / A. Chandler. – Germany, 1990.
10. Розвиток аграрних холдингових формувань та заходи з посилення соціальної спрямованості їхньої діяльності / [Ю.О. Лупенко, М.Ф. Кропивко, М.Й. Малік та ін.]; за ред. М.Ф. Кропивка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 50 с.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2016 р.

*

УДК 631.8:332.155(477.41)

О.В. ХОДАКІВСЬКА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу земельних відносин,
С.Г. КОРЧИНСЬКА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Ефективність застосування мінеральних і органічних добрив у сільському господарстві

Постановка проблеми. Серед проблем сучасного землеробства особливої гостроти й актуальності набуває науково обґрунтоване застосування мінеральних і органічних добрив, альтернативних джерел органічного й мінерального живлення рослин.

Аналізуючи стан родючості ґрунтів слід зазначити, що нині зберігаються тенденції з дегуміфікації ґрунтового покриву, спостерігається наростаючий дефіцит основних елементів живлення, підвищення кислотності ґрунтів, забруднення земель радіонуклідами, важкими металами, пестицидами, активізація ерозійних процесів.

До основних причин зменшення вмісту гумусу слід віднести надмірну його мінералізацію при вирощуванні інтенсивних сільськогосподарських культур, недотримання науково обґрунтованих сівозмін і розвиток ерозійних процесів. Проте одним із визначальних чинників його зниження є скорочення обсягів внесення органічних та мінеральних добрив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підвищення ефективності застосування мінеральних і органічних добрив досліджено в наукових працях відомих учених: П.П. Борщевського, В.С. Бульо, В.В. Горлачука, В.А. Голян, О.А. Корчинської, Г.А. Мазура, В.В. Медведєва, М.В. Лісового, П.О. Мосіюка, А.М. Москаленко, В.Ф. Сайка [1-10] й ін. Проте більшість цих питань, залишаючись актуальними на сучасному етапі розвитку агропромислового виробництва, потребують подальшої розробки.

© О.В. Ходаківська, С.Г. Корчинська, 2016

Мета статті – дослідити сучасний стан застосування органічних і мінеральних добрив у сільськогосподарських підприємствах Київської області, виявити існуючі проблеми, визначити причини, що їх зумовили, та запропонувати шляхи розв'язання з урахуванням регіональних особливостей.

Виклад основних результатів дослідження.

1. Використання мінеральних добрив. Результати наукових досліджень показують, що нинішній рівень застосування мінеральних добрив у сільському господарстві не відповідає вимогам сучасного землеробства. Не забезпечується потреба сільськогосподарських культур у поживних речовинах для формування врожаю, а також для розширеного відтворення родючості ґрунтів. Необхідну кількість поживних речовин для формування врожаю рослини беруть із запасів поживних речовин у ґрунтах, тим самим виснажуючи їх.

Нині землевласники й землекористувачі віддають перевагу швидкодіючим азотним добривам. Так, у 2014 році 74,5% мінеральних добрив, придбаних сільськогосподарськими товаровиробниками Київської області, припадає на азотні. Частка комплексних добрив становить 21,7%, калійних – 3,1, фосфорних – 0,6% (рис. 1).

Найбільш популярними видами мінеральних добрив серед товаровиробників залишаються аміачна селітра, частка якої у загальному обсязі придбаних мінеральних добрив становить 26,8%, аміачна вода (15,7%), нітроамофоска (12,4%), карбамідно-аміачна суміш (11,5%) та нітрат амонію (11,2%) (рис. 2).

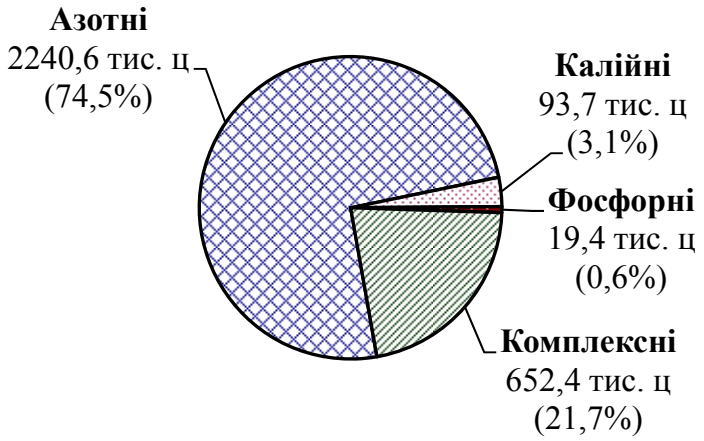

Рис. 1. Структура мінеральних добрив, придбаних сільськогосподарськими підприємствами Київської області в 2014 р. (фіз. вага), %

Джерело: Авторське дослідження.

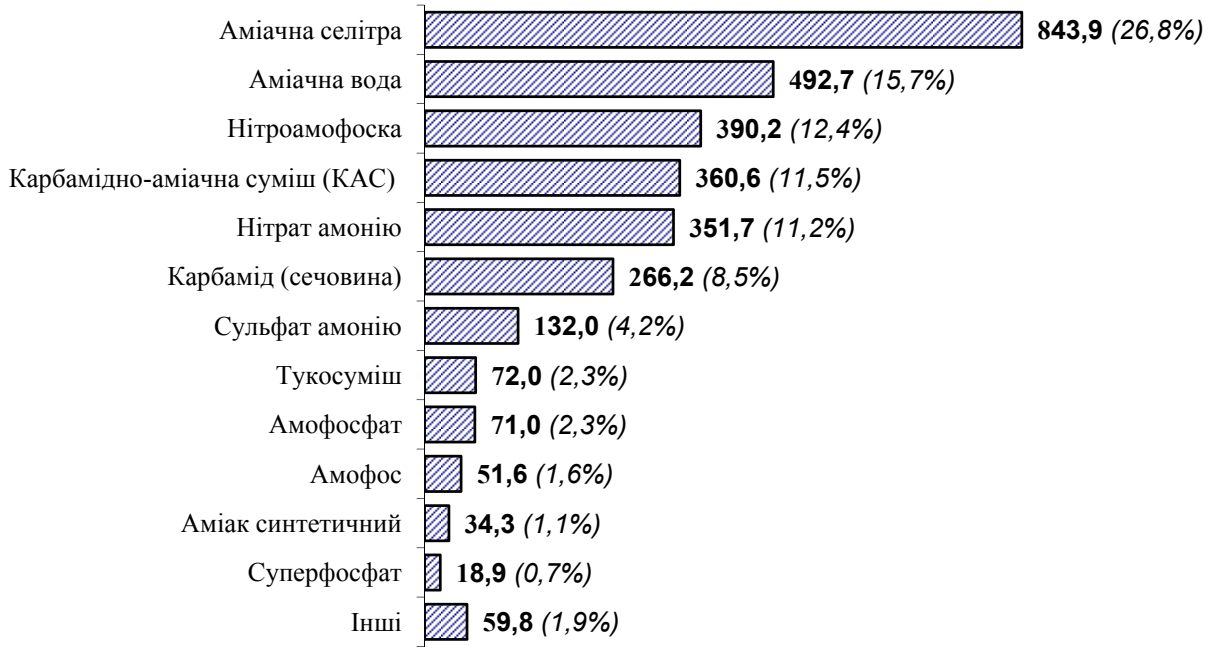

Рис. 2. Обсяги придбання мінеральних добрив сільськогосподарськими підприємствами Київської області в 2014 р., тис. ц (фіз.вага)

Джерело: Авторське дослідження.

Незважаючи на численні макро- й мікроекономічні проблеми, що мають місце у сфері аграрного виробництва та агрохімічної індустрії, спостерігається поступове нарощування обсягів внесення мінеральних добрив сільськогосподарськими підприємствами. Так, під урожай сільськогосподарських культур 2014 року внесено 806,8 тис.ц мінеральних добрив (у діючій речовині), або 95 кг на 1 га посівної площі, що в 4 рази перевищує обсяги їх внесення у 2000 році, однак удвічі менше досягнутого у 1990 році рівня (табл. 1). Якщо аналізувати обсяги внесення азотних добрив, то за досліджуваний період практично вдалося відновити показники 1990 року.

1. Застосування мінеральних добрив сільськогосподарськими підприємствами Київської області

Рік	Внесено мінеральних добрив у діючій речовині, кг/га			
	NPK – усього	у тому числі		
		азотні	фосфорні	калійні
1990	198	70,8	57,5	69,7
2000	22	18,0	2,4	1,6
2005	51	32,4	8,3	10,3
2010	71	50,0	10,6	10,4
2011	78	52,2	12,5	13,3
2012	81	56,0	12,0	13,0
2013	93	60,8	15,7	16,5
2014	95	63,4	14,9	16,7

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

Викликають занепокоєння суттєві диспропорції, що спостерігаються у співвідношенні основних елементів живлення у внесених добривах, із значним переважанням у них частки азотних. Так, у 1990 році дане співвідношення становило 1:0,8:0,9, а в 2014-му – 1:0,2:0,3, що є досить небезпечним явищем з екологічного погляду (табл. 2).

2. Співвідношення основних елементів живлення (NPK) у внесених сільськогосподарськими підприємствами Київської області мінеральних добривах

Роки	Співвідношення азоту, фосфору і калію у внесених мінеральних добривах		
	азот (N)	фосфор (P2O5)	калій (K2O)
1990	1	0,8	0,9
2000	1	0,1	0,1
2005	1	0,3	0,3
2010	1	0,2	0,2
2011	1	0,2	0,3
2012	1	0,2	0,2
2013	1	0,3	0,3
2014	1	0,2	0,3

Джерело: Авторське дослідження.

Розширенню обсягів використання мінеральних добрив у сільському господарстві перешкоджає динаміка зростання їх вартості (табл. 3).

3. Ціни на окремі види мінеральних добрив, що надходять сільськогосподарським підприємствам Київської області, грн за 1 т (фізичну)

Мінеральні добрива	Рік			
	2011	2012	2013	2014
Аміачна селітра	2609	2658	2669	2987
Карбамід	3171	3400	3348	3551
Амофос	4890	4828	4349	5100
Суперфосфат	3255	3937	2629	4340
Аміачна вода	1405	1536	1528	1397
КАС	2722	2590	2607	3186

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

Подальше зростання цін на мінеральні добрива може стримувати нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, зокрема, зернових культур (пшениця, ячмінь, жито, кукурудза тощо).

Частка мінеральних добрив у собівартості продукції рослинництва в Україні становить від 10 до 25% усіх витрат, понесених на її вирощування. У сільськогосподарських підприємствах Київської області в структурі витрат на виробництво продукції рослинництва частка витрат на мінеральні добрива становить 13,2 % (рис. 3). При вирощуванні основних сільськогосподарських

культур їх частка у структурі виробничих витрат зростає і становить: для пшениці 20,7%, соняшнику – 15,6, кукурудзи – 14,4% (рис.4,5,6). При підвищенні вартості мінеральних добрив собівартість продукції, безперечно, зростає, що може зумовити зниження її конкурентоспроможності. Аналогічна ситуація спостерігається і в інших регіонах країни.

Розрахунки економічної ефективності використання мінеральних добрив у сільськогосподарських підприємствах Київської області, які були проведені на основі фактичних даних щодо обсягів внесення цих добрив, нормативів приросту врожаю, витрат на їх застосування й середніх реалізаційних цін на сільськогосподарську продукцію, показують, що витрати на застосування мінеральних добрив, незважаючи на їхню дороговизну, окуповуються вартістю приросту врожаю та забезпечують умовно чистий дохід (табл.4).

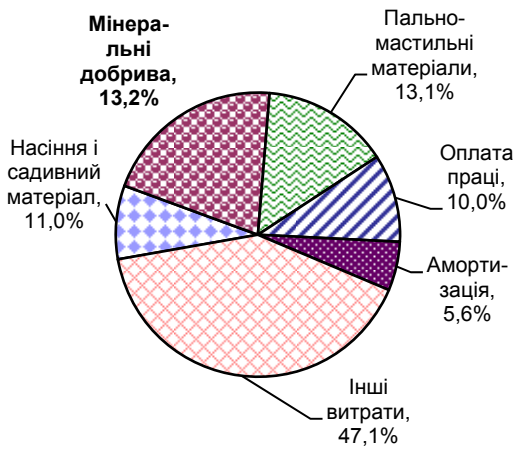

Рис. 3. Структура витрат на виробництво продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах Київської області, % (2014 р.)

Джерело: Авторське дослідження.

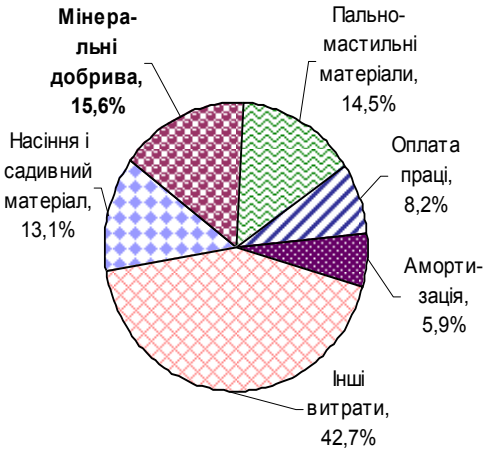

Рис. 4. Структура витрат на виробництво соняшнику в сільськогосподарських підприємствах Київської області, % (2014 р.)

Джерело: Авторське дослідження.

Рис. 5. Структура витрат на виробництво пшениці в сільськогосподарських підприємствах Київської області, % (2014 р.)

Джерело: Авторське дослідження.

Рис. 6. Структура витрат на виробництво кукурудзи в сільськогосподарських підприємствах Київської області, % (2014 р.)

Джерело: Авторське дослідження.

4. Економічна ефективність застосування мінеральних добрив під основні сільськогосподарські культури в Київській області (2014 р.)

Показник	Озима пшениця	Цукрові буряки	Картопля
Внесено мінеральних добрив, д.р.			
тис.т	16,9	3,4	1,0
кг/га	112	166	343
Приріст урожаю за рахунок добрив, тис.т	84,4	101,4	19,2
Вартість приросту врожаю, млн грн	157,9	50,1	41,7
Витрати на придбання і використання добрив,			
млн грн	135,2	27,2	8,0
Умовно чистий дохід:			
усього, млн грн	22,7	22,9	33,7
на 1 грн витрат, грн	0,17	0,84	4,21
Окупність витрат на застосування добрив вартістю приросту врожаю, грн	1,17	1,84	5,21

Джерело: Дослідження ННЦ „Інститут аграрної економіки".

Одним із шляхів зниження витрат на застосування мінеральних добрив є широке використання в землеробській практиці рідких форм азотних добрив, зокрема, карбамідно-аміачної суміші, безводного (рідкого) аміаку та аміачної води. Для прикладу, витрати на застосування аміачної води на 9%, безводного аміаку на 27% менші порівняно з аміачною селітрою.

Внесення мінеральних добрив є важливим чинником забезпечення гарантованих урожаїв сільськогосподарських культур, збереження й відтворення родючості ґрунтів. Розрахункова потреба внесення мінеральних добрив під запланований урожай сільськогосподарських культур по сільськогосподарських підприємствах Київської області на 2016 рік становить 180 тис.т на всю посівну площу, або 155 кг/га, що в 1,6 раза більше фактично досягнутого у 2014 році рівня.

2. Використання органічних добрив. У збереженні, відтворенні та підвищенні родючості ґрунтів важливе місце належить органічним добривам. Проте, слід зазначити, що останнім часом їхнє використання у сільському господарстві значно знизилося. Так, у 2014 році сільськогосподарськими підприємствами Київської області внесено 1,7 т/га органічних добрив проти 10,5 т/га у 1990 році (табл. 5). Основною умовою поліпшення ситуації є посилення уваги до розвитку тваринництва, кількісного нарощування поголів'я тварин.

5. Внесення органічних добрив сільськогосподарськими підприємствами Київської області

Показник	Рік							
	1990	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Внесено органічних добрив-усього, тис.т	13569,9	2441,9	1239,0	997,5	1319,0	1173,4	1100,5	1432,4
у т.ч. на 1га посівної площі, т	10,5	2,5	1,5	1,2	1,5	1,4	1,3	1,7

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

Разом із тим в умовах скорочення обсягів внесення гною вагомим чинником підвищення родючості ґрунтів є заорювання пожнивних кореневих решток, а також нетоварної частини врожаю сільськогосподарських культур (солома, стебла кукурудзи і соняшнику, гички буряку тощо).

Солома має важливе значення у регулюванні балансу органічної речовини, що надходить у ґрунт. Проте непоодинокими є випадки, коли вона після збирання врожаю просто спалюється. При цьому з одного гектара втрачається близько 1,5–2,0т органічної речовини, крім того, порушується мікрофлора ґрунту.

Із метою підвищення ефективності використання соломи як джерела органічного удобрення ґрунтів, її подрібнюють. Порівняно з цілою, подрібнена солома більш вологоємна, гігроскопічна, рівномірно розпо-

діляється в орному шарі ґрунту й є доступнішою для мікрофлори. Існує кілька варіантів подрібнення соломи. Економічна ефективність удобрення ґрунтів соломою за різних варіантів її подрібнення та розподілення по поверхні поля наведена в таблиці 6.

Результати досліджень доводять про те, що вища ефективність використання соломи як добрива досягається за умови її подрібнення комбайном. Так, кожна гривня, витрачена при цьому, забезпечує залежно від культури 0,41–2,27 грн чистого доходу.

6. Економічна ефективність використання соломи як добрива при вирощуванні різних сільськогосподарських культур

Показники	Варіант подрібнення та розкидання соломи по полю		
	Подрібнення та розкидання соломи по полю комбайном	Підбирання соломи з валка, подрібнення й розкидання по полю	Подрібнення стерні після укосу і розкидання по полю
Витрати на виконання робіт, грн/га	287,22	327,08	341,09
Цукрові буряки			
Додатковий урожай, ц/га	47	47	47
Вартість додаткового врожаю, грн	940	940	940
Умовно чистий дохід: з 1 га площі, грн/га	652,8	612,9	598,9
на 1 грн витрат, грн	2,27	1,87	1,75
Кукурудза на зерно			
Додатковий урожай, ц/га	6,9	6,9	6,9
Вартість додаткового врожаю, грн	558	558	558
Умовно чистий дохід: з 1 га площі, грн/га	270,8	230,9	216,9
на 1 грн витрат, грн	0,94	0,70	0,63
Ячмінь			
Додатковий урожай, ц/га	4,5	4,5	4,5
Вартість додаткового врожаю, грн	405	405	405
Умовно чистий дохід: з 1 га площі, грн/га	117,8	77,9	63,9
на 1 грн витрат, грн	0,41	0,24	0,19

Джерело: Розраховано за даними ННЦ "Інститут землеробства НААН".

Поповнювати запаси органічної речовини в ґрунті можна також за рахунок сидерації (повного або часткового загортання у ґрунт наземної маси спеціально висіяних рослин). Рослинну масу на зелене добриво широко використовують майже всі країни Європи для збагачення ґрунту поживними речовинами, поліпшення структури його верхнього шару, водного, повітряного, теплового режиму й захисту ґрунту від ерозії. Аналіз наукових досліджень показує, що для сидерації придатними є близько 60 різних культур. Найчастіше висівають бобові культури: еспарцет виколистий, люцерну посівну, вику яру, буркун, люпин, середелу. Використовують також небобові сидерати – редьку олійну, гірчицю, гречку, фацелію та інші.

Зелене добриво є невичерпним, постійно поновлювальним джерелом органічної речовини. За даними наукових досліджень, загортання до ґрунту 20-30 т/га зеленої маси сидератів забезпечує ефект, рівноцінний внесенню аналогічної кількості гною. Розрахунки економічної ефективності використання зеленого добрива показують, що кожна одиниця витрачених коштів дає 2–2,5 одиниці умовно чистого прибутку.

У цьому зв'язку заслуговують на увагу рекомендації щодо комбінації й сумісного використання соломи та різних видів зеленого добрива. Дослідами доведено, що використання сидератів у поєднанні з соломою є одним із найбільш дешевих і доступних заходів поповнення ґрунту органікою, що забезпечує підвищення врожайності сільськогосподарських культур на 10–15%.

Таким чином, використання соломи та пожнивних решток може забезпечити додаткове одержання органіки і тим самим під-

вищувати врожайність сільськогосподарських культур.

Висновки. З метою забезпечення ефективного, раціонального та екологобезпечного використання сільськогосподарських земель на регіональному рівні доцільно створити сприятливі умови для:

підвищення ефективності виробництва мінеральних добрив за рахунок широкого використання вітчизняної сировинної бази фосфоритів і калійних руд, що дасть змогу знизити їхню собівартість та відповідно цін на них і вирішити питання щодо забезпечення науково обґрунтованого співвідношення NPK;

збільшення обсягів застосування рідких та комплексних мінеральних добрив створенням повноцінної промислової технології виробництва, зберігання, транспортування й внесення їх у ґрунт;

забезпечення позитивного балансу поживних речовин у ґрунті за рахунок внесення органічних та мінеральних добрив;

залучення альтернативних джерел поповнення органіки збільшенням питомої ваги багаторічних трав, зернових колосових і бобових культур у сівозмінах; збільшенням використання сапропелів; розширенням посівів сидератів.

Список використаних джерел

1. *Борщевський П.П.* Підвищення ефективності використання. відтворення і охорони земельних ресурсів регіону / П.П. Борщевський, М.О.Чернюк, П.І.Коренюк та ін. – К.: Аграрна наука, 1998. – 240 с.

2. *Бульо В.С.* Сидерати і солома як фактори збереження родючості ґрунту / В.С. Бульо, В.В. Сорочинський // Землеробство XXI століття – проблеми та шляхи вирішення: Матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, Чабани,8-10 черв.1999 р.). – К.,1999. – С. 36-37.

3. *Горлачук В.В.* Землекористування на межі тисячоліть: моногр. / В.В. Горлачук. – Львів: НВФ "Українські технології", 2001. – 130 с.

4. *Голян В.А.* Еколого-економічні проблеми землекористування в Україні / В.А. Голян., А.І. Крисак // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 1. – С. 117-124.

5. *Корчинська О.А.* Організаційно-економічне регулювання розширеного відтворення родючості ґрунтів: моногр. / О.А. Корчинська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2015. – 360 с.

6. *Мазур Г.А.* Відтворення і регулювання родючості легких ґрунтів / Г.А. Мазур : за наук. ред. В.Ф. Сайка. – К.: Аграрна наука, 2008. – 306 с.

7. Стан родючості ґрунтів України та прогноз його змін за умов сучасного землеробства; за ред. акад. УААН В.В. Медведєва, д-ра с.-г. наук М.В.Лісового. – Х.: "Штріх", 2001. – 100 с.

8. *Мосіюк П.О.* Добрива і економіка сільськогосподарського виробництва / П.О. Мосіюк. – К.: Урожай,1974. – 272 с.

9. *Москаленко А.М.* Економічне обґрунтування екологічно безпечної стратегії застосування мінеральних добрив / А.М. Москаленко, В.В. Волкогон // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 9. – С. 286–293 (англ. мовою).

10. *Сайко В.Ф.* Вибрані наукові праці / В.Ф.Сайко. – К.: Аграрна наука, 2011. – 444 с.

11. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році. – К.: Міністерство екології та природних ресурсів України. – 2012. – 258 с.

12. Сільське господарство України за 2011 рік: стат. зб. /Державна служба статистики України. – К.: Консультант, 2012. – 386 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: htth://www.ukrstat.gov.ua.

13. Структура, динаміка та розподіл земельного фонду України (за станом на 01.01.2012р.) / Державне агентство земельних ресурсів України. – К., 2012. – 110 с.

14. *Millar C.E.* Soil Fertility/ Millar C.E. – New York.: John Wiley,1955. – 436 p.

15. *Zhou Wei*. Agriculture Research / Zhou Wei.Li Jiyuan.E. – 1998: 1:77.

16. *Wortman C.* Managemtnt Strategies to Reduce the Rate of Soil Acidification./ Wortmann C., M.Mamo, end C.Shapiro. – 2009. NebGuide G1503. University of Nebraska Extersion, Lincoln, N.E.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2016 р.

*

УДК 636.085:33.012:636

Л.М. СТЕПАСЮК, кандидат економічних наук, доцент
А.А. ЛОПАНЧУК, аспірант*
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Кормовиробництво як основний чинник ефективного розвитку галузі скотарства

Постановка проблеми. Ефективне функціонування та розвиток галузі скотарства, підвищення його економічної ефективності можливе тільки при раціональній організації кормовиробництва. Адже зростання обсягів виробництва продукції насамперед залежить від рівня розвитку кормової бази, структури та якості використовуваних кормів. Чим якісніші корми, тим менше витрачається кормових одиниць на виробництво одиниці продукції тваринництва.

Тому важливою умовою прискорення розвитку даної галузі є створення міцної кормової бази в кожному підприємстві. Від цього також залежить можливість збільшення поголів'я худоби, підвищення її продуктивності, поліпшення якості продукції, зниження її собівартості та нарощування обсягів виробництва продукції скотарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми годівлі худоби та підвищення ефективності продукції скотарства були предметом досліджень багатьох вітчизняних учених, зокрема С.П. Азізова [1], В.Г. Андрійчука [2], О.М. Германенка [3], М.В. Зось-Кіора [3], І.І. Ібатулліна [7], І.Т. Кіщука [8], М.В. Місюка [11]. Однак ці питання й досі залишаються актуальними та потребують практичних рекомендацій щодо їх вирішення.

Мета статті – дослідити сучасний стан кормової бази в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся та виявити основні чинники, які стримують її розвиток.

Виклад основних результатів дослідження. Як галузь аграрного виробництва кормовиробництво має забезпечувати тваринництво достатньою кількістю якісних, збалансованих за вмістом поживних речовин, кормів. Одним з основних напрямів розвитку даної галузі є інтенсифікація, що передбачає вирощування кормових культур і заготівлю кормів при найменших затратах енергетичних та трудових ресурсів, максимально можливому виході кормової продукції з одиниці площі й на 1 грн виробничих витрат [8].

Нині створення міцної кормової бази передбачає таку систему і структуру виробництва кормів, яка б протягом року повністю забезпечувала поголів'я великої рогатої худоби повноцінними кормами.

Так, науково – дослідними установами встановлено, що забезпечення сільськогосподарських тварин кормами з розрахунку 35-40 ц корм. од. на умовну голову дасть змогу збільшити виробництво тваринницької продукції на 20-30% [11, с. 87].

Для успішного виконання цього завдання необхідно, передусім, підвищити продуктивність землі під кормовими культурами за рахунок поліпшення структури посівних кормових площ, застосовувати енергозберігаючі технології та підвищувати ефективність внесення добрив.

У системі економічних відносин агропромислового комплексу кормовиробництво тісно пов'язане з використанням земельних ресурсів у вигляді кормових угідь – пасовищ, сінокосів і сіяних кормових культур.

Досліджуючи сучасний стан кормових угідь та їхнє співвідношення із кількістю

* Науковий керівник – Л.М. Степасюк, кандидат економічних наук, доцент.

© Л.М. Степасюк, А.А. Лопанчук, 2016

поголів'я тварин (табл. 1) виявлено, що на території поліської зони протягом аналізованого періоду площі під пасовищами й сінокосами зменшилися на 16%, а під сільськогосподарськими культурами, навпаки, мають тенденцію до збільшення. Так, у 2014 році вони зросли на 19,45% – із 2068 тис. га у 2010 році до 2470 тис. га у 2014-му. Щодо посівних площ під кормовими культурами, то за аналізований період спостерігається тенденція до їх зменшення, а саме на 41,46%. Дослідження показують, що скорочення площ під кормовими культурами тісно корелює зі змінами у динаміці поголів'я тварин. З урахуванням ситуації, що склалася, кількість кормових угідь із розрахунку на одну умовну голову великої рогатої худоби зменшилася на 22,77% – від 0,38 га у 2010-му до 0,29 га у 2014 році.

1. Сучасний стан кормових угідь та їх співвідношення із кількістю поголів'я тварин в господарствах Полісся

Показник	Рік					2014 р. до 2010 р., %
	2010	2011	2012	2013	2014	
Сільськогосподарські угіддя, тис. га	2384	2284	2261	2383	2383	99,97
у т.ч. пасовища, сінокоси	280,5	248,4	222,8	231,5	234,6	83,64
їхня питома вага, %	11,8	10,9	9,9	9,7	9,8	83,66
Посівна площа с.-г. культур, тис. га	2068	2218	2382	2463	2470	119,45
у т.ч. кормових	304,4	275,2	256,3	208,5	178,2	58,54
їхня питома вага, %	14,7	12,4	10,8	8,5	7,2	49,01
Поголів'я ВРХ, тис. гол	1534	1414	1380	1442	1401	91,39
у т.ч. корів, тис. гол	947,1	907,6	888,7	882,2	864,2	91,25
Припадає кормових угідь на 1 гол. ВРХ, га	0,38	0,37	0,35	0,31	0,29	77,23

Джерело: Державна служба статистики України [1].

Сільськогосподарські підприємства Полісся в раціонах годівлі тварин використовують концентровані, грубі, соковиті й інші види кормів. Найдешевшими є грубі корми. Це сухі рослинні корми з високим вмістом клітковини (25-45%). До них належать сіно (солома, полова), гілковий корм. Корми цієї групи забезпечують потрібний обсяг раціону і крихку консистенцію кормових мас, що сприяє нормальному травленню у травоїдних тварин. Найбільше значення порівняно з іншими кормами цієї групи має сіно, воно поживніше, певні його види багаті на повноцінний протеїн, мінеральні речовини, вуглеводи, каротин [4].

Концентровані корми – найбагатше джерело протеїну й енергії в раціоні. Тому при згодовуванні їх у непідготовленому вигляді спостерігаються набагато більші втрати, ніж при використанні інших кормів. Ефективним способом використання концентратів є згодовування їх у вигляді комбікорму, за рахунок чого продуктивність тварин зростає на 15-20% [10].

Соковиті корми – вологі, в них міститься понад 40% води, основна маса якої знаходиться у зв'язаному стані та входить до складу рослинного соку. До групи соковитих кормів входять зелені, які відіграють особливо важливу роль для годівлі великої рогатої худоби. Завдяки своїй соковитості їх охоче поїдають тварини, мають високу біологічну цінність, особливо за вітамінним складом [7].

2. Витрати кормів за видами для годівлі корів в господарствах Полісся, 2014 р.

Показник	Область						
	Волинська	Житомирська	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Рівненська	Чернігівська
Усі види кормів, тис. корм. од.	1104,6	1394,8	64,9	187,4	315	628,4	2792,5
у тому числі:							
концентровані	318,5	456,9	19,8	47,5	107	184,3	1006,5
їхня питома вага, %	28,8	32,8	30,5	25,3	34,0	29,3	36,0

Продовження табл. 2

грубі	119,5	52,2	2,1	6,2	16,7	9,1	135
їхня питома вага, %	10,8	3,7	3,2	3,3	5,3	1,4	4,8
соковиті	244,7	422,4	26,1	22,5	72,9	118,7	488,8
їхня питома вага, %	22,2	30,3	40,2	12,0	23,1	18,9	17,5
інші	284,9	626,8	12,1	82	105,4	201,9	835,1
їхня питома вага, %	25,8	44,9	18,6	43,8	33,5	32,1	29,9
Середньорічний удій молока від однієї корови, кг	4534	3719	2757	4512	3530	4559	4564

Джерело: Власні дослідження.

Аналіз результатів дослідження доводить, що в цілому в усіх областях Полісся в структурі кормів для молочного скотарства найбільшу питому вагу мають концентровані, соковиті й інші корми (табл. 2).

За розрахунками вчених середня оптимальна структура річних раціонів високопродуктивних молочних корів повинна бути такою: концентровані корми – 40-55%, соковиті – 12-17, грубі – 19-26, у тому числі сіно – 9-15, сінаж – 6-11; зелені – 13-20% [12].

Існує також відповідна структура кормів за поживністю залежно від надою молока на одну корову в рік, Так, при надої молока від 3000 до 9000 кг концентровані корми повинні займати від 32 до 53%, відповідно соковиті – 15-19%, зелені – 13-25, грубі – 19-24% [13].

Здійснені розрахунки показують (див. табл. 2), що найбільшу питому вагу в структурі кормів, а саме 36% у підприємствах Чернігівської області мають концентровані корми. Відповідно тут найвищий середньорічний удій молока від корови – 4564 кг. Соковиті корми найбільше використовуються при згодовуванні тваринам у Закарпатській (40,2%) і в Житомирській областях (30,3%). Найменшу питому вагу в структурі кормів для годівлі корів мають грубі корми, їхня питома вага у підприємствах Волинської області становить 10,8%, що є найвищим показником серед областей поліської зони.

Для годівлі великої рогатої худоби раціональною структурою кормів є: концентровані – близько 25%, зелені – 37, грубі – 5, соковиті – 30, інші – 3% [6].

Аналізуючи витрати кормів за видами для годівлі молодняку великої рогатої худоби в областях поліської зони (табл. 3) встановлено, що грубі корми мають найвищу питому вагу в підприємствах Закарпатської області – 35,7%, а найнижча їх питома вага в підприємствах Рівненщини – 1,4%.

Соковиті корми найбільше споживаються худобою в сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської (35,3%) та Чернігівської (33,9%) областей.

Найбільше концентрованих кормів згодовується тваринам у підприємствах Закарпатської області – 34,3%, з них комбікормів – 8,8%. Саме через таку низьку питому вагу у складі комбікормів концентровані корми залишаються на передостанньому місці при згодовуванні їх молодняку великої рогатої худоби.

3. Витрати кормів за видами для годівлі молодняку великої рогатої худоби і тварин на відгодівлі в господарствах Полісся, 2014 р.

Показник	Область						
	Волинська	Житомирська	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Рівненська	Чернігівська
Усі види кормів, тис. корм. од.	810,9	892,8	59,1	171,5	309,8	362,5	1888,5
У тому числі:							
концентровані	203,7	265,9	20,3	50,7	79,3	82,7	533,6
їхня питома вага	25,1	29,8	34,3	29,6	25,6	22,8	28,3
з них комбікорми	49,5	58,4	5,2	3,7	12,3	13,6	90,1
їхня питома вага	6,1	6,5	8,8	2,2	4,0	3,8	4,8

Продовження табл. 3

грубі	224	238,4	21,1	37,8	78,1	100,1	403,5
їхня питома вага	27,6	26,7	35,7	22,0	25,2	27,6	21,4
соковиті	210,6	255,3	14,5	60,5	70,1	111,3	640,7
їхня питома вага	26,0	28,6	24,5	35,3	22,6	30,7	33,9
інші	172,6	133,2	3,2	22,5	82,3	68,4	310,7
їхня питома вага	21,3	14,9	5,4	13,1	26,6	18,9	16,5
Середньодобові прирости, г	466	477	403	501	535	457	553

Джерело: Власні дослідження.

Питома вага зелених кормів незначна й лише в підприємствах Львівської області даний показник становить 26,6%.

Отже, для годівлі великої рогатої худоби потреба у зелених і концентрованих кормах компенсується грубими, що й призводить до зниження продуктивності тварин.

Це чітко можна простежити в сільськогосподарських підприємствах Закарпатської області, де питома вага грубих кормів перевищує норму (5%), а зелених – використовують майже в 5 разів менше, тому і середньодобові прирости в них найнижчі – 403 г.

Структура кормової бази в підприємствах Чернігівської та Львівської областей найбільше наближена до рекомендованої, тому саме в даних областях середньодобові прирости худоби на вирощуванні й відгодівлі є найвищими – відповідно 553 і 535 г.

Важливою умовою підвищення ефективності виробництва продукції скотарства є раціональні витрати кормів, оскільки в структурі собівартості на них припадає понад 50% усіх витрат. Від якості годівлі худоби прямо пропорційно залежить як показник продуктивності корів, так і загальний показник економічної ефективності господарювання в даній галузі. Отже, саме рівень годівлі є одним з основних чинників впливу на економічну ефективність виробництва молока та приросту тварин.

Групування підприємств за рівнем годівлі корів (табл. 4) показує, що збільшення витрат кормів на одну корову впливає на підвищення молочної продуктивності худоби. Так, у першій групі витрати кормів на одну корову становлять 1108 грн, а в п'ятій – 10306 грн, тому середньорічний надій молока від однієї корови в п'ятій групі в 3,2 раза більший, ніж у першій.

4. Вплив рівня витрат кормів на економічну ефективність виробництва молока в господарствах Полісся, 2014 р.

Показник	Групи за витратами на корми на 1 корову, грн					У середньому
	I – до 1800	II – 1801-3600	III – 3601-5400	IV – 5400-7200	V – більше 7200	
Кількість підприємств у групі	86	136	82	60	97	461
Витрати кормів на корову, грн	1108	2677	4496	6278	10306	6035
Надій від 1 корови, кг	1868	2470	3628	4732	6104	4221
Вироблено молока на 1000 грн вартості кормів, ц	16,9	9,2	8,1	7,5	5,9	7,0
Питома вага вартості кормів у собівартості виробництва, %	29,5	42,5	43,5	47,9	57,2	50,9
Повна собівартість 1 ц молока, грн	239	286	311	338	323	316
Ціна реалізації 1 ц молока, грн	310	329	347	358	373	358
Одержано прибутку (+), збитку (-) на 1 ц молока, грн	71	43	36	20	50	42
Рівень рентабельності (+), збитковості (-), %	30,0	15,1	11,7	6,1	15,6	13,6

Джерело: Власні дослідження.

При дослідженні впливу рівня годівлі корів на економічну ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Полісся встановлено, що найефективнішим є виробництво молока у першій групі, де питома вага вартості кормів у собівартості виробництва молока становить 29,5%, що нижче на 13,0% ніж у другій групі й на 27,7%

ніж у п'ятій. Окупність кормів у підприємствах першої групи також найвища – 16,9 ц, що суттєво перевищує даний показник у другій групі, а саме на 83,7%; щодо п'ятої групи, то даний показник взагалі більший у 2,8 раза. У підприємствах цієї групи рівень рентабельності також найвищий – 30%.

Групування підприємств за рівнем годівлі великої рогатої худоби (табл. 5) доводить про аналогічну ситуацію, а саме – при збільшенні витрат кормів на одну голову худоби зростає середньодобовий приріст. При непропорційному збільшенні кормів і продуктивності худоби знижується окупність кормів продукцією. Так, у першій групі підприємств вироблено яловичини на 1000 грн вартості кормів – 1,390 ц, а в п'ятій – 0,644 ц. Отже, одержання додаткової продуктивності худоби супроводжується високими витратами кормів, тому вважати ефективним таке збільшення не можна.

5. Вплив рівня витрат кормів на економічну ефективність виробництва приросту ВРХ у господарствах Полісся, 2014 р.

Показник	Групи за витратами кормів на 1 голову ВРХ, грн					У середньому
	I – до 1000	II – 1001-1500	III – 1501-2000	IV – 2001-2500	V – більше 2500	
Кількість підприємств у групі	171	132	87	65	77	532
Витрати кормів на голову худоби, грн	849	1497	2369	3156	5278	2299
Середньодобовий приріст 1 голови, г	323	449	495	559	932	515
Вироблено яловичини на 1000 грн вартості кормів, ц	1,390	1,095	0,763	0,646	0,644	0,818
Питома вага вартості кормів у собівартості виробництва, %	41,4	48,7	55,2	58,3	59,5	54,2
Повна собівартість 1 ц приросту, грн	1842	1852	1983	2596	2642	2163
Ціна реалізації 1 ц приросту, грн	1315	1444	1378	1431	1405	1402
Одержано прибутку (+), збитку (-) грн на 1 ц приросту, грн	-527	-408	-606	-1165	-1237	-761
Рівень рентабельності (+), збитковості (-), %	-28,6	-22,0	-30,5	-44,9	-46,8	-35,2

Джерело: Власні дослідження.

Аналіз показує, що в підприємствах другої групи виробництво приросту ВРХ є найменш збитковим – 22,0%. Так, середньодобовий приріст тут становить 449 г, окупність корму продукцією – 1,09 ц, а ціна реалізації є найвищою порівняно з іншими групами – 1444 грн за 1 ц при відносно низькій собівартості 1 ц продукції – 1852 грн. Тому відповідно й збиток із розрахунку на 1 ц приросту ВРХ найнижчий – 22 грн.

Отже, ефективний розвиток скотарства залежить від стану кормової бази, оптимального та раціонального використання кормів, адже саме їх треба розглядати як важливий економічний фактор збільшення виробництва продукції.

Висновки. Створення міцної кормової бази – найважливіша умова розвитку галузі скотарства. Її стан і рівень розвитку визначають можливості збільшення поголів'я тварин, підвищення їх продуктивності, поліпшення якості продукції та зниження її собівартості. У зв'язку з важливістю і значенням кормів необхідно, щоб їхнє виробництво випереджало темпи потреб. Тому формуючи кормову базу, важливо враховувати не лише загальний обсяг кормів, який забезпечить виробництво певної кількості продукції, а й збалансованість їх за поживними речовинами.

Отже, важливою умовою прискореного розвитку галузі скотарства є створення міцної кормової бази в кожному сільськогосподарському підприємстві поліської зони, оскільки від цього залежить можливість нарощування обсягів виробництва продукції скотарства.

Список використаних джерел

1. *Азізов С.П.* Організація ефективного кормовиробництва – основа розвитку тваринництва / С.П. Азізов, Б.М. Батов ; за ред. С.П. Азізова. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2002. – 194 с.

2. *Андрійчук В. Г.* Економіка аграрних підприємств : підруч. / В. Г. Андрійчук. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
3. *Германенко О.М.* Перспективи ринку м'яса великої рогатої худоби / О.М. Германенко, М.В. Зось-Кіор // Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. Вип. 207: У 5т. – Т. ІІІ. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С. 825-831.
4. Грубі корми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vseslova.com.ua/word/%D0%93%D1%80%D1%83%D0%B1%D1%96_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8-27967u.
5. Державна служба статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
6. Економіка виробництва кормів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1911052236297/ekonomika/ekonomika_virobnitstva_kormiv.
7. *Кандиба В.М.* Теорія і практика нормованої годівлі великої рогатої худоби: [моногр.]; за ред. В.М. Кандиби, І.І. Ібатулліна, В.І. Костенка. – Ж., 2012. – 860 с.
8. *Кіщак І. Т.* Організація, економіка та технологія екологічно безпечного кормовиробництва : [моногр.] / І.Т. Кіщак, О.К. Бітлян, І.В. Наконечний. – Миколаїв : [МНУ], 2011. – 272 с.
8. Кормовиробництво як фактороутворюючий елемент розвитку галузі скотарства [Електрогий ресурс]. – Режим доступу: http://www.stelmaschuk.info/archive-internet-conference/53-conferencia-11-10-2012/339-2012-10-11-21-11-52.html.
9. Кормовиробництво. Концентровані корми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.chdu.edu.ua /pdf/posibnuku/246/21.pdf.
10. *Місюк М.В.* Зростання ефективності кормовиробництва на інноваційних засадах / М.В. Місюк // Економіка АПК. – 2013. – № 3. – С. 81-87.
11. Повноцінна годівля — запорука високої продуктивності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://propozitsiya.com/?page=146&itemid=3326.
12. *Проваторов Г.В.* Норми годівлі, раціони і поживність кормів для різних видів сільськогосподарських тварин : довідник / [Проваторов Г.В., Ладика В.І., Бондарчук Л.В., Опара В.О. ; за заг. ред. В.О. Проваторова]. – 2-ге вид., стер. – Суми : Університетська книга, 2009. – 490 с.
13. *Misbahu Bashir*. The problem of livestock production is feeding / Bashir Misbahu / http://www.dailytrust.info: 12 September 2013.
14. *Sleeter Bull*. The Principles of Feeding Farm Animals / Bull Sleeter. – California: Macmillan, 2010. – 432 p.
15. *Paul C*. Feeds and feed production / C. Paul. – Oxford: Blackwell Publishing, 2003. – 210 p.
16. Feed planning for cattle and sheep/ https:// www. nutrientmanagement.org/assets/12028
17. Forages for Beef Cattle / http: // www.uky.edu/Ag/ AnimalSciences/ extension/ pubpdfs/kybeefbook02.pdf
18. World feed panorama / WattAgNet (2009-01-05)/http://www.wattagnet.com.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2016 р.

*

УДК 338.43:519.8

Я.В. ДОЛГІХ, кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри
Сумський національний аграрний університет

Метод DEA при оцінці ефективності виробництва та реалізації продукції рослинництва

Постановка проблеми. В зарубіжній практиці для оцінки рівня відносної ефективності господарюючих суб'єктів застосовують метод DEA (Data Envelopment Analysis). Перевагами його порівняно з іншими методами оцінки ефективності є: 1) можливість оцінки рівня відносної ефективності будь-яких господарюючих суб'єктів (банків, шкіл, лікарень, університетів, підприємств, окремих секторів економіки, регіонів і країн світу); 2) одержання комплексної оцінки рівня ефективності господарюючого суб'єкта, що враховує вплив множини вхідних та вихідних факторів, які можуть мати різі одиниці виміру; 3) визначення оптимальних цільових значень вхідних і вихідних факторів,

© Я.В. Долгіх, 2016

що дають змогу господарюючому суб'єкту досягти 100% ефективності; 4) можливість визначення оцінок ефективності на основі відкритої фінансової інформації; 5) можливість порівняння ефективності роботи господарюючих суб'єктів України та зарубіжних країн.

Таким чином, застосування методу DEA для оцінки ефективності господарюючих суб'єктів в Україні є доцільним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорії й практиці застосування методу DEA у різних секторах господарської діяльності присвячено багато наукових робіт, аналіз яких проведений у праці [15]. Питання застосування методу DEA в Україні для оцінки ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств розглядалися в роботах [1, 3–6] та інших, але досліджені не повною мірою.

Мета статті – оцінити за методом DEA ефективність виробництва та реалізації основних видів продукції рослинництва регіонів Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Основним методом оцінки рівня ефективності сільськогосподарських підприємств України є аналіз частинних коефіцієнтів виду:

$$k_e = \frac{Y}{X}, \qquad (1)$$

де Y– показник результативності (outputs);

X – показник витрат ресурсів (inputs).

Залежно від одиниць виміру показників Y, X розрізняють: технічну ефективність, якщо показники вимірюються в натурально-речовинних одиницях (продуктивність праці, трудомісткість продукції й ін.); економічну ефективність, якщо показники вимірюються у вартісній формі (рентабельність продажів, інвестицій та ін.); соціально-економічну ефективність, якщо показники відображають соціально-економічні умови діяльності й (або) наслідки реалізації заходів (рівень задоволеності умовами праці та ін.).

Перевагами оцінки ефективності за коефіцієнтами виду (1) є простота обчислення й інтерпретації результатів. Недоліки такої оцінки: 1) кожен коефіцієнт оцінює лише окрему частину діяльності, а їхня велика кількість ускладнює аналіз; 2) існують приклади парадокса Фокса [11], коли підприємство 1, що має всі частинні показники продуктивності вищі, ніж показники підприємства 2, має нижчу загальну продуктивність; 3) неможливість відображення різноманітності діяльності складних суб'єктів господарювання [5].

Для комплексної оцінки рівня ефективності суб'єктів, що мають кілька вхідних і вихідних параметрів, застосовують показник:

$$k_e = \frac{u_1 y_{1o} + u_2 y_{2o} + ... + u_n y_{no}}{v_1 x_{1o} + v_2 x_{2o} + ... + v_m x_{mo}}, \qquad (2)$$

де o – індекс господарюючого суб'єкта, що оцінюється;

y_{jo} $(j = \overline{1,n})$, x_{io} $(i = \overline{1,m})$ – вихідні та вхідні параметри;

u_j, v_i – вагові коефіцієнти для вихідних і вхідних параметрів.

Недоліком оцінки ефективності діяльності за формулою (2) є необхідність суб'єктивної експертної оцінки вагових коефіцієнтів u_j, v_i.

Метод DEA уможливлює знайти оцінки вагових коефіцієнтів u_j, v_i у результаті розв'язання такої оптимізаційної задачі [5]:

$$e = \frac{\sum_{j=1}^{n} u_j y_{j0}}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_{i0}} \to \max \qquad (3)$$

$$\frac{\sum_{j=1}^{n} u_j y_{jk}}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_{ik}} \le 1, \quad k = \overline{1,K} \qquad (4)$$

$$u_j \ge 0, \quad j = \overline{1,n}; \; v_i \ge 0, \; i = \overline{1,m}, \qquad (5)$$

де e – вхідна технічна ефективність;

n, m – кількість вихідних та вхідних параметрів;

K – кількість господарюючих суб'єктів, що порівнюються;

y_{j0}, x_{i0} – j-й вихідний та i-й вхідний параметри господарюючого суб'єкта, що оцінюється;

u_j, v_i – вагові коефіцієнти j-го вихідного й i-го вхідного параметрів;

y_{jk}, x_{ik} – j-й вихідний та i-й вхідний параметри k-го господарюючого суб'єкта.

Результатом розв'язку задачі (3) – (5) є вагові коефіцієнти вхідних і вихідних параметрів, що забезпечують знаходження показника ефективності e в інтервалі від 0 до 1. При цьому оптимальне значення цільової функції (3) не залежить від одиниць виміру параметрів x_{ik}, y_{jk} за умови, що одиниці виміру для кожного k-го господарюючого суб'єкта збігаються.

Задача дрібно-лінійного програмування (3) – (5) може бути зведена до задачі лінійного програмування [5]:

$$\min_{E,\lambda_1,\lambda_2,\ldots,\lambda_k} E \qquad (6)$$

$$EX_0 \geq \sum_{k=1}^{K} \lambda_k X_k \,,\; Y_0 \leq \sum_{k=1}^{K} \lambda_k Y_k \qquad (7)$$

$$\lambda_k \geq 0, \quad k = \overline{1,K} \,, \qquad (8)$$

де E – вхідна технічна ефективність;

λ_k – коефіцієнти лінійної комбінації, що підлягають визначенню;

X_0, Y_0 – вектори вхідних та вихідних параметрів господарюючого суб'єкта, що оцінюється;

X_k, Y_k – вектори вхідних і вихідних параметрів k-го господарюючого суб'єкта.

Модель (6) – (8) запропонована Чарнсом, Купером, Роудсом [14] та одержала назву CRS – input. У моделі мінімізується множина вхідних параметрів при фіксованих вихідних параметрах.

Для запобігання вироджуваності розв'язку задачі (6) – (8) повинна виконуватися умова [15]:

$$K \geq \max\left\{m \times n;\, 3(n+m)\right\}. \qquad (9)$$

У моделі CRS робиться припущення про сталу віддачу від масштабу. Для врахування змінної віддачі від масштабу запропонована модель VRS [10], в якої до системи (7) – (8) додається обмеження:

$$\sum_{k=1}^{K} \lambda_k = 1. \qquad (10)$$

Ефективність, що визначена за моделлю CRS, називають технічною ефективністю, а за моделлю VRS – чистою технічною ефективністю. Оскільки сільськогосподарське виробництво характеризується змінною віддачею від масштабу, для оцінки його ефективності слід використовувати модель VRS.

У запропонованій статті на основі статистичної інформації за 2014 рік [2, 7–9], методом DEA за моделлю VRS – input оцінена відносна ефективність виробництва й реалізації основних видів продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами регіонів України. Вхідні параметри моделі: площа, з якої зібрана продукція рослинництва на 1 працюючого, га; обсяг мінеральних та органічних добрив на 1 га, кг; кількість відповідної сільськогосподарської техніки (трактори, зернозбиральні комбайни), шт. Вихідні параметри: виробництво продукції рослинництва, тис. т; реалізація продукції рослинництва, тис. т. Як приклад, у таблиці 1 наведені значення вхідних і вихідних параметрів моделі оцінки відносної ефективності виробництва та реалізації зернових і зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами регіонів України в 2014 році. Оцінка ефективності здійснюється для сільськогосподарських підприємств 24 регіонів України ($K = 24$), кількість вхідних параметрів $m = 3$, вихідних – $n = 2$. Умова (9) виконується.

Для кожного регіону вхідні й вихідні параметри утворюють у п'ятивимірному просторі координати точки, що характеризує виробництво та реалізацію продукції. Метод DEA дає змогу за результатами розв'язання задачі (6) – (8), (10) побудувати кусково-лінійну оболонку емпіричних даних, яку називають ефективною межею. Підприємства, що утворюють ефективну межу, мають 100%-ну ефективність. Відносна ефективність інших підприємств визначається за відстанню відповідних точок від межі ефективності. Оцінку чистої технічної ефективності наведено в таблиці 2.

1. Вхідні та вихідні параметри моделі оцінки відносної ефективності виробництва й реалізації зернових і зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами регіонів України в 2014 р.

№ п.п.	Область	Вхідні параметри			Вихідні параметри	
		Площа на 1 працівника, га [9, с. 218, 225]	Внесення мінеральних та органічних добрів на 1 га, кг [2, с. 22]	Наявність тракторів, зернозбиральних комбайнів, шт. [7, с. 21, 26]	Виробництво зернових і зернобобових культур, тис. т [9, с. 223]	Реалізація зернових та зернобобових культур, тис. т [8, с. 33]
1	Вінницька	22,14	208	10842	5063,1	2534,7
2	Волинська	30,81	827	3018	1036,8	301,3
3	Дніпропетровська	31,30	368	11443	3317,8	1568,2
4	Донецька	37,42	262	5187	2362,8	1459,8
5	Житомирська	29,11	471	4090	1907,6	963,7
6	Закарпатська	46,68	98	580	343,4	31,4
7	Запорізька	33,10	161	10001	2417,6	1373,2
8	Івано-Франківська	22,70	5426	1376	780	435,2
9	Київська	13,34	1195	9366	3361,6	3100
10	Кіровоградська	29,44	177	10814	3469,1	1960,6
11	Луганська	31,98	278	4633	1226,3	604,2
12	Львівська	36,47	339	2922	1421,9	682,7
13	Миколаївська	45,89	164	7796	2864	1523,8
14	Одеська	38,91	76	11402	3677,2	1933,4
15	Полтавська	21,00	1378	12335	4821,5	3475
16	Рівненська	31,59	626	2330	1222,7	939,1
17	Сумська	32,02	289	5740	3940,6	2388,4
18	Тернопільська	35,98	237	3614	2651,4	1607,2
19	Харківська	34,14	576	10441	4466,3	2173,2
20	Херсонська	35,73	40	6713	2156,2	879,9
21	Хмельницька	23,29	526	5854	3289,1	1907,8
22	Черкаська	19,15	903	8196	3699,7	2330,7
23	Чернівецька	22,63	321	1359	669,7	233,4
24	Чернігівська	24,68	688	6449	3692,9	2843,5

2. Оцінка вхідної чистої технічної ефективності виробництва та реалізації основних видів продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами регіонів України в 2014 р.

№ п.п.	Область	Чиста технічна ефективність виробництва та реалізації основних видів продукції рослинництва					
		Зернові та зернобобові культури	Соняшник	Соя	Ріпак	Цукрові буряки (фабричні)	Картопля
1	Вінницька	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
2	Волинська	0,72	1,00	0,52	0,78	0,71	0,85
3	Дніпропетровська	0,71	0,91	0,92	0,90	1,00	0,91
4	Донецька	0,86	1,00	0,86	1,00	…[1]	1,00
5	Житомирська	0,82	0,63	1,00	1,00	1,00	0,94
6	Закарпатська	1,00	1,00	1,00	1,00	…[2]	1,00
7	Запорізька	0,85	1,00	1,00	0,71	…[2]	1,00
8	Івано-Франківська	1,00	0,84	0,79	1,00	1,00	1,00

Продовження табл. 2

9	Київська	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
10	Кіровоградська	0,89	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
11	Луганська	0,82	1,00	1,00	1,00	…[1]	1,00
12	Львівська	0,80	0,66	0,52	1,00	1,00	1,00
13	Миколаївська	0,85	1,00	0,55	1,00	1,00	1,00
14	Одеська	1,00	1,00	0,92	1,00	…[2]	0,97
15	Полтавська	1,00	1,00	0,99	1,00	0,95	1,00
16	Рівненська	1,00	1,00	0,93	0,77	1,00	1,00
17	Сумська	1,00	0,79	0,59	0,90	1,00	0,94
18	Тернопільська	1,00	0,67	0,63	1,00	1,00	1,00
19	Харківська	0,79	1,00	0,58	1,00	0,71	1,00
20	Херсонська	1,00	1,00	1,00	1,00	…[2]	1,00
21	Хмельницька	1,00	0,73	1,00	1,00	1,00	1,00
22	Черкаська	1,00	0,98	0,73	0,90	1,00	0,98
23	Чернівецька	1,00	1,00	1,00	1,00	…[1]	1,00
24	Чернігівська	1,00	0,88	1,00	0,82	0,83	0,93
Кількість ефективних		14	15	10	17	13	17
% ефективних		58,33	62,50	41,67	70,83	76,47	70,83
Min ефективність		0,71	0,63	0,52	0,71	0,85	0,85
Середня ефективність		0,92	0,92	0,86	0,95	0,95	0,98

[1] Дані по реалізації цукрових буряків вилучені з метою забезпечення Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності інформації.

[2] Цукрові буряки не висаджували.

За результатами розрахунків, у 2014 році 63,43% регіонів України були 100% ефективними у виробництві та реалізації основних видів продукції рослинництва. Середня ефективність становила 0,93. Максимальну відносну ефективність мали Вінницька й Київська області, мінімальну – сільськогосподарські підприємства Львівської області.

Для аналізу динаміки зміни ефективності за кілька років використовується індекс Малмквиста [12, 13], який враховує той факт, що ця зміна може бути зумовлена як зміною ефективності господарюючого суб'єкта, що аналізується, так і зміною ефективності господарюючих суб'єктів, що утворюють межу ефективності.

Висновки. Метод DEA дозволяє ранжувати господарства за ефективністю, а також знаходити значення вхідних та вихідних параметрів, що дають змогу неефективному підприємству стати ефективним. У наступних дослідженнях планується визначити цільові значення параметрів, за яких підприємства стануть 100% ефективними.

Список використаних джерел

1. *Андрійчук В. Г.* Метод аналізу оболонки даних (DEA) у вимірі та оцінці ефективності діяльності підприємств / В. Г. Андрійчук, Р. В. Андрійчук // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 81–88.

2. Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2014 р. : Стат. бюл. – К. : Державна служба статистики України. – 2015. – 52 с.

3. *Дем'яненко С. І.* Непараметричний аналіз в АПК / С. І. Дем'яненко, О. В. Нів'євський. – К. : КНЕУ, 2009. – 196 с.

4. *Дмитрук Б. П.* Аналіз ефективності використання ресурсів галузі рослинництва сільськогосподарських підприємств Черкаської області з використанням методу date envelopment analysis (DEA) / Б. П. Дмитрук, Т. Б. Вітряк // Вісн. Східноєвропейського ун-ту економіки і менеджменту. – 2012. – Вип. 1 (11). – С. 138–147.

5. *Кривоножко В. Е.* Анализ сложных социально-экономических систем / В. Е. Кривоножко, А. В. Лычев. – М. : МАКС Пресс. – 2010. – 208 с.

6. *Лисситса А.* Анализ оболочки данных (DEA). Современная методика определения эффективности производства / А. Лисситса, Т. Бабичева. – Halle : Institute of agricultural development of Central and Eastern Europe, Germany, 2003. – 32 p.

7. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2014 році : Стат. бюл. – К., 2015. – 44 с.

8. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2014 рік : Стат. бюл. – К. : Державна служба статистики України. – 2015. – 85 с.

9. Сільське господарство України за 2014 р. : Стат. зб. – К. : Державна служба статистики України. – 2015. – 380 с.

10. *Banker R. D.* Some models for estimating technical and scale inefficiencies in Data Envelopment Analysis / R. D. Banker, A. Charnes, W. W. Cooper // Management science. – 1984. – Vol. 30. – № 9. – P. 1078–1092.

11. *Bogetoft P.* Benchmarking with DEA, SFA, and R / P. Bogetoft, L. Otto. – Springer. – 2011. – 351 p.

12. *Coelli T. J.* An Introduction to Efficiency and Productivity Analysis. Second Edition / T. J. Coelli, D. S. P. Rao, C. J. O'Donnell, G. E. Battese. – Springer. – 2005. – 349 p.

13. *Cooper W. W.* Handbook on Data Envelopment Analysis / W. W. Cooper, L. M. Seiford, J. Zhu. – Kluwer Academic Publishers. – 2004. – 593 p.

14. *Charnes A.* Measuring the efficiency of decision making units / A. Charnes, W.W. Cooper, E. Rhodes // European Journal of Operational Research. – 1978. – Vol. 2. – № 6. – P. 429–444.

15. *Emrouznejad A.* Evaluation of researchin efficiency and productivity: A survey and analysis of the first 30 years of scholarly literature in DEA / A. Emrouznejad, B. Tavares, G. Tavares // Journal of Socio-Economic Planning Science. – 2008. – Vol. 42. – № 3. – P. 151–157.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2015 р.

*

УДК 631.115.11 : 64.013.24

М.М. КРОПИВКО, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Роль господарств населення у забезпеченні потреб людини

Постановка проблеми. Протягом тривалого часу діяльності господарств населення приділялася значна увага як учених-економістів, так і органів державної влади й місцевого самоврядування. Ця увага зумовлена, насамперед, роллю господарств населення у виробництві сільськогосподарської продукції та забезпеченні самозайнятості сільського населення. Так, упродовж, останніх двадцяти п'яти років існування України цією формою господарювання вироблялося від 29,6% у 1990 році й до 45% у 2014-му валової продукції сільського господарства. При цьому в періоди економічних криз чи інших соціальних потрясінь виробництво сільськогосподарської продукції господарствами населення зростало. Відповідно в 1991 році питома вага цих господарств у валовому виробництві продукції сільського господарства становила 33,0%; 1996 – 52,3; 2001 – 61,6; а в 2009 році – 51,4%.

При цьому ще й нині існують розбіжності у трактуванні поняття „господарство населення", що призводять не лише до ускладнень щодо визначення практичної ролі цих господарств у виробництві сільськогосподарської продукції, плутанині та невизначеності у категорійному апараті, нереалістичності досліджень тощо, а навіть у формуванні відповідних теоретичних і методологічних підходів для розробки й удосконалення механізмів їхньої державної підтримки, стимулювання розвитку, у відсутності доступу до кредитних джерел тощо.

Безумовно, такі обставини зумовлені не лише об'єктивними, а також суб'єктивними факторами, що є наслідком зростання потреб членів домогосподарств населення які водночас є першопричиною виникнення цих господарств. Зазначені особливості вимагають ґрунтовнішого дослідження господарства населення, як частини домогосподарства, а також визначення його ролі та місця у забезпеченні потреб людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розробки теоретико-методологічних засад розвитку різних форм господарств населення присвячено чимало наукових досліджень провідних учених-економістів, зокрема В.К. Збарського [12], М.Й. Маліка [13], В.Я. Месель-Веселяка [10], І.В. Прокопи [7], П.Т. Саблука [19], І.В. Свиноуса [8], М.Г. Шульского [20], О.М. Шпичака [8], В.В. Юрчишина [21] й багатьох інших.

Мета статті – визначення сутності господарства населення та його ролі у забезпеченні потреб людини.

© М.М. Кропивко, 2016

Виклад основних результатів дослідження. Особливість функціонування господарств населення в Україні полягає, насамперед, у випливові результатів їхньої діяльності на забезпечення потреб членів домогосподарств. Так, згідно з даними Держслужби статистики України, у 2014 році сукупний дохід, який забезпечило функціонування господарства населення в перерахунку на одного члена сільського домогосподарства, становив майже 420 грн, або понад 34 % загального доходу цього члена [1, с. 198]. При цьому вартість спожитої виробленої у господарстві населення сільськогосподарської продукції була понад 18,4 %, що суттєво впливає на забезпечення першочергових потреб членів сільського домогосподарства.

Однак на нинішній час ні серед науковців, ні в органах державної влади чи місцевого самоврядування немає одностайності в методологічних підходах щодо визначеності сутності й форм господарств населення. Так, лише за останні чотирнадцять років Держстатом України чотири рази змінювалися, доповнювалися та уточнювалися основні форми цих господарств [2-6].

Відповідно й серед науковців відбуваються тривалі дискусії щодо визначення сутності господарств населення.

Наприклад, І.В. Прокопа та Т.В. Беркута виділяють чотири види господарств населення, а саме: особисті селянські господарства, господарська діяльність на присадибних ділянках, колективне й індивідуальне садівництво, городництво тощо, а також фізичні особи-підприємці, стверджуючи, що господарства населення це індивідуальна форма господарювання, головною метою функціонування яких є самозабезпечення сільськогосподарською продукцією [7, с.19].

О.М. Шпичак та І.В. Свиноус вважають, що ототожнювати поняття «господарство населення» й «особисте селянське господарство» не слід. Вони пропонують під особистим селянським господарством розуміти «... форму дрібнотоварного виробництва сільськогосподарської продукції для особистого (сімейного) споживання на присадибній та інших земельних ділянках, наданих для цих цілей, у вільний від роботи час» [8, с. 21].

На місцевому рівні управління і самоврядування посадові особи до господарств населення відносять так званих одноосібників (застаріле поняття, що було аналогом фізичної особи-підприємця), а працівники апарату Міністерства аграрної політики та продовольства України − особисті селянські й фермерські господарства [8, с. 21].

Зазначені невідповідності насамперед виникають у зв'язку з різними теоретико-методичними підходами щодо визначення сутності господарства населення. Проведені дослідження уможливлюють стверджувати, що для визначення форм господарств населення необхідно, передусім, дослідити їхній взаємозв'язок з потребами людини, причинно-наслідковий характер забезпечення потреб людини, шляхом ведення господарської діяльності, а також роль господарств населення у забезпеченні функціонування домогосподарства.

Функціонування домогосподарства населення можливе лише за рахунок органічного поєднання діяльності усіх його секторів, адже будь-який із цих секторів забезпечує цілісне існування та розвиток усіх сфер домогосподарства. При цьому їхній розвиток тісно пов'язаний із потребами окремо взятого члена домогосподарства населення, а потреби, відповідно до досліджень А.В. Лісового, є внутрішніми збуджувальними стимулами діяльності людини, тобто це стан незадоволення, який людина хоче змінити, або задоволення, яке вона хоче продовжити [9]. Водночас І.Ф. Комарницький стверджує, що «… з одного боку, людина виступає як біологічна істота і для її функціонування об'єктивно необхідними є продукти харчування, одяг, житло. Такі потреби називають фізичними потребами. З іншого боку, людина - це соціальна істота, тому багато її потреб визначаються необхідністю спілкуватися, брати участь в управлінні, мати певний рівень освіти, культури, прагненням виділитися з-поміж інших людей, самореалізуватися» [10].

У цілому ж, нині в світовій практиці виділяється величезна сукупність потреб людини, які класифікуються за багатьма ознаками, що пояснюється багатогранністю й складністю людської природи. На рисунку 1 нами виділено п'ять основних видів потреб, які члени господарств населення можуть частково забезпечити за рахунок ведення гос-

подарської діяльності та продажу частини виробленої продукції.

Так, до фізіологічних потреб людини належать продовольчі й непродовольчі товари, а також різні види послуг. Відповідно до методики визначення прожиткового мінімуму будь-якій людині для ведення діяльності необхідно забезпечити споживання таких продовольчих товарів: хліба, м'яса, ковбаси, сала, риби, молока, сиру твердого, яєць, картоплі, гречки, рису, макаронів, помідорів або огірків, фруктів та ягід [11].

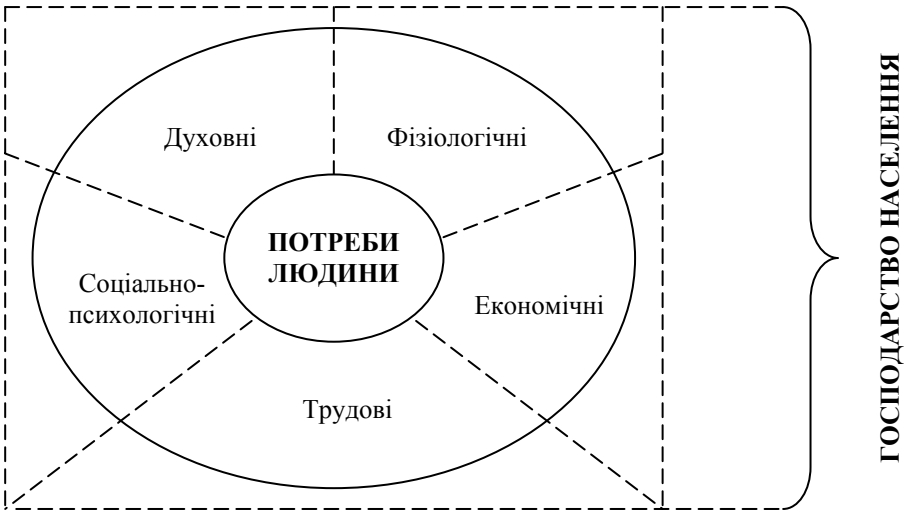

Рис. 1. Класифікація груп потреб людини, які частково можливо забезпечити за рахунок діяльності господарства населення

Джерело: Сформовано автором на основі джерел [11-25].

До непродовольчих товарів належать: готовий одяг (швейні й трикотажні вироби), взуття, господарчо-побутові товари, культтовари, медикаменти, предмети санітарії та гігієни, синтетичні миючі засоби, а до послуг - побутові послуги (пошиття й ремонт одягу і взуття), ремонт меблів та побутової техніки, культурно-освітні послуги, послуги зв'язку, медичні й ритуальні послуги [14].

Група економічних потреб охоплює забезпечення можливості як самої праці та її зміни, так і відповідної винагороди за результати. Самі економічні умови повинні бути такими, щоб людина могла чесною працею забезпечити собі бажаний рівень життя [15]. При цьому до основних економічних потреб людини варто ті потреби, які виникають після забезпечення фізіологічних потреб і відповідають смаковим, соціальним та трудовим уподобанням окремо взятої людини, а також забезпечення її комфортного життя, у т.ч. й відповідності медико-біологічним і суспільним нормативам, одержанню послуг до ступеня, що знімає фізичні й стресові перевантаження, продуктами інформаційних технологій тощо [15, 16].

Група трудових потреб людини включає: потребу у фізичній праці відповідно до сформованих інтересів, забезпечення можливості її здійснення необхідними ресурсами та матеріальним і моральним відшкодуванням затрачених зусиль, а також відповідності місцевим та регіональним особливостям умов існування й ведення трудової чи підприємницької діяльності [17, 18].

До соціально-психологічних потреб людини належать, насамперед, потреби у біосоціально спорідненому угрупованні людей, починаючи з сім'ї [22-24]. Відповідно до цих потреб належать: потреба в спілкуванні з іншими членами суспільства, визначення свого місця в ієрархії взаємовідносин і соціального статусу, потреба створення сім'ї, усвідомлення етнічної належності, естетичні й інтелектуальні потреби, потреби в похвалі та заохочуванні, суспільному визнанні, реалізації творчого потенціалу, соціальному престижі тощо [22-24].

Духовні потреби людини - це прагнення пізнавати навколишній світ і своє місце в ньому, самореалізація, самовдосконалення, самопізнання. Відповідно до них належать: потреби людини у віросповіданні, відвідуванні кіно, театру, картинних галерей, читанні художньої літератури, тобто все те, що розвиває особистість [15, 25]. При цьому члени домогосподарств можуть частково реалізувати прагнення до самореалізації, са-

мовдосконалення й самопізнання безпосередньою реалізацією виниклих ідей щодо запровадження інноваційних підходів до виробництва сільськогосподарської продукції, вирощування декоративних рослин чи тварин, естетичного оформлення прибудинкових територій та присадибних ділянок, формування у нащадків культури землеробства й передачі їм набутих знань чи навичок. Окрім того реалізація надлишків виробленої продукції дає змогу забезпечити частину грошових потреб для культурного дозвілля членів домогосподарств.

Відповідно до специфіки господарювання члени домогосподарств, що ведуть сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і виробництва товарної сільськогосподарської продукції, в змозі у господарствах населення частково забезпечити фізіологічну потребу в продовольчих товарах. Водночас за рахунок продажу цієї продукції або надання послуг, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом чи обслуговуванням, частково забезпечити частину непродовольчих товарів та інших потреб, у т.ч. й духовних.

Враховуючи зазначене і використавши секторальний підхід для виокремлення певних складових із цілісної системи, нами виділено п'ять основних секторів функціонування домогосподарств населення, а саме: підприємницький, побутовий, господарчий, соціокультурний та інтелектуальний (рис. 2).

При цьому специфіка функціонування домогосподарств населення полягає, насамперед, у необхідності забезпеченні будь-яких потреб як окремо взятого члена домогосподарства, так і потреб його сім'ї, які в окремих випадках можуть не збігатися.

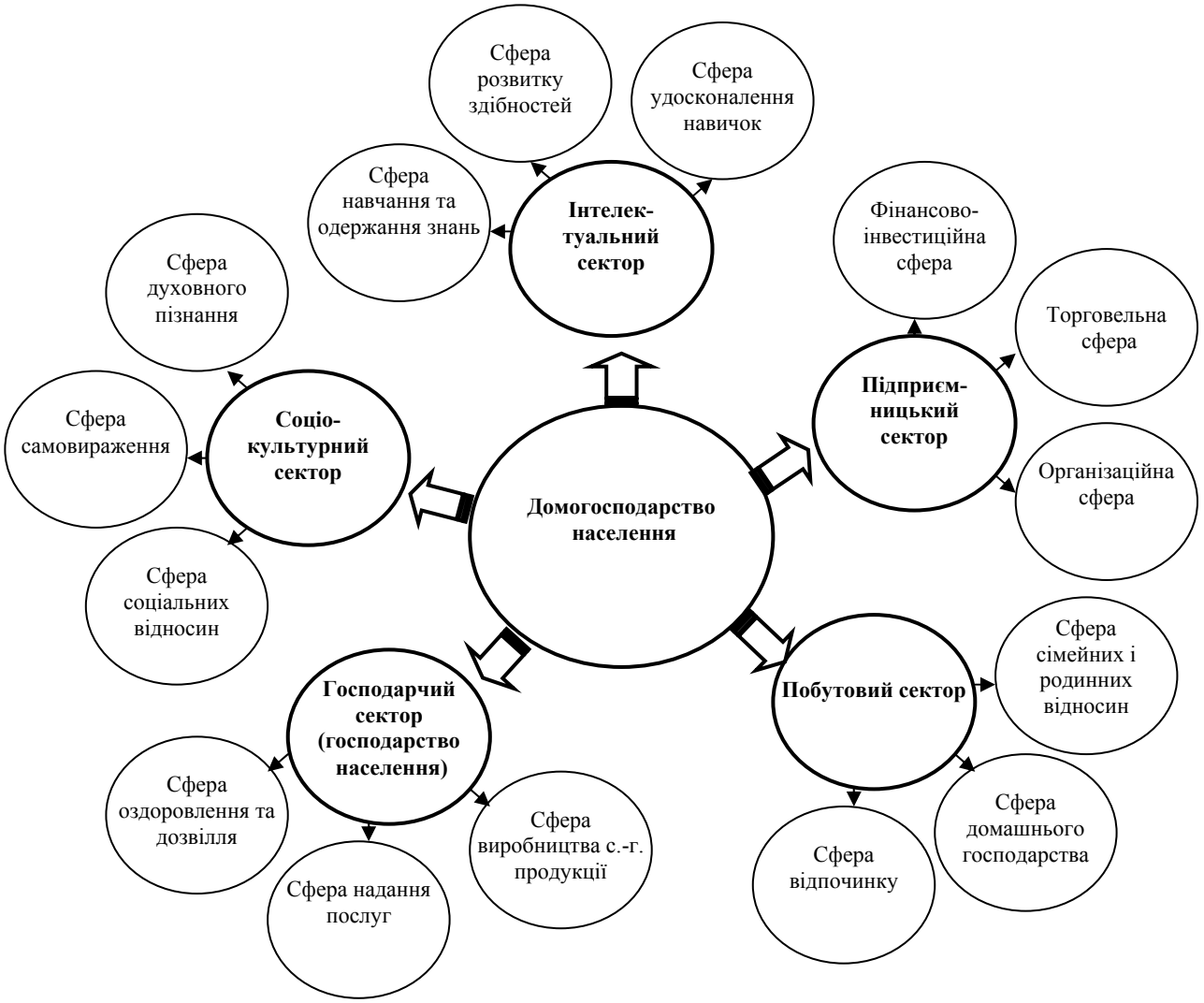

Рис. 2. Сектори функціонування домогосподарств населення

Джерело: Розробка автора.

Відповідно до зазначених теоретичних підходів підприємницький сектор функціонування домогосподарств населення складається з фінансово-інвестиційної, торговельної та організаційної сфер діяльності. Цей сектор відповідає за ефективне використання ресурсів, одержаних у результаті функціонування домогосподарства.

Так у фінансово-інвестиційній сфері формуються напрями і шляхи використання ефектів у їхній матеріальній формі. Такими напрямами, залежно від мети членів домогосподарств населення, можуть бути вкладення у різноманітні інструменти фінансового ринку, формування грошових ресурсів для реалізації будь-яких їхніх інвестиційних задумів, фінансування необхідних для функціонування домогосподарства платежів та забезпечення діяльності інших секторів.

Відповідно у торговельній сфері підприємницького сектора домогосподарств населення відбувається не лише продаж виробленої у господарчому секторі (господарстві населення) продукції чи послуг, а й продаж на ринку праці одержаних ефектів від інтелектуального сектора домогосподарства. Організаційна ж сфера підприємницького сектора, у свою чергу, відповідає за практичне запровадження будь-яких господарських чи фінансових задумів членів домогосподарств.

Побутовий сектор домогосподарств населення характеризується сукупністю потреб їхніх членів. Ці потреби визначають три основні сфери, а саме: сімейних і родинних відносин, домашнього господарства й відпочинку.

Сфера сімейних і родинних відносин включає в себе як формування саме внутрішніх сімейних відносин (правил, шляхів та механізмів співіснування), так і відносин із родиною чи іншими членами суспільства.

Сфери домашнього господарства й відпочинку побутового сектора включають забезпечення потреб членів домогосподарства населення не лише за рахунок ефектів, одержаних у підприємницькому секторі, а й за рахунок власної праці цих членів. Так, більшість матеріальних потреб тут реалізується за рахунок одержання доходу від підприємницького сектора (придбання необхідних основних засобів, нематеріальних активів, товарів і послуг тощо).

Відповідно до даних Держслужби статистики України у 2014 році середньомісячні побутові видатки сільських домогосподарств становили понад 2,9 тис. грн. При цьому понад половина цих видатків припадала на забезпечення фізіологічних потреб їхніх членів у харчових продуктах та лише близько 55 грн − на потреби з відпочинку, освіти й підвищення культурного рівня членів домогосподарств [1, с. 61].

Проте потреби побутового сектора задовольняються також безпосередньою участю членів домогосподарств у виробництві сільськогосподарській продукції компенсуючи частину необхідних видатків за рахунок власно виробленої сільськогосподарської продукції, продажу її решток, а також надання послуг у галузі аграрного обслуговування й ефекту від соціально-культурного чи інтелектуального сектора домогосподарства.

Господарчий сектор, або господарство населення, є однією з компонент розвитку всіх секторів домогосподарств. Він пов'язаний, насамперед, із реальним забезпеченням фізіологічних потреб продуктами харчування будь-кого члена домогосподарства, можливості його соціально-культурної адаптації, розвитку інтелектуальних здібностей і підприємницької діяльності. При цьому метою функціонування господарств населення є не лише виробництво сільськогосподарської продукції чи пов’язаних із цим послуг, а також формування та забезпечення інших супутніх ефектів, у т.ч. й соціальних.

Так, відповідно до даних Держслужби статистики України, господарствами населення в 2014 році вироблено сільськогосподарської продукції та продуктів її перероблення на суму понад 62,2 млрд грн, з яких більше 41,5 % було реалізовано на місцевих ринках збуту [1, с. 198]. При цьому господарства населення міських домогосподарств виробили сільськогосподарської продукції на понад 10,2 млрд грн, що становить близько 16,5% загального обсягу виробництва у господарствах населення, з якого 78,7% було спожито членами цих домогосподарств [1, с. 198]. Крім того, ще 13,0 млрд грн до-

ходів одержали члени сільських домогосподарств за рахунок наданих відповідних послуг із перероблення, агротехнічного обслуговування, консультування і реалізації продукції.

У цілому ж прямі ефекти від функціонування господарств населення уможливили збільшити бюджет членів сільських домогосподарств на понад 25,8%, що у перерахунку на одне домогосподарство щомісячно становило більше 1,1 тис. грн [1, с. 198].

При цьому за рахунок виробленої сільськогосподарської продукції, продуктів її перероблення, надання відповідних послуг чи задоволення потреб будь-якої людини в результаті реалізації її хобі та естетичних уподобань, або потреби у фізичних навантаженнях, у т.ч. й безпосередньою участь у процесі вирощування, створення, продукування і реалізації нового продукту, забезпечується не лише частина потреб члена домогосподарства щодо підприємницького чи побутового, а й інших секторів функціонування домогосподарства населення. Основною особливістю ведення господарської діяльності членів домогосподарств у цьому секторі є використання земельних ресурсів для одержання необхідного ефекту.

Враховуючи зазначене можливо стверджувати, що господарство населення є частиною домогосподарства, в якій на основі одержаних ефектів в інших секторах забезпечується як виробництво сільськогосподарської продукції для власних потреб та продажу її на місцевих ринках збуту, так і реалізуються послуги, пов’язані із задоволенням потреб членів інших домогосподарств. При цьому така діяльність заснована, насамперед, на використанні у виробничому процесі праці членів сім’ї та різноманітності організаційно-правових форм господарств населення (особисті селянські й малі фермерські господарства, фізичні особи-підприємці, родові садиби, садівничі чи городницькі господарства тощо).

Соціокультурний сектор функціонування домогосподарства пов'язаний з необхідністю задоволення духовних і соціальних потреб його членів. Ці потреби охоплюють три сфери: духовного пізнання, самовираження й соціальних відносин з іншими членами суспільства. Так, існування та розвиток будь-якої людини невідривно пов'язаний зі спілкуванням з іншими членами суспільства, позиціювання її у межах місцевої громади, спільної діяльності для розвитку зовнішнього середовища існування, соціальної адаптації, задоволення потреб у визнанні тощо. Ці потреби можливо реалізувати лише розвитком й одержанням ефекту від інших секторів домогосподарства населення.

Інтелектуальний сектор функціонування членів домогосподарств пов'язаний як із розвитком їхніх здібностей, так і набуттям знань, навичок чи апробації виниклих задумів. Особливістю функціонування цього сектора є, насамперед, одержання ефектів від результатів діяльності інтелектуального сектора в інших секторах домогосподарства. Наприклад, грошовий ефект від здобутих знань, навичок чи здібностей буде одержаний у підприємницькому секторі, а інші матеріальні ефекти − у побутовому чи господарчому секторах. Водночас інтелектуальний і соціокультурний сектори безпосередньо пов'язані один з одним і зміна потреб хоча б в одній із їхніх сфер приводить до відповідного реагування в інших.

Висновки. Проведені дослідження уможливлюють стверджувати, що господарство населення є частиною домогосподарства, в якій на основі одержаних ефектів в інших секторах забезпечується як виробництво сільськогосподарської продукції для власних потреб та продажу її на місцевих ринках збуту, так і реалізуються послуги, пов’язані із забезпеченням потреб членів інших домогосподарств. При цьому члени домогосподарств, займаючись сільськогосподарською діяльністю у господарствах населення, одержують не лише сільськогосподарську продукцію або продукти її перероблення, що частково задовольняють їхні фізіологічні потреби у харчуванні, а й здобувають супутні ефекти в інших секторах функціонування домогосподарства. Так, за рахунок діяльності господарств населення членами домогосподарств частково реалізуються потреби у фізичній праці та оздоровленні, забезпечуються смакові уподобання, здійснюється соціокультурна адаптація й набувається відповідний соціальний статус, розви-

ваються їхні підприємницькі та інтелектуальні здібності, формуються естетичні, духовні, культурні й інші уподобання, формуються внутрішні та зовнішні взаємовідносини тощо.

Список використаних джерел

1. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2014 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України)». − К.: Державна служба статистики України. − Ч. 1, 2015 – 380 с.
2. Статистичний щорічник «України за 1999 рік». – К.: Державний комітет статистики України, 2000. – 624 с.
3. Закон України «Про фермерське господарство». – К.: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 45.
4. Статистичний щорічник «України за 2000 рік». – К.: Державний комітет статистики України, 2001. – 600 с.
5. Статистичний щорічник «України за 2003 рік». – К.: Державний комітет статистики України, 2004. – 615 с.
6. Статистичний щорічник «України за 2005 рік». – К.: Державний комітет статистики України, 2006. – 624 с.
7. *Прокопа І.В.* Господарства населення в аграрному виробництві і сільському розвитку / І.В. Прокопа, Т.В. Беркута. – К.: Ін-т екон. та прогнозування НААН України, 2011. – 240 с.
8. *Шпичак О.М.* Реалізація продукції особистим селянським господарством – витрати, ціни, ефективність: моногр. / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 300 с.
9. *Лісовий А.В.* Мікроекономіка. Поняття потреби, види потреб. Економічні блага [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://westudents.com.ua/glavy/21770-21-ponyattya-potrebi-vidi-potreb-ekonomchn-blaga.html.
10. *Комарницький І.Ф.* Економічна теорія. Економічні потреби, їх класифікація та умови задоволення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://buklib.net/books/33779.
11. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України № 109/95/157 від 17.05.2000 р. «Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0347-00
12. *Збарський В.К.* Тенденції розвитку особистих селянських господарств / В.К. Збарський, П.К.Канінський // АгроІнКом. Аграрний інформаційний науково-виробничий журнал. – 2008 – №5-6. – С. 56-62.
13. *Малік М.Й.* Формування та розвиток кооперативних відносин в аграрній сфері економіки України / М.Й. Малік // Економіка АПК – 2014. – № 7. – (237). – 188 с.
14. Постанова Кабінету Міністрів України № 310 від 1 березня 1999 р. «Про затвердження Положення про визначення вартості непродовольчих товарів і послуг та вартості утримання житла при формуванні межі малозабезпеченості» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/310-99-D0%BF/conv/print1456316851684065.
15. *Корсак К.В.* Основи сучасної екології: навч. посіб. – 4-те вид., перероб. і доп. / К.В. Корсак, О.В. Плахотнік – К.: МАУП, 2004. – 340 с.
16. *Кулініч І.О.* Психологія управління : навч. посіб. / І. О. Кулініч – К. : Знання, 2008. - 292 с.
17. *Орбан-Лембрик Л.Е.* Психологія управління : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. - 568 с.
18. *Карамушка Л.Н.* Психология управления: учеб. пособ. / Л.Н. Карамушка. – К. : Миллениум, 2003. – 344 с.
19. Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій / [Саблук П. Т., Кропивко М. Ф., Булавка О. Г. та ін.]; за ред. П. Т. Саблука, М. Ф. Кропивка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 452 с.
20. *Шульський М.Г.* Особисті господарства населення: стан, можливості і перспективи. моногр. / М.Г. Шульський. – Л. : «Край», 2003. – 280 с.
21. *Юрчишин В.В.* Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК – 2005. – № 3. – С. 3-10.
22. *Власова О.І.* Соціальна психологія організацій та управління: підручник / О.І.Власова, Ю.В. Никоненко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 398 с.
23. *Орбан-Лембрик Л.Е.* Соціальна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. - 446 с.
24. *Орбан-Лембрик Л.Е.* Соціальна психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закладів: У 2 кн. Кн. 1. Соціальна психологія особистості і спілкування / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Либідь, 2004. – 564 с.
25. Организационная психология: под ред. Л.В. Винокурова, И.И. Скрипюка. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.
26. *Drucker P.F.* Post-Capitalist Society / Peter Ferdinand Drucker. – New-York : Harper Busines, 1993. – 232 p.
27. Agricultural Innovation in Family Farming [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.fao.org/nr/research-extension-systems/ais-ff/en/

Стаття надійшла до редакції 04.03.2016 р.

*

UDS [631.15:65.011.44.001.18]:631.86

A.V. KUCHER, candidate of pedagogical sciences,
competitor for doctor`s degree
National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics»

Economic effectiveness of use of liquid organic fertilizers

Scientific problem. The problem of effective use of fertilizers has always been relevant and acquires special significance in terms of transformation of land relations, one of which is the disparity in prices. Due to the sharp increase in prices of mineral fertilizers in Ukraine in 2013–2015 (According to Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine during 2013–2015 prices increased: for nitrogen fertilizers – from 3420 to 11502 UAH/t (more than 3.4 times) potash from 2600 to 5300 UAH/t (more than 2 times) and complex (Superagro) – 4200 to 10000 UAH /t (more than 2.4 times) the problem of rational use of fertilizers in agricultural enterprises is even more important and requires proper attention [1, p. 29]. Under these conditions the favorable alternative to expensive fertilizers can be organic fertilizers, including liquid manure of pigs, especially since the pig industry compared to other livestock sectors is developing dynamically.

Analysis of recent researches and publications shows that I. M. Bohdevych [2] A. M. Moskalenko [3], O. V. Sendetska [4], O. V. Khodakivska [5], E. Enujeke [6], T. Leah, N. Leah [7], K. Leibold, T. Olsen [8], R. Massey [9], M. Schmitt, G. Rehm [10] pay attention the issue of the effectiveness of organic fertilizers. At the same time the economic aspects of the efficacy of pig liquid organic fertilizer application are not investigated, so it has become the object of study.

The objective of the article – to determine prognosis (approximate) indicators of economic efficiency (cost savings) of the use of liquid organic fertilizers of pig production on the example of crops such as corn, winter wheat.

Statement of the main results of the study. Research results show some differences in the potential economic efficacy of using organic fertilizer samples from different investigated pig farms, primarily due to varying their agronomic value. According to the economic department of the studied enterprise, the cost of organic fertilizers as of September 2015, depending on the farm ranges from 5 UAH/m^3 to 7.5 UAH/m^3. The cost price of organic fertilizers depending on the form and method of making ranges from 8 UAH/m^3 to 18 UAH/m^3. Thus, the cost (including the cost to application) of organic fertilizers depending on the farm and a way of application varies from 13 UAH/m^3 to 25.5 UAH/m^3.

Given that the weight of 1 m^3 of liquid manure is 950 kg [11, p. 122], the cost of organic fertilizers depending on farm varies from 5.27 UAH/t to 7.90 UAH/t. Accordingly, the cost of organic fertilizers and farm depending on the method of introduction ranges from 8.42 UAH/t to 18.95 UAH/t. Consequently, the cost (including the cost to make) of organic fertilizers depending on the method of ranges from 13.69 UAH/t to 26.85 UAH/t. In the future, for the calculating by the variant approach by the optimistic variant it is taken the manure costs 13.69 UAH/t, and by the pessimistic version – 26.85 UAH/t.

The calculations show that the cost of 1 kg NPK (taking into account the costs of entering with the full assignment of all expenditures for nutrients, ie without subtracting costs of organic matter) contained in the samples of organic fertilizers from different farms varies according to the pessimistic version 4.13 UAH to 8.95 UAH, and the optimistic variant – from 2.11 UAH to 4.56 UAH (Table 1, 2). Thus, the sample from farm number 1 has the lowest estimated cost of 1 kg of NPK, and its highest level is observed in a sample from farm number 6.

© A.V. Kucher, 2016

1. Indicators of nutrient content and its cost in the samples of organic fertilizers from farms on fattening and growing pigs

Indicators	The actual content in the samples from			
	farms on fattening			farms on growing
	1	3	8	2
Content in 1 t dry matter, kg: nitrogen	3.6	3.6	2.8	2.0
phosphorus	0.3	0.3	0.3	0.5
potassium	2.6	2.4	1.6	1.3
NPK	6.5	6.3	4.7	3.8
organic matter	10.2	11.4	7.8	6.0
Pessimistic option				
The cost of 1 kg of NPK, UAH	4.13	4.26	5.71	7.07
incl.: without cost on application	1.22	1.25	1.68	2.08
Optimistic option				
The cost of 1 kg of NPK, UAH	2.11	2.17	2,91	3.60
incl.: without cost on application	0.81	0.84	1,12	1.39

Source: Author's calculations.

Calculations showed because of the lower fertilizing reclamation value the samples of fertilizers from farms-reproducers and farms on growing because they contain very few solid, content of nutrients and organic matter is low, have a higher cost of nutrients than from farms on fattening and economic efficiency of their use is lower.

By calculating the cost of nutrition elements, containing manure, from total costs to subtract the cost of organic matter of 25 %, which makes sense, according to E. V. Skrylnyk and other scientists [12], the cost of 1 kg NPK is lower in a percentage.

Thus, on the basis of these data, we can make a preliminary conclusion about higher economic efficiency of organic fertilizer usage pig farm than mineral fertilizers because the value of their nutrients are lower than the cost of nutrient fertilizers, which depending on the brand of fertilizers and supplier during January–September 2015 ranged from 18.70 to 33.83 UAH/kg [13], that was 4.5–8.2 times more than this cost.

2. Indicators of nutrient its content and cost in the samples of organic fertilizers from farms–reproducers of pig farm

Indicators	The actual content in samples from farm-reproducers			
	4	5	6	7
Content in 1 t of dry matter, kg: nitrogen	2.8	2.8	1.1	1.7
phosphorus	0.3	0.0	0.8	0.1
potassium	1.6	1.3	1.1	1.4
NPK	4.7	4.1	3.0	3.2
organic matter	5.1	4.4	4.5	4.2
Pessimistic option				
The cost of 1 kg of NPK, UAH	5.71	6.55	8.95	8.39
incl.: without cost on application	1.68	1.93	2.63	2.47
Optimistic option				
The cost of 1 kg of NPK, UAH	2.91	3.34	4.56	4.28
incl.: without cost on application	1.12	1.29	1.76	1.65

Source: Author's calculations.

For specific comparative evaluation of the economic efficiency of the use of organic fertilizers with mineral ones as the object of comparison it was chosen one of the most concentrated, nitrogen-phosphorus-potassium fertilizers – Nitroamofoska ($N_{16}P_{16}K_{16}$), the wholesale price of which as of 01.10.2015 was in the range 9000–10550 UAH/t. To calculate the price it was taken the cost 9000 UAH/t that is the price of 1 kg of NPK was 18.75 UAH, the cost of application was accepted at a rate of 1350 UAH/t, which together with the cost of fertilizers does not exceed the upper limit of the market price of Nitroamofoska. Using cash-

equivalent method it was defined benchmarks of economic efficiency (cost savings) the use of organic fertilizers of pig production compared with Nitroamofoska (Table 3), which show substantial economic advantages of manure over mineral fertilizer.

3. Prognostic indicators of the economic effectiveness of use of organic fertilizers pig compared to Nitroamofoska ($N_{16}P_{16}K_{16}$)

Sample number	The market cost of organic fertilizers (by the contents of NPK), UAH/t	Economic benefit (cost savings) from using organic fertilizers instead of Nitroamofoska, UAH			
		Pessimistic option		Optimistic option	
		per 1 kg of NPK	per 1 ton of organic fertilizer	per 1 kg of NPK	per 1 ton of organic fertilizer
1	140.14	17.43	113.30	19.45	126.43
2	81.93	14.49	55.06	17.96	68.25
3	135.83	17.30	108.99	19.39	122.16
4	101.33	15.85	74.50	18.65	87.66
5	88.40	15.01	61.54	18.22	74.70
6	64.68	12.61	37.83	17.00	51.00
7	68.99	13.17	42.14	17.28	55.30
8	101.33	15.85	74.50	18.65	87.66

Source: Author's calculations.

Thus, the economic benefit (cost savings or substitution effect) from the use of organic fertilizers instead of Nitroamofoska in different farms varies according to the pessimistic variant from 12.61 UAH/kg of NPK to 17.43 UAH/kg of NPK, or from 37.83 UAH to 113.30 UAH per 1 t of organic fertilizer and to the optimistic variant – from 17.00 UAH/kg of NPK to 19.45 UAH/kg of NPK, or from 51.00 UAH to 126.43 UAH per 1 t of organic fertilizer. Thus, the use of organic fertilizers of pig farm saves significant costs compared with the use of Nitroamofoska, so the cost is reasonable.

For comparative analysis it is defined the economic efficiency of organic and mineral fertilizers usage on certain crops, based on the assumption that nutrients containing these fertilizers, make equal impact on yields. For this it is used a formula for determining the need for nutrients (NPK) on the planned increase in yield, which has the form [14, p. 190]:

$$d = \sqrt[n_i]{y \div m_j}\ , \qquad (1)$$

where d – dose NPK, kg active substance;

y – increase in yield, c/ha;

n_i – the estimated rate of recoupment of fertilizers on i-type of soil;

m_j – the estimated ratio of recoupment of fertilizers by the increments of j-culture on i-type of soil.

In our case research was performed using crops such as maize and winter wheat under their cultivation in the area of Forest-Steppe.

To achieve yields of winter wheat at 50 c/ha the need of nutrients was determined by the formula:

$$d_{win.wheat} = \sqrt[0.7484]{y \div 0.4369}\ , \qquad (2)$$

where d – dose of NPK, kg active substance;

y – increase in yield, c/ha;

n_i – the estimated rate of recoupment of fertilizers on chernozem typical – 0.7484;

m_j – the estimated ratio of recoupment of fertilizers by increments of winter wheat on chernozem typical – 0.4369.

Given that the natural yield of winter wheat in the Forest-Steppe zone is 26 c/ha, the increase will be 24 c/ha [50 – 26 = 24 c/ha]. To ensure the growth of winter wheat yield in the amount of 24 c/ha it is necessary to make 211 kg active substance/ha:

$$d_{win.wheat} = \sqrt[0.7484]{24 \div 0.4369} = 211 \qquad (3)$$

To obtain corn yield, for example 70 c/ha, the need for NPK was defined by the formula:

$$d_{corn} = \sqrt[0.7278]{40 \div 0.6872} = 266 \qquad (4)$$

Considering the natural yield of corn in the Forest-Steppe zone is 30 c/ha, the increase will amount to 40 c/ha [70 – 30 = 40 c/ha]. Thus, to ensure the growth of corn yield of 40 c/ha there is the need to make 266 kg active substance per 1 ha of cultivated area.

Given that the optimum ratio N : P_2O_5 : K_2O for winter wheat is respectively 1.0 : 0.9 : 0.8, and for corn – 1.0 : 0.9 : 0.9 [11, p. 174], let's

determine the need for nutrition element, first by calculating the sum of the coefficients (1.0 + 0.9 + 0.8 = 2.7 – for winter wheat and 1.0 + 0.9 + 0.9 = 2.8 – for corn) and the price of each factor in the elements of nutrition (211 : 2.7 = 78 kg/ha for winter wheat and 266 : 2.8 = 95 kg/ha for corn). The norms of nutrition elements are: winter wheat – N – 78 · 1.0 = 78 kg/ha; P_2O_5 – 78 · 0.9 = 70 kg/ha; K_2O – 78 · 0.8 = 63 kg/ha, while for corn – N – 95 · 1.0 = 95 kg/ha; P_2O_5 – 95 · 0.9 = 85.5 kg/ha; K_2O – 95 · 0.9 = 85.5 kg/ha.

As we know, the norms of application of liquid manure under agricultural crops are determined by the content of nitrogen. The highest norms of organic nitrogen depend on the size distribution of soil: heavy and medium loamy – 250 kg/ha light loamy – 230, loamy and sandy – 200 kg/ha [11, p. 125]. By calculating standards of organic fertilizers it should be noted that according to the Helsinki Commission Recommendations upper limit of manure is set in equivalent to 170 kg/ha nitrogen per year [15]. Calculated higher application rate of nitrogen in winter wheat and corn for grain do not exceed the specified limit restrictions, but due to different content of the nutrition in the samples of organic fertilizers the norm of their application varies significantly (Table 4).

4. Prognostic indicators of the economic effectiveness of use of organic fertilizers of pig farm compared to Nitroamofoska (N16P16K16) on the example of winter wheat and corn

Sample number	The dose of organic fertilizers t/ha		The costs for application of certain standards of organic fertilizers, UAH/ha				Economic benefit (cost savings) of using organic fertilizers instead of Nitroamofoska, UAH/ha			
			Pessimistic variant		Optimistic variant		Pessimistic variant		Optimistic variant	
	Winter wheat	Corn for grain	Winter wheat	Corn for grain	Winter wheat	Corn for grain	Winter wheat	Corn for grain	Winter wheat	Corn for grain
1	21.7	26.4	583	709	297	361	3967	5026	4252	5374
2	39.0	47.5	1047	1275	534	650	3502	4460	4015	5085
3	21.7	26.4	583	709	297	361	3967	5026	4252	5374
4	27.9	33.9	749	910	382	464	3800	4825	4167	5271
5	27.9	33.9	749	910	382	464	3800	4825	4167	5271
6	70.9	86.4	1904	2320	971	1183	2645	3415	3579	4552
7	45.9	55.9	1232	1501	628	765	3317	4234	3921	4970
8	27.9	33.9	749	910	382	464	3800	4825	4167	5271

Source: Author's calculations.

Thus, to obtain the planned yields of winter wheat at 50 c/ha dose of organic fertilizers is in the range 21,7–70,9 t/ha, or in value terms: by the pessimistic variant – 583–1904 UAH/ha, by the optimistic variant – 297–971 UAH/ha and for corn – accordingly 26,4–86,4 t/ha, in value terms it is: by the pessimistic variant – 709–2320 UAH/ha, by the optimistic variant – 361–1183 UAH/ha. However, if these crops' need in the nutrition elements is filled with NPK fertilizer application, the cost in this case will be greater, namely for winter wheat – 4549 UAH/ha, for corn – 5735 UAH/ha. Therefore, the estimated economic impact (cost savings) from using organic fertilizers instead of Nitroamofoska for winter wheat by the pessimistic variant is from 2645 UAH/ha to 3967 UAH/ha, and by the optimistic variant – from 3579 UAH/ha to 4252 UAH/ha; for corn: the pessimistic variant – from 3415 UAH/ha to 5026 UAH/ha, and by the optimistic variant – from 4552 UAH/ha to 5374 UAH/ha. Consequently, the use of organic fertilizers of pig farm is economically justified because it allows saving significant costs compared to using Nitroamofoska.

It should be noted that certain economic benefit is conditional, as the content of other nutrients, particularly phosphorus and potassium in the samples of organic fertilizers significantly varies (and in some cases, such as in a sample number 5 phosphorus is not available), and probably that nutrition factor, which is in the minimum, will affect yields. Therefore, one way to address this issue could be an additional application, in addition to organic fertilizers also mineral fertilizers or mixed application.

For example, in Germany the mixes (liquid manure with addition of certain elements of nutrition according to developed recipes) are widespread. The dose of their application is – 40 m3/ha [11, p. 125].

Given this it was made calculation of indicators for targeted economic efficiency of the organic fertilizer usage of pig farm compared with Nitroamofoska (N16P16K16) on the example of studied cultures considering cover of the deficit PK through insufficient content of nutrition elements by taking away corresponding amount of mineral fertilizers (Table 5). Estimated economic impact (cost savings) in this case for winter wheat is by the pessimistic variant from 1715 UAH/ha to 2456 UAH/ha, and by the optimistic variant – from 2082 UAH/ha to 3615 UAH/ha; for corn: by the pessimistic version from 2088 UAH/ha to 3268 UAH/ha, and by the optimistic variant – from 2534 UAH/ha to 4405 UAH/ha. As we expected, the economic impact in this case was 1.5–2 times lower than in the previous case, but it is more objective and likely.

5. Prognostic indicators of the economic effectiveness of use of organic fertilizers usage of pig farm compared to Nitroamofoska (N16P16K16) on the example of winter wheat and corn considering cover of PK deficiency

Sample number	PK will come from adding organic fertilizers, kg/ha		PK deficiency, that will come with organic fertilizers, compared to norm (winter wheat – 133 kg/ha, corn – 171 kg/ha)				Economic benefit (cost savings) from using organic fertilizers instead of Nitroamofoska considering cover of the PK deficit, UAH/ha			
			Deficiency of PK, kg/ha		PK deficiency cost, UAH/ha		Pessimistic variant		Optimistic variant	
	Winter wheat	Corn for grain	Winter wheat	Corn for grain	Winter wheat	Corn for grain	Winter wheat	Corn for grain	Winter wheat	Corn for grain
1	62.9	76.6	70.1	94.4	1511	2036	2456	2990	2741	3337
2	70.2	85.5	62.8	85.5	1354	1843	2148	2616	2661	3241
3	58.6	71.3	74.4	99.7	1604	2150	2362	2876	2648	3224
4	53.0	64.4	80.0	106.6	1725	2298	2075	2527	2443	2973
5	36.3	44.1	96.7	126.9	2085	2737	1715	2088	2082	2534
6	134.7	164.2	-1.7	6.8	-37	147	2682	3268	3615	4405
7	68.9	83.9	64.2	87.2	1383	1879	1934	2355	2538	3091
8	53.0	64.4	80.0	106.6	1725	2298	2075	2527	2443	2973

Source: Author's calculations.

Thus, the calculation results strongly suggest that the use of organic fertilizers of pig farm from the economic point of view is more effective than the use of NPK fertilizer as it allows saving significant financial resources.

Conclusions. The study determined the forecast (approximate) indicators of economic efficiency (cost savings) of applying liquid organic fertilizers of pig farm on example of crops such as maize and winter wheat, which proved their economic advantages over mineral fertilizers (Nitroamofoska N16P16K16). It is defined higher economic efficiency of organic fertilizer application of pig farm than mineral fertilizers because the cost of their nutrients is lower than the cost of the nutrient of fertilizers, which, depending on the brand of fertilizer and supplier in January-September 2015 ranged from 18.70 to 33.83 UAH/kg, that was 4.5–8.2 times more than the NPK prime cost in organic fertilizers. Economic benefit (cost savings or substitution effect) from the use of organic fertilizers from different farms instead of Nitroamofoska varies according to the pessimistic variant from 12.61 UAH/kg NPK to 17.43 UAH/kg NPK, or from 37.83 UAH to 113.30 UAH per 1 t of organic fertilizer and to the optimistic variant – from 17.00 UAH/kg NPK to 19.45 UAH/kg NPK, or from 51.00 UAH to 126.43 UAH per 1 ton of organic fertilizer. Estimated economic efficiency (cost savings) from the use of organic fertilizers as compared to Nitroamofoska for winter wheat is by the pessimistic version 1715 UAH/ha to 2456 UAH/ha, and by the optimistic variant – from 2082 UAH/ha to 3615 UAH/ha; for corn: by the pessimistic variant 2088 UAH/ha to 3268 UAH/ha, and by the optimistic variant – from 2534 UAH/ha to 4405 UAH/ha.

References

1. *Kucher A V.* Formation of the world and domestic markets of mineral fertilizers and effectiveness of their application : scientific report / A. V. Kucher, I. V. Kazakova. – Kharkiv : Smugasta typography, 2015. – 75 p.
2. Methods of determining the agronomic and the economic efficiency of mineral and organic fertilizers / [Y. M. Bohdevych, H. M. Safronovskaia, N. D. Tereshchenko and other] ; RUE «Institute of Soil Science and Agricultural Chemistry». – Minsk, 2010. – 24 p.
3. *Moskalenko A.M.* Economic evaluation of the use of manure and its influence on formation of soil fertility / A. M. Moskalenko // Visnyk ZhNAEU. – 2013. – No. 1–2. – pp. 308–316.
4. *Sendetska O.V.* The efficiency of the production and use of organic fertilizer made from poultry waste and livestock farms / O. V. Sendetska // Ekonomika APK. – 2013. – No. 9. – pp. 123–127.
5. *Khodakivska O.* The role of organic fertilizer to improve the environmental situation and increase the fertility of radioactively contaminated soil / O. Khodakivska // Zemlevporiadnyi visnyk. – 2010. – No. 1. – pp. 18–22.
6. *Enujeke E.C.* Effects of Liquid Organic Fertilizer on Time of Tasselling, Time of Silking and Grain Yield of Maize (Zea mays) / E. C. Enujeke, I. M. Ojeifo, G. U. Nnaji // Asian Journal of Agriculture and Rural Development. – 2013. – Vol. 3, No. 4. – pp. 186–192.
7. *Leah T.* Economic and environmental efficiency of fertilizers use for enhance the fertility of degraded soils in the Republic of Moldova [Electronic resource] / T. Leah, N. Leah. – Mode of access : https://mpra.ub.uni-muenchen.de/53455/1/MPRA_paper_53455.pdf.
8. *Leibold* K. Value of Manure Nutrients [Electronic resource] / K. Leibold, T. Olsen. – Mode of access : https://www.extension.iastate.edu/agdm/livestock/html/b1-65.html.
9. *Massey R.* Value of manure as a fertilizer [Electronic resource] / R. Massey. – Mode of access : http://www.delaval.com/ImageVaultFiles/id_3942/cf_662/ValueofManureasFertilizerMassey.pdf.
10. *Schmitt M.* Fertilizing Cropland with Swine Manure [Electronic resource] / M. Schmitt, G. Rehm. – Mode of access : http://www.fao.org/prods/gap/database/gap/files/905_FERTILIZING_CROPLAND_WITH_SWINE_MANURE.HTM.
11. Hospodarenko H.M. The system the use of fertilizers / H. M. Hospodarenko. – K. : SIK HRUP UKRAINA, 2015. – 332 p.
12. *Skrylnyk E.V.* The approach to the assessing the value of organic fertilizers / E. V. Skrylnyk, O. O. Batsula, V. V. Zimenko // AgroChemistry and Soil Science. – 2006. – Book 3. Soils – the basis of the welfare state. – pp. 119–121.
13. Monitoring of prices for fertilizers [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.iogu.gov.ua/monitoring/.
14. Agricultural sector of Ukraine (state and prospects development) [M. V. Prysiazhniuk, M. V. Zubets, P. T. Sabluk and others] ; ed. M. V. Prysiazhniuk, M. V. Zubets, P. T. Sabluk, V. Ia. Mesel-Veseliak, M. M. Fedorov. – K. : NNS «IAE», 2011. – 1008 p.

Статья І. 15. Environmentally safe use of organic fertilizers [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.farmit.ru/rastenievodstvo/udobreniya/organicheskie/ekologicheski-bezopasnoe-ispolzovanie-organicheskikh-udobre.

The article has been received 18.02.2016

*

УДК 338.43

О.А. МАТЕРИНСЬКА, кандидат економічних наук,
старший викладач
К.С. АМОНС, студент
Вінницький національний аграрний університет

Аналітична оцінка виробництва кормів в аграрних формуваннях Вінниччини

Постановка проблеми. Відродження і розвиток тваринництва в державі неможливі без належної кормової бази, яка на 60% формує продуктивність тварин. Найважливішою передумовою розвитку тваринництва в аграрних формуваннях різних форм власності є створення в кожному з них міцної кормової бази. Від цього безпосередньо залежать можливості збільшення поголів'я худоби та підвищення її продуктивності, а це в свою чергу визначає темпи зростання й рівень виробництва продукції тваринництва [6, с. 73-75].

© О.А. Материнська, К.С. Амонс, 2016

Одним з головних завдань аграрної реформи є створення цільових ринків і забезпечення їх функціонування. Специфічним та одним із найменш сформованих є ринок кормів. Без його створення неможливо відродити тваринництво, а отже, підвищити рівень життя населення України.

При переході до ринкових відносин, що супроводжувалося диспаритетом цін на продукцію сільського господарства і промисловості, ситуація в рослинництві значно змінилася. Аналіз показує, що відбулося суттєве зменшення посівних площ сільськогосподарських культур. Зокрема, понад учетверо скоротилися посівні площі кормових культур, що, звичайно, негативно позначилося на розвитку кормової бази тваринницької галузі. За цей період значно зросли посіви таких експортоорієнтованих та високорентабельних культур, як ріпак (більше ніж у десять разів) і соняшник (більше ніж удвічі) [13, с. 56].

Дослідження доводить, що за останнє десятиріччя при переході від адміністративних методів управління економікою до ринкових у виробництві й споживанні продукції тваринництва склалися негативні тенденції. Аналіз динаміки тваринницької галузі показав, що за останні роки значно скоротилося поголів'я худоби: великої рогатої худоби зменшилося у понад 5 разів, корів – у 3,2 раза, свиней – у 2,4 та овець – майже у 5 разів. Скорочення поголів'я призвело до зниження виробництва валової продукції тваринництва: найбільше по свинині, яловичині й телятині [11, с. 27].

Завданням даної статті є проведення аналітичної оцінки виробництва кормів у господарствах усіх форм власності Вінницької області, що стосується проблем формування та функціонування кормовиробництва як галузі, визначення основних факторів її розвитку й оцінка напрямів урегулювання вітчизняного ринку кормів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З вітчизняних учених, які займаються теоретичними та практичними питаннями ринку кормів, можна відзначити таких, як А.А. Бабич-Побережна, П.С. Березівський [1], Ю.В. Великий [6], Т.В. Воронько-Невіднича [4], С.П. Голобородько [7], І.Ф. Грабчук [8], Є.М. Данькевич [10], В.К. Збарський [11], О.І. Зінченко [5], І.Т. Кіщак [12], В.Ф. Петриченко [2], Н.А. Спринчук [3] й інших. Проте, незважаючи на досить численні наукові роботи вчених-економістів, питання методології та методики аналітичної оцінки кормовиробництва в умовах ринкових відносин залишаються малодослідженими.

Мета статті – аналітична оцінка сучасного стану наявної кормової бази в аграрних формуваннях області, пошуку додаткових можливостей і шляхів підвищення ефективності їх діяльності за рахунок розвитку галузі кормовиробництва, адаптованого до вимог ринку.

У зв'язку з цим необхідними є наукові розробки теоретичних положень та практичних рекомендацій, використання яких забезпечило б маркетингову орієнтацію різних видів діяльності сільськогосподарських підприємств, у тому числі галузі кормовиробництва, що зумовило вибір теми дослідження та її актуальність.

Виклад основних результатів дослідження. Методологічною основою дослідження є сучасні гіпотези організації галузі кормовиробництва в ринковому середовищі, концепція екологобезпечного розвитку кормової бази, системний підхід до вивчення та обґрунтування організаційно-економічних засад ефективного ведення кормовиробництва.

Інформаційну базу дослідження склали чинні закони України, нормативно-правові акти й документи органів законодавчої влади, методично-рекомендаційні матеріали, а саме: постанови, розпорядження та накази Кабінету Міністрів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, статистичні й аналітичні матеріали Державної служби статистики України і Головного управління статистики у Вінницькій області.

Особливістю кормовиробництва є його належність до трьох сфер агропромислового комплексу: ресурсної; безпосереднього виробництва; галузей переробки сільськогосподарської продукції.

Специфіка кормовиробництва з погляду ефективності проявляється в тому, що воно є галуззю рослинництва, безпосередньо визначає ефективність галузі тваринництва, охоплює польове, лукопасовищне виробництво

кормів, природні кормові угіддя та комбікормову промисловість, а тому включає функції, властиві кожній із цих галузей [4, с. 80].

Нині сільськогосподарські підприємства виявляють низький попит на корми. Основними споживачами на ринку кормів є птахівничі й свинарські комплекси, які закуповують зерно фуражних культур, комбікорми, білково-вітамінні добавки, шроти олійних культур. Попит на корми безпосередньо залежить від попиту на тваринницьку продукцію.

Кормовиробництво має важливе значення для розвитку тваринництва, оскільки продуктивність тварин на 50-80 % залежить від факторів зовнішнього середовища, з яких найважливішим є годівля. Недостатня, неякісна годівля негативно впливає на потенціал продуктивності та якість тваринницької продукції. Рівень годівлі тварин позначається на їхній продуктивності, відтворювальній здатності, формуванні й розвитку найбільш цінних господарських властивостей.

При недостатньому рівні годівлі не лише різко знижується продуктивність худоби, а також підвищується яловість маточного поголів'я, скорочується вихід молодняку, народжується слабке потомство. Рівень годівлі тварин безпосередньо визначає економічні показники виробництва тваринницької продукції, зокрема її собівартість. Чим вищі надої молока, середньодобові прирости живої маси худоби, тим дешевше виробництво продукції [12, с. 56].

Роль галузі кормовиробництва для нових агроформувань різних форм власності зростає: по-перше, забезпеченість кормами є лімітуючим фактором реалізації генетичного потенціалу продуктивності сільськогосподарських тварин і птиці, по-друге, з економічного погляду корми є важливою статтею витрат у тваринництві. Отже, від забезпеченості кормами та їхньої якості залежить рівень продуктивності тваринництва і конкурентоспроможність продукції на ринку. Проте за даними Державної служби статистики України останніми роками дефіцит кормового білка становить 25-30 %, що потребує нового підходу та суттєвих змін у формуванні кормової бази [12, с.101].

Проведена аналітична оцінка сучасного стану посівних площ під основними сільськогосподарськими культурами Вінницької області показала, що через скорочення аграрного виробництва, зменшення реалізації сільськогосподарської продукції й низькі закупівельні ціни на неї, високі ціни на засоби виробництва для аграрної сфери, за останні 15 років відбулися суттєві зміни в показниках розміру посівних площ у аграрних формуваннях Вінницької області (табл. 1).

1. Посівні площі основних сільськогосподарських культур (усі категорії господарств), тис. га

Рік	Зернові та зернобобові	Цукрові буряки (фабричні)	Картопля	Овочі відкритого ґрунту	Кормові культури
2000	806,7	112,6	121,8	19,9	403,7
2001	898,5	122,9	115,8	16,3	388,4
2002	869,3	122,6	118,8	15,7	358,5
2003	703,8	95,0	117,6	16,1	337,5
2004	803,0	101,8	118,8	15,7	291,0
2005	776,7	86,5	117,0	15,6	263,6
2006	733,5	101,5	111,2	15,9	219,5
2007	771,0	101,6	109,9	15,5	206,0
2008	838,6	62,6	102,2	15,9	190,9
2009	863,9	48,6	101,1	15,5	178,1
2010	863,3	76,2	101,7	16,0	171,1
2011	877,8	74,0	106,4	19,9	166,4
2012	869,1	84,0	108,4	20,5	167,1
2013	889,3	64,7	105,1	20,8	156,6
2014	839,1	60,9	105,5	20,6	144,8

Джерело: Дані Державної служби статистики України, 2014 р.

За даними Головного управління статистики у Вінницькій області усіма категоріями господарств під урожай 2014 року сільськогосподарські культури було посіяно на площі

1,6 млн га, у т.ч. сільськогосподарськими підприємствами – на 1,2 млн га (75%), господарствами населення – на 0,4 млн га (25%).

Порівняно з 2013 роком загальна посівна площа зменшилася на 4,4 тис. га (на 0,3%). З таблиці 1 видно, що площа зернового клину в 2014 році була на рівні 839,1 тис. га, що менше на 50,2 і 30,0 тис. га від показників 2013 та 2012 маркетингових років, проте порівняно з показником 2000 року вона збільшилася на 32,4 тис. га. У 2014 році посівні площі під цукровими буряками, картоплею й кормовими культурами порівняно з аналогічними показниками 2000 року скоротилися. Так, площі під цукровими буряками в 2014 році були на рівні 60,9 тис. га, під картоплею – 105,5 та під кормовими культурами – 144,8 тис. га, що, відповідно, на 51,7 тис. га (54,1%); 16,3 тис. (13,3%) і 258,9 тис. га (в 2,8 раза) менше від аналогічних показників 2000 маркетингового року.

Суттєві структурні зрушення, що відбулися у сільському господарстві України останніми роками, не розв'язали проблеми повноцінного забезпечення поголів'я худоби й птиці кормовими ресурсами, а тому питання кормозабезпечення стало ще гострішим. У зв'язку з цим оптимізація кормової бази має стати ключовим завданням виходу тваринництва Вінницької області (та України в цілому) з кризового стану.

Виробництво кормів в Україні здебільшого зосереджене на орних землях. Воно має відповідати певним вимогам, дотримання яких є умовою ритмічної роботи галузі. Серед них можна виокремити науково обґрунтовану структуру кормового балансу як основу розрахунку площ посівів кормових культур, раціональне розміщення їх у системі землекористування аграрних підприємств тощо.

На думку деяких учених, основу аграрно-промислового комплексу держави й надалі становитимуть великі приватні підприємства з 2-5 тис. га сільськогосподарських угідь і більше [5, с.48].

Аналіз стану галузі показав, що на нинішньому етапі кормовиробництво ведеться екстенсивно. Природні кормові угіддя в Україні займають близько 41% загальної площі кормових культур (6,7 млн га), а одержують із них лише 10-11% валового збору кормів, оскільки продуктивність 1 га луків дуже низька й становить 10-12 ц /га корм. од. [7, с. 27].

Послаблена увага до кормовиробництва призвела до змін у площі та структурі посівів основних сільськогосподарських культур, що не можна вважати позитивним як із погляду раціонального співвідношення посівів сільськогосподарських культур, так і забезпечення тварин повноцінними кормами.

Протягом досліджуваного періоду площі кормових культур як в Україні, так і у Вінницькій області в усіх категоріях господарств мають чітку тенденцію до зменшення (табл. 2).

2. Динаміка посівних площ кормових культур, тис. га

Показник	Рік					Відхилення 2014 р. від 2010 р., +/-
	2010	2011	2012	2013	2014	
Україна						
Усі категорії господарств	2509,3	2424,3	2348,6	2221,4	1965,2	-544,1
Сільськогосподарські підприємства	1282,8	1201,7	1104,3	991,5	751,2	-531,6
у т.ч.: державні	104,4	96,0	84,1	78,2	62,3	-42,1
недержавні	1178,4	1105,8	1020,2	913,3	688,9	-489,5
з них фермерські господарства	96,1	96,1	89,1	85,9	72,1	-24,0
Господарства населення	1216,5	1222,6	1244,3	1229,9	1214,0	-2,0
Вінницька область						
Усі категорії господарств	171,0	164,6	160,2	156,2	137,2	-33,8
Сільськогосподарські підприємства	76,5	72,2	63,7	63,7	49,8	-26,7
у т.ч.: державні	5,1	4,1	3,9	3,7	2,4	-2,7
недержавні	71,4	68,1	59,8	60,0	47,4	-24,0
з них фермерські господарства	6,3	6,1	5,9	6,7	5,4	-0,9
Господарства населення	94,5	92,3	96,5	92,5	87,4	-7,1

Джерело: Дані Державної служби статистики України, 2014 р.

У 2014 році площа кормового клину порівняно з 2010 роком знизилася на 544,1 тис. га по Україні та на 33,8 тис. га по Вінницькій області й становила – відповідно 1965,2 та 137,2 тис. га.

За 2010-2014 роки площі кормових культур по всіх категоріях господарств України в середньому щороку зменшувалися на 136 тис. га, при цьому в 2014 році зменшення було максимальним порівняно з 2013 роком – 256,2 тис. га.

Практично аналогічна ситуація спостерігалася і в динаміці площ кормових культур Вінницької області, відповідно в менших масштабах – 8,5 тис. га, а максимальне щорічне скорочення кормової площі спостерігалося в 2014 році – 19 тис. га, що на 15 тис. га більше ніж показник 2013 року.

Якщо аналізувати динаміку посівних площ кормових культур у розрізі категорій господарств, то очевидним є їхнє максимальне зменшення в недержавних сільськогосподарських підприємствах.

Так, по Україні в 2014 році посівні площі кормових культур в даній категорії підприємств становили 688,9 тис. га, а по Вінницькій області – 47,4 тис. га, що відповідно на 489, 5 та 24,0 тис. га менше ніж аналогічні показники 2010 року.

На зміну цього показника в динаміці впливали два фактори: перерозподіл сільськогосподарських угідь між категоріями господарств, який є наслідком земельної реформи, і зміна кількості поголів'я худоби та птиці.

Нарощування обсягів виробництва тваринницької продукції в зимово-стійловий період передусім залежить від наявності кормової бази й умов утримання худоби.

За підсумками обліку худоби станом на 1 січня 2014 року поголів'я великої рогатої худоби в усіх категоріях господарств області становило майже 323 тис. гол., у тому числі корів – 171 тис.; свиней – 370 тис., овець і кіз – майже 37 тис. гол. та птиці – понад 23 млн гол. Проти попереднього року зросло поголів'я птиці – на 69%, але скоротилося поголів'я овець та кіз на 9%, великої рогатої худоби – на 6, свиней – на 2 й корів – на 1%.

Зменшення поголів'я худоби відбулося як за рахунок господарств населення, так і сільськогосподарських підприємств. Зокрема, поголів'я великої рогатої худоби в господарствах населення зменшилося на 17 тис. гол., у тому числі корів – на 3 тис.; овець та кіз – майже на 2 тис. гол. В аграрних підприємствах скоротилося поголів'я свиней майже на 12 тис. гол., великої рогатої худоби – майже на 3 тис., овець і кіз – майже на 2 тис. гол.

У домогосподарствах населення на початок січня 2014 року утримувалося 69% загального поголів'я великої рогатої худоби, у тому числі корів – 79%; свиней – 72, овець та кіз – 83, птиці – 34% [9].

Однією з причин зниження ефективності тваринницької галузі є незадовільна кормова база в аграрних формуваннях області, зокрема, спад виробництва власних кормів як основи кормової бази.

У сучасних умовах господарювання наукова організація кормової бази, тобто її оптимізація, повинна відповідати спеціалізації тваринництва, реально забезпечувати баланс між рівнем виробництва кормів належного структурного складу й потребою у них тварин, бути стійкою до впливу несприятливих кліматичних та інших внутрішніх і зовнішніх чинників

Висновки. Аналіз розвитку кормовиробництва у Вінницькій області за досліджуваний період (2010-2014 рр.) доводить про тенденцію до зменшення площ та виробництва кормових культур. Зумовлено це дією ряду факторів: загальноекономічною кризою у суспільстві, яка позначилася й на кормовиробництві як складовій агропромислового комплексу; скороченням поголів'я тварин – основного споживача продукції галузі; зниженням фондооснащеності та інвестиційної привабливості кормовиробництва.

Збільшення обсягів виробництва тваринницької продукції в області потребує поліпшення кормової бази. Для цього виробництво кормів повинно випереджати ріст поголів'я тварин, а структура їх витрат і якість – відповідати науково обґрунтованим вимогам повноцінної годівлі й рівню продуктивності тварин.

Із метою забезпечення виробництва достатньої кількості якісного кормового зерна і білково-вітамінної сировини для вітчизняних комбікормових підприємств та виробництва необхідних обсягів збалансованих

комбікормів необхідно: оптимізувати структуру зернових культур, забезпечивши виробництво кормового зерна на рівні 55–60 % від загального обсягу; розширити площі посіву зернобобових культур (гороху, вики й інших) до 15–20 %, посіви ячменю з підвищеним вмістом протеїну до 50 % від загальної площі та збільшити площі посіву тритикале; впроваджувати інноваційні технології вирощування, що забезпечують високу реалізацію біологічного потенціалу сортових ресурсів зернофуражних культур.

Запровадження цих заходів сприятиме збільшенню виробництва кормів і поліпшенню їх якості, зниженню собівартості, зростанню конкурентоспроможності, забезпеченню повної потреби тваринництва в кормах за рахунок власного їх виробництва.

Список використаних джерел

1. *Berezivs'kyy P.S.* Napryamy intensyfikatsiyi rozvytku sil's'kohospodars'kykh pid- pryyemstv / P.S. Berezivs'kyy, P.N. Osoba // Ekonomika APK. – 2009. – №6 (174). – S.18-25.
2. *Petrychenko V.F.* Stratehiya rozvytku kormo vyrobnytstva v Ukrayini / V.F. Petrychenko, O.V. Korniychuk // Kormy i kormovyrobnytstvo. Mizhvidomchyy tematychnyy naukovyy zbirnyk. – Vinnytsya: 2012. – Vyp. 73. – S. 3-10.
3. *Sprynchuk N.A.* Vyznachennya obsyahiv investytsiy u pol'ove kormo vyrobnytstvo pry stvorennya ferm ta kompleksiv VRKh / N.A. Sprynchuk // Ahrosvit. – 2014. – № 5. – S. 12-15.
4. *Voron'ko-Nevidnycha T.V.* Stan ta osoblyvosti funktsionuvannya kormovyrobnytstva yak osnova zabezpechennya rozvytku v ahrarnomu menedzhmenti //Naukovi pratsi Poltavs'koyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi. – Vyp. 2 (7). – T.2. – Poltava: PDAA. – 2013. – S. 79-83.
5. *Zinchenko O.I.* Deyaki aspekty teoriyi i praktyky kormovyrobnytstva / O.I. Zinchenko // Bioresursy i pryrodokorystuvannya. – 2013. – № 5-6. – S. 47-56.
6. *Великий Ю.В.* Організаційно-економічні проблеми розвитку кормовиробництва у господарствах приміських районів / Ю.В. Великий. – Вип. 1, т. 9. Видання ЧДУ ім. Петра Могили. – 2000. – С. 73-75.
7. *Голобородько С.П.* Эффективное использование совокупной энергии при выращивании кормовых культур в Южной степи Украины при орошении [Текст] / С.П. Голобородько, А.Н. Дымов, Н.Н. Гальченко // Кормопроизводство. – 2011. – № 8. – С. 26-28.
8. *Грабчук І.Ф.* Підвищення ефективності кормовиробництва / І.Ф. Грабчук // Матеріали шостої міжфак. наук.-практ. конф. молодих учених [«Формування стратегії розвитку регіонального АПК»], (Житомир, 14 трав. 2010 р.) / Житомирський нац. агроекологічний ун-т. – Житомир: Вид-во «ЖНАЕУ», 2010. – С. 35–38.
9. Дані про виробництво кормів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www. ug. edu. Au/economics/ cepa/ software. htm.
10. *Данькевич Є.М.* Кормовиробництво як необхідна складова стратегії і розвитку міжгалузевої інтеграції / Є.М. Данькевич / Наук. праці Полтавської держ. аграр. академії. – Вип. 1 (8). – Т.1. – Полтава: ПДАА. – 2014. – С. 99-105.
11. *Збарський В.* Державна підтримка сільського господарства / В. Збарський, В. Горьовий // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2010. – № 6. – С. 27-31.
12. *Кіщак І.Т.* Становлення та ефективне функціонування ринку кормових ресурсів / І.Т. Кіщак. – Миколаїв: «ІЛІОН», 2004. – 280 с.
13. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України: аналіт. доп. ; за заг. ред. Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 104 с.

Стаття надійшла до редакції 05.01.2016 р.

*** * ***

УДК 330.3:338.49:631.1.016

В.П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, головний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
Л.А. РАРОК, кандидат економічних наук, асистент кафедри
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій

Постановка проблеми. Соціальна інфраструктура є одним із найбільш значущих внутрішніх чинників якості та рівня життя сільського населення, дослідження яких в умовах тотальної урбанізації набуває особливого значення. Стан соціальної інфраструктури сільських територій значною мірою залежить від рівня аграрного виробництва, але водночас відбувається зворотний вплив: від рівня розвитку складових інфраструктури залежить рівень виробництва на селі. У зв'язку з цим актуальним на сучасному етапі є подальше вивчення проблем формування й розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, а також аналіз взаємозалежностей як між окремими факторами соціальної інфраструктури, так і між виробничими та соціальними показниками з метою прогнозування перспектив їх розвитку.

Протягом останніх двох десятиріч українське село зазнає значних змін у результаті проведення структурних економічних реформ: реструктуризації земельних і майнових відносин, створення юридично-правової бази ринкової економіки шляхом приватизації землі, майна та використання індивідуально-сімейної праці. Однак у сільській місцевості залишається низка складних і невирішених питань, які стосуються, передусім, стану й розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. Це пояснюється тим, що при проведенні реформ першочергову увагу приділяли розвитку лише аграрного виробництва та відповідних виробничих відносин, тоді як поза увагою залишилися питання формування й розвитку соціальної інфраструктури, або їм приділяли увагу за залишковим принципом. Як наслідок, соціальна інфраструктура сільських територій не тільки не розвивалася, а, навпаки, ще більше занепала. Причиною цього є зниження ролі держави у розв'язанні соціальних проблем села, передача соціальної сфери з державного бюджету на баланс органів місцевого самоврядування, в яких фактично немає коштів на її фінансування, а також відсутність належного контролю за виконанням законодавчих та нормативних актів із питань соціального розвитку села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку соціальної інфраструктури сільських територій присвячені наукові праці багатьох вітчизняних учених-економістів, зокрема О.Г. Булавки [1, 12], П. І. Гайдуцького [2], І.Ф. Гнибіденка [3], В.С. Дієсперова [4], М. М. Ігнатенка [5], В.І. Куценко [6], М.Ф. Кропивка [9, 12], Ю.О. Лупенка [9], М.Й. Маліка [9, 12], М.К. Орлатого [7, 14], О.І. Павлова [8], П.Т. Саблука [10, 14], В.К. Терещенка [13], В. В. Юрчишина [17], К.І. Якуби [18] й ін.

Водночас питання формування і розвитку соціальної інфраструктури сільських територій вивчені недостатньо, особливо це стосується невпорядкованості відносин власнос-

© В.П. Рябоконь, Л.А. Рарок, 2016

ті на об'єкти соціальної інфраструктури; дефіциту бюджетних коштів для ефективного функціонування та розвитку відповідних об'єктів і відсутності дієвих стимулів залучення коштів з інших джерел; недосконалості системи територіального розміщення об'єктів соціальної інфраструктури; недостатнього рівня кадрового забезпечення й низької кваліфікації працюючих; незадовільних умов праці у галузі; низької якості послуг, що надаються населенню цими об'єктами; розробки соціальних нормативів і стандартів умов проживання на селі.

Мета статті – проаналізувати стан та визначити напрями розв'язання проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських територій.

Виклад основних результатів дослідження. Головне значення у розробці ефективних механізмів стимулювання розвитку сільських територій, їх подальшої долі матиме те, які базові підходи й концепції будуть покладені в основу сільського розвитку. Протягом останніх років в Україні все більшого та чіткішого визначення набуває концепція багатофункціональності села і сільських територій, головною метою якої є відновлення села, а саме: сталий розвиток виробничої бази, підвищення життєвих стандартів, поліпшення якості життя населення, збереження його суспільних цінностей, пристосування сільського стилю життя до вимог часу.

Аграрна наука, розширюючи сферу досліджень, поки що зосереджує свою увагу на економічному та соціальному аспектах розвитку сільських територій. Разом із тим узагальнення теоретичних праць вітчизняних і зарубіжних економістів, міжнародної й вітчизняної практики дало змогу виявити загальні концептуальні підходи до розвитку сільських територій (рис.).

Основні концептуальні підходи до підтримки розвитку сільських територій

Джерело: Сформовано авторами.

Галузевий підхід орієнтує основні заходи державної підтримки на розвиток аграрного сектору сільської економіки. При такому підході сільський розвиток розглядається у контексті його протиставлення міському розвитку. Галузеві зміни в розвитку сільських територій детально проаналізовані в багатьох наукових працях. Основними з них є: скорочення виробництва окремих видів рослинництва і тваринництва, архаїзація сільської економіки, формою прояву якої є зростання частки селянських господарств у виробництві аграрної продукції, ліквідація колгоспів як основної форми територіальної організації сільського господарства, зміна структури посівних площ у бік зростання

частки ріллі під зерновими й технічними культурами тощо. Якщо галузеві зміни торкнулися здебільшого сільської економіки, то територіальні охопили всі аспекти сільського простору. Територіальний підхід передбачає комплексний розвиток сільських територій з урахуванням відмінностей їх природно-кліматичних, демографічних, соціальних, економічних та інших потенціалів, у рамках якого пропонуються різні концепції: інтегрального територіального розвитку, сільського регіонального розвитку й інші.

На сучасному етапі у вітчизняній практиці домінує галузевий підхід, який реалізується, зокрема, у Концепції сталого розвитку сільських територій України на період до 2020 року, де під сталим розвитком сільських територій розуміють систему організаційних, економічних, політичних і правових заходів, спрямованих на забезпечення пропорційних й одночасних, незворотних і стабільних прогресивних змін у виробничій, соціальній та екологічній сферах, які відбуваються пропорційно й одночасно у кожній складовій сільської території.

Державна політика розвитку села може бути ефективною лише у випадку поєднання зусиль органів державної та місцевої влади, суб'єктів господарювання, сільських громад і громадських організацій та самого населення. Саме на комплексний розвиток сільських територій повинен зміститися акцент державної політики й аграрної зокрема після вступу України до Світової організації торгівлі та на її шляху до європейської інтеграції.

Балансове співвідношення між окремими регіонами на сільських територіях зможе забезпечити лише державна підтримка сільського господарства й сільських територій згідно з чинним законодавством і в першу чергу створення певних стартових економічних умов розвитку. Агропромислове виробництво має розглядатися як складова частина політики сільського розвитку.

Вона повинна ґрунтуватися передусім на тому, щоб передбачити розв'язання проблеми зайнятості працездатних селян і належної оплати їхньої праці, підвищення рівня життя селян. Однак нині законодавчо ще не вирішено питання щодо статусу зайнятості осіб, які володіють або користуються земельною ділянкою (паєм).

Проблемним питанням залишається працевлаштування молоді, сільських жителів, які раніше працювали в містах та втратили роботу. При наявності хоча б однієї сотої гектара землі усіх їх зарахували до числа зайнятих в особистих господарствах і таким чином нібито розв'язали проблему зайнятості. На нинішній час у сільській місцевості офіційно нараховується понад 500 тис. безробітних працездатного віку, а з урахуванням вищесказаного їх набагато більше.

Важливою передумовою успішної модернізації аграрного сектору є диверсифікація економічної активності на сільських територіях. Зайняте населення, яке вивільняється із сільського господарства з різних причин, може займатися несільськогосподарськими (альтернативними) видами діяльності, які позитивно впливатимуть на зростання додаткових доходів сільського населення. Тобто, потенційно можливе повне використання не тільки сільськогосподарських угідь, але й природних і рекреаційних ресурсів, а також сприятливого середовища проживання. Однак місцеві органи влади не приділяють належної уваги розвитку сільськогосподарських видів діяльності на селі, скорочуються тваринницькі ферми, підприємництво по переробці сільськогосподарської продукції, обслуговуючі сфери діяльності та ін.

Для розвитку підприємницьких ініціатив, задоволення потреби в кадрах у сфері надання послуг та орієнтації безробітних на самостійну зайнятість важливу роль має відігравати державна служба зайнятості. Досить перспективним є перенесення у сільську місцевість деяких видів промислових виробництв, створення локальних центрів переробки сільськогосподарської продукції, що сприятиме наповненню місцевих бюджетів й акумуляції людського капіталу через поліпшення умов життя і підвищення доходів селян.

Соціальна інфраструктура є основою стабільного функціонування сільських територій. Розвиток й ефективне використання об'єктів соціальної інфраструктури на сільських територіях може забезпечити їх реальний власник, що має широкі можливості

щодо фінансування. Варто підкреслити, що висока розвиненість соціальної інфраструктури має надзвичайно важливе значення як для кожного сільського жителя, так і для держави в цілому.

Соціальна інфраструктура є матеріально-речовою базою соціальної сфери села, сукупністю об'єктів, що належать сфері обслуговування сільського населення (житлове, комунальне господарство, транспорт, зв'язок, торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування, охорона здоров'я, соціальне забезпечення обслуговування, освіта, культура, мистецтво та спорт), функціонування яких спрямоване на задоволення його потреб, оскільки забезпечує оптимальні умови для раціональної діяльності, передусім самої людини.

Від розвитку соціальної інфраструктури значною мірою залежить рівень життя і соціальної захищеності населення, забезпечення умов для формування та відтворення людського капіталу.

Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій – одна з найважливіших проблем реформування економічних відносин в аграрному секторі України. Незважаючи на ряд вжитих заходів, зокрема прийняття законодавчих та нормативних актів і соціально-економічних програм із проблем соціального розвитку села, потенціал соціальної інфраструктури сільських територій продовжує скорочуватися, більшість сільських поселень не в змозі надати селянам необхідний асортимент соціальних послуг. Через відсутність значної кількості об'єктів соціальної інфраструктури переважна частина сільських жителів змушена одержувати їх за межами місця постійного проживання. Тому доступність соціальних послуг для кожного сільського жителя є одним із визначальних показників соціальної характеристики населених пунктів та сільських територій. На цей показник впливають, насамперед, густота й людність населених пунктів, рівень забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури.

Скорочення потенціалу соціальної інфраструктури сільських територій призводить до зменшення введення в експлуатацію об'єктів житлово-комунального і соціально-культурного призначення, зниження освітніх та культурно-побутових можливостей сільського населення, ускладнень з наданням медичної допомоги на селі.

Згідно з проведеним обстеженням Державною службою статистики України[1] на початку 2014 року порівняно з 2005 роком зменшилася кількість майже усіх діючих установ соціальної сфери сільських територій, крім дитячих дошкільних навчальних закладів, торговельних закладів, спортивних та культурних споруд. Зокрема на 11,7% шкіл, на 29,8% лікарень. 55,6% сільських населених пунктів не мають шкіл, 66 – дитячих дошкільних закладів, 27 – лікувальних закладів і пересувного обслуговування, 99,3 – будинків побуту, 30,1 – торговельних закладів, 42,3% клубів і будинків культури. Значна частина будівель соціальної сфери вимагає капітального ремонту або знаходиться в аварійному стані – відповідно 20,5 і 0,7% шкіл, 18,1 та 1,5% дитячих дошкільних закладів, 40,2 й 4,5% клубів і будинків культури. У цих умовах є два варіанти вирішення проблеми: 1) або відновити роботу вище згаданих об'єктів; 2) або забезпечити людей села транспортними засобами для поїздок при необхідності на ці об'єкти. Другий, на наш погляд, більш життєвий.

У незадовільному стані благоустрій сільського житлового фонду. В обстежених 10,6 тис. населених пунктах (39,1%) усі квартири не мали центрального опалення, 40,4% водопроводу, 43,1 – каналізації, 45,4 – природного газу; 5,7% житлових будинків (336,7 тис.) використовувалися сезонно, а 10,2% (602,6 тис.) пустували. Кількість таких будинків порівняно з 2005 роком збільшилася відповідно на 28,0 та 63,1%.

Фактично соціальна сфера в сільській місцевості знаходиться в критичному стані. Переважна більшість керівників підприємств різних форм господарювання на селі, які орендують землю або мають свої підприємства, не заінтересовані у фінансуванні соціальної сфери, а в місцевих органів влади немає такої можливості. Це стосується, насамперед, керівників великих агрохолдингів.

1 Соціально-економічне становлення сільських населених пунктів України. Стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2014.

Розширюється коло сіл, жителі яких не змогли задовольнити навіть мінімально необхідні потреби, одержати елементарні послуги за місцем проживання, якість яких постійно знижується і не відповідає загальноприйнятим стандартам. У кінцевому рахунку села спустошуються й збезлюднюються. Тільки після 2005 року кількість сільських населених пунктів зменшилася на 962 одиниці, а в 369-ти відсутнє населення, але вони поки що не зняті з обліку. І знову ж таких людей слід або переселяти в цивілізовані місця проживання вирішуючи транспортні проблеми для роботи на землі, або будувати населені пункти. Думається, державі вигідніше зайняти першу позицію.

У цілому руйнування мережі підприємств та організацій соціальної інфраструктури потребує проведення продуктивної державної політики, направленої на забезпечення сільських проблем і трудових ресурсів послугами соціальної інфраструктури. У зв'язку з цим реформування аграрного сектору на сучасному етапі потребує комплексного підходу з урахуванням як виробничої, так і соціальної сфери села.

Крім цього, розвиток сільських територій включає базисні складові: соціальну, економічну, екологічну, інституційну й дозволяє по кожній із них визначати критерії та показники, необхідні для оцінки сільських територій, і розробляти організаційно-економічні заходи їх розвитку. При проведенні реформ із метою підвищення ефективності функціонування соціальної інфраструктури слід враховувати той факт, що технічні та технологічні особливості галузей соціальної інфраструктури часто не дають змоги підприємствам працювати в режимі максимізації прибутку, що різко обмежує можливості запровадження в даний комплекс галузей ринкових схем господарювання. Крім того, багато галузей соціальної інфраструктури є сферою дії природних монополій, що приводить до необхідності особливого контролю їх діяльності з боку держави. Кожен житель села як і міста повинен мати змогу відвідати при потребі магазин, школу, медичний об'єкт і т.п.

Реформуючи, зокрема, сферу житлово-комунального господарства, слід враховувати той факт, що робота його галузей формує загальні умови діяльності підприємств і життєдіяльності населення, тобто діяльність ЖКГ повинна повністю спрямовуватися на задоволення потреб жителів села.

У сфері житлово-комунального господарства держава має взяти на себе відповідальність щодо забезпечення соціального захисту малозабезпечених громадян, гарантуючи їм житлові умови відповідно до встановлених соціальними стандартами норм. Заходи щодо розвитку житлово-комунального господарства, на наш погляд, повинні бути спрямовані на зміну структури споживчих витрат населення. У тому випадку, якщо державним органам не вдасться налагодити чітке функціонування системи житлових субсидій та дотримуватися стандартів безпеки проживання громадян у житлах, це може призвести в сучасних умовах до погіршення матеріального становища приблизно третини населення країни, а також до загрози безпеки здоров'я й життя громадян. Важливим моментом є також грамотно організована система контролю якості наданих послуг у житловій сфері.

У сфері охорони здоров'я держава зобов'язана брати на себе більшу частину відповідальності, оскільки ця галузь соціальної інфраструктури специфічна з погляду мотивації прийняття економічними агентами рішень та їх наслідків. Зокрема, заохочуючи ринкові відносини, держава повинна активно втручатися й контролювати розвиток сфери охорони здоров'я, забезпечуючи при цьому реалізацію таких заходів:

проведення мінімально необхідних профілактичних (поточних) оглядів і надання медичних послуг. При реалізації цієї установки можливий частковий перерозподіл відповідальності за цю сферу діяльності (залучення за допомогою різних методів та інструментів). У даному випадку головним результатом буде підвищення числа відпрацьованих людиноднів, збільшення середньої тривалості життя населення в цілому і працюючого зокрема, а також економія приватних компаній на оплаті лікарняних листів та формування позитивного ставлення до компанії;

забезпечення доступності мінімально гарантованого обсягу медичних послуг і лі-

карських засобів усім громадянам, підтримка соціально незахищених верств населення та громадян із доходами, нижчими від прожиткового мінімуму; розподіл бюджетних коштів на медицину в даному регіоні повинен відбуватися з урахуванням потреб медичної допомоги для відповідної групи населення, а не залежати від можливостей того чи іншого медичного закладу; бюджетні кошти, на наш погляд, повинні розподілятися всередині регіону (області) залежно від показників потреби в медичній допомозі для реалізації програми державних гарантій, а не залежно від ресурсних показників мережі медичних організацій;

проведення дорогих обстежень і операцій, оскільки у зв'язку з низьким рівнем життя більша частина населення не може собі дозволити користуватися послугами висококваліфікованих медичних працівників та дорогими лікарськими засобами (маються на увазі життєво важливі, що не мають аналогів, препарати). На практиці ця проблема часто переходить у галузь моральних і важко вирішуваних. Надання інших медичних послуг, можливість вибору альтернативних медичних препаратів та медичних установ повинні здійснюватися на основі ринкових відносин.

Що стосується сфери освіти, то її реформування повинно враховувати інтереси всіх економічних агентів. У галузі дошкільної й загальної середньої освіти згідно з конституційними нормами відповідальність за її фінансування повинна брати на себе держава. Кожен громадянин має конституційне право на мінімально гарантований рівень освіти. Якщо перекласти фінансове навантаження на домогосподарства, то це право може бути порушене через низку причин. Залучення коштів населення у систему освіти є малоефективним із-за низьких доходів сільського населення. В галузі вищої освіти відповідальність має бути розподілена між усіма економічними агентами, оскільки реалізуються інтереси як держави, так і працівників та роботодавців.

Кошти підприємств спрямовуються на оплату тих освітніх програм, в яких заінтересовані самі підприємства (в основному короткі програми додаткової професійної освіти). Ефективний попит із боку підприємств на освітні послуги може зрости в міру пожвавлення реального сектору економіки. На даний час через обмеженість платоспроможного попиту необхідно забезпечити випереджаюче зростання бюджетного фінансування вищої освіти з поступовим збільшенням частки сімейних бюджетів і коштів підприємств. У перспективі у зв'язку з важким фінансовим становищем держави можливо доведеться скорочувати бюджетне фінансування підготовки фахівців із вищою освітою, що, звичайно, матиме негативні наслідки, оскільки талановита молодь із малозабезпечених сімей буде не в змозі одержати вищу освіту. Тому держава повинна буде забезпечувати загальнодоступність цього рівня освіти реалізацією таких програм, як адресна соціальна підтримка студентів із малозабезпечених сімей, сиріт і дітей, які залишилися без батьківської опіки, обдарованих дітей; розвиток системи довгострокового державного кредитування осіб, які бажають, але не мають фінансових можливостей оплатити свою освіту.

Збереження культурної спадщини для наступних поколінь – завдання, яке повинно розв’язуватися на державному рівні. Матеріально-технічна база культурних установ не відповідає сучасним вимогам, низький рівень платоспроможності селян зумовив втрату в них інтересу до існуючих форм проведення дозвілля й відпочинку. Почався процес скорочення мережі клубів, будинків культури, бібліотек. При входженні у ринкову економіку в галузі культури мають місце негативні явища та тенденції, пов’язані з комерційною діяльністю. Для виходу з кризового стану, в якому знаходяться об’єкти соціально-культурного призначення, державним і місцевим органам влади потрібно вжити необхідних заходів, щоб створити належні умови для надання сільським жителям максимуму послуг у найповнішому обсязі з урахуванням соціального та природного середовища, в якому вони проживають. Велика кількість культурних заходів, виставок, музеїв цілком вписується в систему ринкових відносин, і тому державі тут можна відійти від зайвої фінансової опіки, залишивши за собою загальний контроль.

Багато нерозв'язаних проблем також у сфері побутового обслуговування. Нині перелік побутових послуг налічує понад 800 видів, проте з 36 основних видів послуг жителям села надається не більше п'яти-семи. Тривожною є тенденція до згортання сільської мережі побуту. Внаслідок некерованого та стихійного проведення реформ у сфері побуту, а також передачі її підприємств до комунальної власності обсяг надання послуг населенню різко зменшився.

Система відносин у галузях соціальної інфраструктури ще значною мірою має соціально-утриманський характер і вступає в протиріччя із законами ринкової економіки. При проведенні реформ у галузі соціальної інфраструктури необхідно урівноважити принципи соціальної й економічної ефективності. Соціальні виплати мають надаватися домогосподарствам, у яких середній дохід нижчий від прожиткового мінімуму.

Модель соціального блоку бюджетів останніх років — це модель звуженого відтворення населення: зменшення його чисельності, погіршення, якості життя більшої його частини в основному через хронічне недофінансування галузей соціальної інфраструктури. Внаслідок інфляції, постійного зростання цін і тарифів на комунальні й соціальні послуги купівельна спроможність сільських жителів знижується, зменшується споживання продуктів харчування, промислових товарів і послуг, із року в рік дорожчає вартість життя селян, падає їхній життєвий рівень. Більшість сімей не забезпечені прожитковим мінімумом, а межа малозабезпеченості не відповідає фізіологічному мінімуму. У зв'язку з цим нагальною є необхідність у цільовій грошовій допомозі, передусім непрацездатним громадянам із мінімальними доходами. У цілому рівень дохідності села повинен бути не нижчим на 30% як це є зараз, а вищим на цю величину. При цих умовах селяни самі вирішуватимуть проблему соціального облаштування, в села повертатимуться з міст і з закордону.

Нині державою проводиться модернізація міжбюджетних відносин, що стосується, насамперед, передачі багатьох державних соціальних зобов'язань на місцевий рівень. Разом із тим при існуючому розподілі доходів між державними й місцевими бюджетами виникає проблема територіальної диференціації доступності та якості соціальних благ і послуг. Основне завдання державної влади в такій ситуації – дати більше ініціативи й самостійності місцевим органам самоврядування, залишаючи в їх розпорядженні переважну більшість зароблених ними бюджетних коштів, що, безперечно, сприятиме підвищенню ефективності системи соціального захисту населення.

Основні напрями розвитку соціальної інфраструктури на регіональному рівні, на наш погляд, повинні являти собою систему взаємозв'язаних заходів, спрямованих на досягнення конкретних цілей і розв'язання завдань, характер та постановка яких залежить від реально існуючих проблем у даній області.

Відсутність достатньої фінансової підтримки, спрямованої на поліпшення умов праці й життя сільського населення та на підвищення його суспільної громадянської активності, унеможливлює реалізацію будь-яких соціальних програм в аграрному секторі. При реформуванні аграрної економіки відбувається суттєва зміна моделі аграрного сектору, пов'язана з глибокими економічними, соціальними політичними й моральними інтересами населення, у зв'язку з чим ця проблема набуває на сучасному етапі надзвичайно важливого значення. Багато життєвих потреб населення не в змозі задовольнити об'єкти соціальної інфраструктури, які в більшості сільських населених пунктів не функціонують.

Одним із способів державного регулювання розвитку сільських територій є фінансування соціальної інфраструктури населених пунктів. Основними джерелами фінансування соціальної інфраструктури на сільських територіях є державний, обласний, районний та місцевий бюджети, податки й обов'язкові платежі суб'єктів господарювання, участь громадян і позабюджетні надходження. Однак провідна роль у формуванні, утриманні та розвитку соціальної інфраструктури відводиться місцевим бюджетам, коштів яких бракує навіть для її простого функціонування. Кошти місцевих бюджетів формуються, насамперед, за рахунок місцевих податків і зборів. Бюджети сільсь-

ких рад, в яких акумулюється частина цих коштів, залежать, насамперед, від рівня економічного розвитку та величини внесків аграрних підприємств, які також мають значні фінансові обмеження, тому недостатньо наповнюють місцеві бюджети, причому ця проблема збільшується з кожним роком. При розробці програм соціально-економічного розвитку необхідно дотримувати принципу "знизу – догори", тобто планування у вищих інстанціях має ґрунтуватися на програмах, розроблених на нижчому рівні, які враховують можливості як державного, так і місцевого інвестування.

Практично зруйновано організаційний механізм державного інвестування розвитку соціальної інфраструктури на селі. Бюджетні асигнування й утримання закладів соціальної сфери у сільських поселеннях значно скоротились і не забезпечують їх нормального функціонування. При цьому спостерігається значне недофінансування виділених у бюджеті коштів на соціальний розвиток сільських населених пунктів.

Тут важливого значення набуває досягнення збалансованих міжбюджетних відносин, поєднання виділення фінансових ресурсів із державного бюджету та коштів із місцевих бюджетів. Причому необхідно досягти таких обсягів асигнування, які забезпечать усі потреби розвитку соціальної інфраструктури на селі. Для цього потрібна реальна підтримка держави щодо бюджетного інвестування відновлення й розвитку соціальної сфери на селі в обсягах, передбачених Законом України „При пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві”. З часу прийняття цього Закону було визначено, що витрати на утримання усіх закладів соціально-культурного призначення в сільській місцевості повинні фінансуватися через бюджетну систему, а розмір державних централізованих капіталовкладень, які спрямовуються на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села й агропромислового комплексу мав становити не менше одного відсотка від вартості ВВП, із них не менше половини використовуватися на будівництво об’єктів невиробничого призначення на селі. Однак зазначені положення не були реалізовані, а бюджетне фінансування будівництва об’єктів соціальної сфери на селі фактично припинилося.

Обсяги фінансування заходів із розвитку соціальної сфери села та сільських територій визначаються за результатами паспортизації сільських населених пунктів відповідно до законодавства. Завданням проведення паспортизації є: створити базу інформаційних даних на місцевому, районному, обласному й загальнодержавному рівнях і запровадити систему адресного забезпечення розвитку кожного сільського поселення розробкою на 10-15 років програм соціально-економічного розвитку сільських територій.

Джерелами фінансування пріоритетів соціального розвитку кожного українського села в обсягах, визначених згідно з суцільною паспортизацією сільських територій, є кошти головних розпорядників державного бюджету, місцевих бюджетів, доходи суб'єктів господарської діяльності, кредитних ресурсів, інвесторів, грантів іноземних організацій та благодійні внески.

Враховуючи обмежені можливості державного бюджету на сучасному етапі для фінансування заходів соціальних програм на сільських територіях, на період дії цієї програми створюється Національний фонд підтримки розвитку українського села, який формується за рахунок відрахувань від доходів усіх суб'єктів господарської діяльності держави в розмірі 0,5 % і є окремою складовою частиною державного бюджету на відповідний рік.

За попередніми оцінками загальна потреба в коштах для будівництва об'єктів соціальної інфраструктури та розв’язання інших соціальних проблем на сільських територіях щорічно становитиме в межах 9,5 млрд грн. Однак із Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року на підтримку соціальної інфраструктури з державного бюджету було виділено тільки 8,9 млрд грн на п'ять років (2011-2015 рр.). Порівняно з 2008 роком державне фінансування скоротилося в 11 разів, що негативно впливає на розвиток соціальної інфраструктури.

Як показує практика, виникнення кризових явищ в економіці може призвести до не-

спроможності держави в перспективі виконувати свої фінансові зобов'язання в повному обсязі. У зв'язку з цим особливу значущість набуває розв'язання завдань, пов'язаних із формуванням ефективного механізму фінансового регулювання розвитку соціальної інфраструктури села з урахуванням можливостей бюджетів усіх рівнів. На нинішній час задіяно недостатню кількість способів й інструментів фінансового регулювання розвитку соціальної інфраструктури села, до того ж їх використання спрямоване в основному на реалізацію заходів за рахунок бюджетних ресурсів. У зв'язку з цим фінансове регулювання розвитку соціальної інфраструктури села потребує подальшої розробки в напрямі активізації ролі місцевих органів влади та їх відповідних господарських структур.

Згідно з державною цільовою програмою сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року подолання деградації сільських територій може відбуватися двома варіантами. Для першого варіанта характерним є незадовільне фінансування розвитку соціальної інфраструктури, декларування нових соціальних, економічних і екологічних перспектив, однак реальні механізми їх реалізації не розроблені. Другий варіант державної програми передбачає оптимізацію соціально-економічної інфраструктури сільських територій, в результаті якої можна досягти: зниження безробіття серед сільського населення, його трудової міграції, підвищення валового обсягу та рівня якості сільськогосподарської продукції, конкурентоспроможності аграрного виробництва; забезпечення належної екології природних ресурсів і довкілля. Саме при реалізації другого варіанта державної програми можливо подолати кризові явища в аграрній економіці й забезпечити стабільний розвиток сільських територій.

Як бачимо, рівень розвитку соціальної інфраструктури на селі знаходиться у тісному взаємозв'язку з ростом економічної ефективності виробництва. Відсутність принципів розвитку соціальної інфраструктури та матеріального виробництва визначається їх взаємодоповнювальною роллю у процесі суспільного відтворення. Соціальна інфраструктура створює необхідні передумови для відтворення робочої сили; підвищення рівня охорони здоров'я й освіти; через мережу торгових установ – забезпечення продовольчими і промисловими товарами; підтримання культурно-морального потенціалу людей, тобто діяльність соціальної інфраструктури спрямована, передусім, на задоволення потреб сільського населення.

Висновки. Соціальна інфраструктура сільських територій є одним із найбільш значущих внутрішніх чинників якості й рівня життя сільського населення, дослідження яких в умовах урбанізації набуває особливого значення. Стан соціальної інфраструктури сільських територій значною мірою залежить від рівня аграрного виробництва і водночас відбувається зворотний процес – від рівня розвитку галузей інфраструктури залежить рівень виробництва на селі. У зв'язку з цим актуальним на сучасному етапі є подальше вивчення проблем формування та розвитку інфраструктури сільських територій, а також аналіз взаємозалежностей як між окремими факторами соціальної інфраструктури, так і між виробничими й соціальними показниками з метою прогнозування перспектив їх розвитку.

Визначальна роль у функціонуванні та розвитку об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій належить місцевим органам самоврядування, а механізм її розвитку передбачає використання загальнодержавного регулювання, передусім забезпечення пріоритетності села як територіального сектора суспільства і створення жителям різних поселень соціально рівних можливостей для задоволення своїх потреб. Для фінансування розвитку соціальної інфраструктури сільських територій необхідно забезпечити комплексний підхід поєднанням спільних зусиль держави, місцевих органів влади та господарських формувань. При існуючому розподілі доходів між державними і місцевими бюджетами виникає проблема територіальної диференціації доступності та якості соціальних благ і послуг. Вирішення цього питання вимагає прискорення децентралізації влади з метою надати більшої ініціативи та самостійності місцевим органам самоврядування, залишаючи в їхньому розпорядженні

переважну більшість зароблених ними коштів, що, безперечно, сприятиме поліпшенню розвитку соціальної інфраструктури села.

Список використаних джерел

1. *Булавка О.Г.* Соціальна паспортизація сіл України – основа розвитку сільських територій / О.Г. Булавка // Економіка АПК. – 2013. - № 2. – С. 78.
2. *Гайдуцький П.І.* Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільських територій / П.І. Гайдуцький // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали Сьомих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників. – К., 2005. – С. 85-93.
3. *Гнибіденко І.Ф.* Сільська соціальна інфраструктура: аспекти розвитку та зайнятості населення / І.Ф. Гнибіденко // Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – К., 2003. – 54 с.
4. *Дієсперов В.С.* Сільські території як об'єкти організації економічної діяльності / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2014. - № 5. – С. 56-64.
5. *Ігнатенко М.М.* Соціально-економічний розвиток сільських територій: моногр. / М.М. Ігнатенко. – Херсон: Айлант, 2010. – 238 с.
6. *Куценко В.І.* Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект / В.І. Куценко, Я. Остафійчук – К., 2008. – 818 с.
7. *Орлатий М.К.* Соціальна інфраструктура села / М.К. Орлатий, І.В. Прокопа та ін. – К., 2003. – 82 с.
8. *Павлов О.І.* Сільські території України: функціонально-управлінська модель: моногр. / О.І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2009. – 344 с.
9. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спроможності агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем ; за ред. Ю.О. Лупенка, М.Ф. Кропивка, М.Й. Маліка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 40 с.
10. *Саблук П.Т.* Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України / П.Т. Саблук // Вісн. аграр. науки. – 2006. - № 5. – С. 24-23.
11. *Славкова О.П.* Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика: [моногр.] / О.П. Славкова. – Суми : Сум. нац. аграр. ун-т, 2010. – 330 с.
12. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент): моногр. / М.Й. Малік, М.Ф. Кропивко, О.Г. Булавка; за ред. М.Й. Маліка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 642 с.
13. Соціально-економічний розвиток села і сільських територій ; за ред. В.К. Терещенка і П.А. Липка. – К.: Ніч лава, 2006. – 264 с.
14. Соціальна інфраструктура села: навч. посіб. ; за ред. П.Т. Саблука, М.К. Орлатого. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 466 с.
15. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. Стат. збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2014.
16. Статистичний щорічник України за 2013 рік. – К.: ТОВ Видавництво „Консультант", 2014.
17. *Юрчишин В. В.* сучасні аграрні перетворення в Україні / В. В. Юрчишин // НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАНУ". – К., 2013. – 424 с.
18. *Якуба К.І.* Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України: теорія, методологія, практика / К.І. Якуба. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2007. – 362 с.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2016 р.

* * *

Новини АПК

Україна експортувала понад 31 млн т зернових

«Станом на початок квітня 2016 року фактичні обсяги експорту зерна становлять 30,520 млн т, з яких: пшениці – 12,883 млн т; кукурудзи – 13,407 млн т; ячменю – 4,044 млн т та інших зернових – 186 тис. т», – про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко.

Він також зазначив, що всього завантажено на судна 496 тис. т зернових. Таким чином, обсяги експортованих та підготовлених до експорту зернових досягли 31,016 млн т, зокрема пшениці – 13,030 млн т, ячменю – 4,060 млн т та кукурудзи – 13,740 млн т.

«Минулого року було експортовано майже 35 млн т зернових. При цьому сума загального експорту всієї агропродукції склала 14,8 млрд дол. США, що дозволило отримати найбільше за роки незалежності позитивне сальдо – 11 млрд дол. США», – додав Міністр.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 330.34

В.Д. ЗАЛІЗКО, доктор економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
В.І. МАРТИНЕНКОВ, аспірант*
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Сутність інноваційного розвитку економіки сільських територій

Постановка проблеми. Стрімкий науково технічний прогрес (НТП) став каталізатором переходу від аграрного до індустріального, а потім – до постіндустріального суспільства. Саме тому найтривалішим був період аграрного (традиційного) суспільства, в якому, за означенням, домінувало натуральне господарство на основі примітивних засобів праці, що об'єднувало майже все працездатне населення у сільськогосподарському виробництві, або ж у переробці відповідної продукції (основними етапами аграрного суспільства є первіснообщинне, рабовласницьке та феодальне).

Подібної теорії еволюції людського суспільства дотримується всесвітньо відомий фундатор концепції постіндустріалізму Д. Белл [1], який охарактеризував загальні особливості нової форми суспільства, виділивши такі основні характеристики: 1) перехід від виробництва речей до виробництва послуг, які, передусім, пов'язані із соціальною сферою – охороною здоров'я, освітою, адмініструванням, управлінням тощо; 2) зміна структури зайнятості, в якій левову частку мають науково-інтелектуальні види діяльності; 3) інтеграція науки, техніки, соціології, екології й економіки, що відбуватиметься за рахунок масової комп'ютеризації; 4) зміна в усвідомленні природи інновацій, які встановлюють найвищий рівень пріоритетності теоретичних знань та інформації загалом. По суті Д. Белл ще в 60-х роках передбачив, що обмеженість індустріального суспільства виключно виробництвом речей і машин на фоні гіпершвидких структурних змін соціальної інфраструктури неминуче приведе до природної еволюції від індустріального до постіндустріального суспільства.

Але при цьому теоретичні й методичні основи формування постіндустріального суспільства мають ряд невисвітлених проблем, зокрема у частині визначення місця, ролі та функціональних завдань і сутності інноваційного розвитку економіки сільських територій, особливо в умовах адитивного виробництва, за якого функція забезпечення продовольчої безпеки за рахунок сільських територій України втрачатиме своє початкове домінуюче значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями загальних характеристик та теоретико-методологічних аспектів розвитку сільських територій займалися такі відомі науковці, як А. Лісовий, О. Павлов, І. Прокопа, В. Славов, М. Талавиря, М. Малік, О. Булавка, М. Орлатий, П. Саблук, М. Кропивко й багато інших [2–11].

Зарубіжні автори на зазначену проблематику звертають значно менше уваги, оскільки становлення інноваційного розвитку економіки сільських та урбанізованих територій, а також перехід до постіндустріального суспільства є такими, що частково відбулися й не підлягають науковим дискусіям. Вод-

* Науковий керівник – В.Д. Залізко, доктор економічних наук, доцент.

© В.Д. Залізко, В.І. Мартиненков, 2016

ночас у вітчизняній науковій літературі недостатньо висвітлено сутність інноваційного розвитку економіки сільських територій, оскільки в публікаціях науковці обмежуються виключно дослідженням окремих інноваційних аспектів розвитку сільських територій (див., наприклад, [11–14]).

Мета статті – систематизація та узагальнення існуючих наукових підходів до визначення інноваційного розвитку національної економіки, а також формування теоретико-методологічних засад, необхідних для розуміння сутності поняття «інноваційний розвиток економіки сільських територій» як важливої ознаки утворення постіндустріального суспільства в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. У сучасній науковій літературі досі точаться дискусії щодо тлумачення соціально-економічної сутності багатьох понять. Зокрема, ряд науковців систематично публікують результати досліджень щодо формулювання авторських визначень таких понять, як «новація» й «інновація», «інноваційність» та «інноватівність», «збалансований розвиток» і «сталий розвиток», «сільський розвиток» та «розвиток сільських територій», «постіндустріальне суспільство» й «інформаційне суспільство» і т.д. На нашу думку, усі подібні наукові розвідки є досить важливими, оскільки дають змогу чіткіше окреслити об'єкт дослідження з метою максимальної деталізації факторів, які впливатимуть на одержання остаточного результату, а згодом наукова спільнота дійде до спільних поглядів. Проте для окреслення понятійного апарату, який використовуватиметься в даному дослідженні, максимально спиратимемося на чинне законодавство України.

Не заглиблюючись у наукові суперечки щодо сутності поняття «інновація», надалі, без спеціальних посилань, використовуватимемо офіційне визначення цього поняття, яке сформульовано у статті 1 Закону України «Про інноваційну діяльність», а саме: «інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [16].

З огляду на затверджену Кабінетом Міністрів України «Концепцію розвитку сільських територій» [17] надалі використовуватимемо поняття «розвиток сільських територій», в основу якого закладаються базові принципи сталого розвитку у трьох напрямах: екологічному, соціальному й економічному.

Основним офіційним документом, який регулює вітчизняний розвиток інформаційного суспільства в Україні до 2020 року, є однойменна Стратегія Кабінету Міністрів України, в якій передбачається «…трансформація індустріального суспільства у постіндустріальне, розширення сфери послуг і нематеріального виробництва у результаті науково-технічного прогресу, у тому числі масштабного, глибинного та динамічного проникнення інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери життєдіяльності особи, суспільства, суб'єктів господарювання та держави» [18]. У цьому документі передбачається обов'язкова реалізація Стратегії за такими етапами:

I. 2013–2015 роки – досягнення цілей, що визначені Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», а також забезпечення розроблення та прийняття Інформаційного кодексу України, Закону України «Про електронну комерцію», внесення зміни до нормативно-правових актів щодо Національної програми інформатизації, розробити базові норми, правила і регламенти створення, впровадження, модернізації та експлуатації інформаційних ресурсів, інформаційно-аналітичних, інформаційно-телекомунікаційних систем і засобів інформатизації органів державної влади, а також визначення порядку здійснення контролю за дотриманням таких правил, норм та регламентів.

II. 2016–2020 роки – гармонізація вітчизняних та загальносвітових досягнень розвитку інформаційного суспільства (розбудова інформаційної інфраструктури для забезпечення доступу громадян до інформаційних послуг й інформаційно-комунікаційних технологій; спрощення процедури доступу

громадян до інформації та знань за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, крім обмежень, передбачених законом; забезпечення сталого розвитку національної економіки за допомогою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, насамперед е-економіки й е-комерції з використанням інформаційно-комунікаційних технологій; підвищення ефективності та якості державного управління з надання адміністративних послуг в електронній формі, прозорості й відкритості діяльності державних органів, активності громадян та організацій у формуванні й реалізації державної політики, здійснення контролю за діяльністю державних органів; широке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освіту, культуру, архівну справу, охорону здоров'я, охорону навколишнього природного середовища тощо; посилення мотивації до використання інформаційно-комунікаційних технологій; забезпечення інформаційної безпеки; запровадження системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства в Україні та ін.; забезпечення електронної взаємодії державних органів влади тощо.

Критичний аналіз реалізації зазначених етапів Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні показав наявність ряду прогалин і проблем, які залишаються досі нерозв'язаними. Головною із них є декларативність та відсутність у законодавстві України Інформаційного кодексу, який «активно» розробляється Національним агентством з питань інформатизації при Президентові України, починаючи з 1995 року. Крім того, у тексті згаданої Стратегії під час формування основних напрямів розвитку інформаційного суспільства в Україні не враховано суттєві відмінності між сільськими й урбанізованими територіями у процесі забезпечення загальнодоступною інформаційною інфраструктурою на засадах сприяння вітчизняному виробництву новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Зокрема, це стосується відсутності належних умов для вільного доступу сільського населення України до мережі Інтернет, інформаційних ресурсів тощо.

На нашу думку, більшість запланованих Стратегією Президента України реформ мають відбуватися синхронно та взаємоузгоджено. Особливо це стосується реформування вітчизняної податкової системи й перманентних змін до Податкового кодексу України, які мали б відбуватися одночасно з прийняттям Інформаційного кодексу, згідно з яким інноваційний розвиток національної економіки є пріоритетним і має одержувати ряд податкових преференцій. Але станом на 1 січня 2016 року в Податковому кодексі України відсутні чіткі та дієві податкові преференції для стимулювання науки, ІТ-бізнесу, а також інноваційного розвитку національної аграрної економіки. Це при тому, що у Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні наука й інновації визнані основними векторами розвитку і передбачається: «стимулювання наукових та науково-технічних досліджень шляхом впровадження новітніх ІКТ, зокрема технологій розвитку наукової мережі УРАН; приєднання до світових комп'ютерних мереж, у тому числі наукової мережі GEANT; стимулювання оновлення парку суперкомп'ютерів тощо» (детальніше див. [18]).

Поряд із тим в Україні й інших пострадянських країнах утворився і вдало поширюється стереотип щодо другорядної ролі інновацій у розвитку сільських територій (на користь урбанізованих територій). Більше того, досі (попри наявність офіційної Концепції) не зафіксовано на офіційному рівні визначення таких понять, як «сільська територія», «економіка сільських територій», «інноваційний розвиток економіки сільських територій» та ін.

У зв'язку з цим у таблиці 1 систематизовано існуючі визначення сільських територій із метою виявлення теоретичних підходів, які мають спільні й відмінні риси, а також узагальнення та коректного формування решти суміжних понять.

1. Систематизація основних визначень поняття «сільська територія»

Автор	Підхід	Формулювання визначення	Недоліки	Рік
С. Мельник	Структурно-поселенський	Історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує організаційну й функціональну сукупність селищ, сіл, хуторів, односімейних та інших жилих утворень, які знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад	Сільська територія обмежується в рамках житлового утворення і не враховує соціально-економічних, природних та інших факторів	2004
О. Павлов	Багатокритеріальний	Гетерогенне, поліфункціональне утворення з населенням як системоутворювальним елементом	Занадто високий рівень абстракції	2006
В. Баутін, В. Козлов	Просторовий	Земний простір за межами урбанізованих територій, населений людьми, що характеризується спільністю яких-небудь ознак (природних, історичних тощо)	Принцип залишковості недоречний під час формулювання родових понять	2006
В. Славов, О. Коваленко	Територіальний	Регіонально-територіальне утворення зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно і екологічно збалансовані та енергетично взаємозв'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові тощо) з метою створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутніх поколінь	Неконкретність і розмитість формулювання. Під таке визначення можна підвести навіть велике місто (у ньому також є взаємозв'язані між собою різні ресурси й наявна відповідна мета)	2007
І. Прокопа	Територіально-ресурсний	Позначення сільської місцевості конкретних частин країни, а саме: природно-економічних, адміністративно-територіальних утворень та ін. Причому важливим аспектом існування сільських територій є те, що вони є ресурсною базою для сільського господарства, розвиваються у тісному зв'язку, але кожна своїм шляхом	Сільські території використовуються для позначення сільської місцевості, хоч чіткого, загальноприйнятого визначення останнього поняття теж немає	2007
К. Якуба	Територіально-просторовий	Територіально-просторове розміщення сукупного ресурсного потенціалу сільських населених пунктів, де під сільськими населеними пунктами розуміють адміністративно-територіальні одиниці незалежно від їх розміру (хутір, село, сільська рада тощо) з наявним населенням, природно-економічним і соціальним потенціалом та відповідними органами управління соціально-економічним розвитком цих населених пунктів	Поняття «сільська територія» звужене до розміщення сільських населених пунктів та їх ресурсного потенціалу	2007
А. Лісовий	Багатокритеріальний	Одна з найважливіших частин народногосподарського комплексу країни, що включає обжиту місцевість поза територією міст з її умовами та ресурсами, сільським населенням і різноманітними основними засобами на цих територіях	Принцип залишковості недоречний під час формулювання родових понять	2007
М. Малік	Структурно-системний	Історично сформована в історично визначених межах системна сукупність, що поєднує в собі організаційно-територіальну (село, район) і територіальну-функціональну приналежність (виробництво, переробка, реалізація) сільськогосподарської продукції	Не вказано як визначається «історично сформована в історично визначених межах системна сукупність»	2008
І. Гончаренко	Системний	Цілісна система зі своїми структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення, яка характеризується великою кількістю взаємозв'язаних підсистем різних типів із локальними цілями, багатоконтурністю управління	Занадто високий рівень абстракції та розмитість формулювання	2008

Продовження табл. 1

Л. Лисенко	Управлінський	Територіальна одиниця самоуправління, що діє в рамках закону, заснована на власному історичному досвіді, традиціях, специфіці господарювання, яка об'єднує навколо себе територіальну громаду з метою управління суспільним життям, розв'язання спільними зусиллями проблем і сприяння розвитку відповідної території	Поняття «сільська територія» звужене до одиниці самоуправління, що суттєво обмежує межі застосування означуваного поняття	2009
М.Талавиря	Поліструктурний	Складна і багатофункціональна природна, соціально-економічна та виробничо-господарська структура, що характеризується сукупністю притаманних їй особливостей: площею земельних угідь, на яких вона розміщена, чисельністю тих, що проживають, і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей, обсягами і структурою виробництва та розвитком соціальної й виробничої інфраструктури сільської місцевості	Високий рівень абстракції. Не враховується адміністративно-управлінський аспект	2011
Ю. Пищик	Полісистемний	Гетерогенна, поліфункціональна, багаторівнева, біо-соціо-еколого-економічна система, яка розвивається у просторі та часі й знаходиться під управлінням громадських організацій, бізнесових структур, органів місцевого самоврядування, органів державної влади	Занадто високий рівень абстракції та подібність до визначення О. Павлова	2012
Прушківський В. Г., Колесников В. І.	Просторово-системний	Просторова біо-еколого-соціально-економічна система, яка знаходиться поза урбанізованими центрами, зі специфічним природно- екологічним, соціальним, економічним та інституціональним середовищами і населенням, які на ній функціонують і проявляють свій потенціал із метою задоволення індивідуальних та суспільних потреб	Принцип залишковості недоречний під час формулювання родових понять	2014
Лісовий А. В., Лісова Т. А.	Просторовий	Одна з найважливіших частин економіки країни, що включає місцевість поза територією міст з її природними ресурсами, населенням та основними засобами		2015

Джерело: Систематизовано авторами та дано науково-аналітичну оцінку.

Узагальнюючи дані таблиці 1 та враховуючи намагання визначити поняття «сільська територія» на основі теорії множин [19, 20], сформулюємо полісистемне визначення: сільська територія – це сукупність усіх ресурсів (соціальних, виробничих, екологічних, фінансово-економічних, етнічно-культурних та ін.) сільських населених пунктів і прилеглих до них територій.

Таким чином, наведене визначення дає змогу окреслити економіку сільських територій через інтегральну суму економіки сільського господарства та несільськогосподарського виробництва, що зосереджене в межах зазначених територій.

Зауважимо, що намагання окремих учених розглядати поняття «територія» в ракурсі виключно територіально-географічного підходу не є обґрунтованим, оскільки у такому разі потрібно розробляти наукову альтернативу таким загальновживаним понятям, як «розвиток сільських територій» і «економіка сільських територій», які вже багато років використовуються не лише в науковому, медійному та офіційному, а й у навчальному обігу. Зокрема, у багатьох ВНЗ економіка сільських територій вже багато років є нормативною магістерською дисципліною (детальніше на офіційних сайтах КНЕУ, Херсонського державного аграрного університету та ін.).

Тому, на нашу думку, існуючий територіально-географічний підхід, що апріорі передбачає неможливість використання поняття «розвиток» у відношенні до території як деякої «площини» або ж «обмеженої частини земної поверхні», матиме місце лише у довгостроковій перспективі, коли у майбутньому економічна наука буде природно інтегрованою й узгодженою із класичними фундаментальними фізико-математичними елементами теорії множин, чисел, імовірностей, функціонального та комплексного аналізу тощо, на вищому якісному і кількісному рівні. На нинішній час доцільно припинити всі наукові дискусії щодо форми запису поняття «розвиток сільських територій», зосередившись на змісті та з'ясуванні функціональних характеристик, а також визначенні стратегічних шляхів поліпшення соціально-

економічної й екологічної ситуації на цих територіях.

У даному контексті варто також наголосити, що в науковому обігу відсутнє чітке визначення поняття «інноваційний розвиток» й ототожнюється інноваційний розвиток економіки урбанізованих та сільських територій, структурні особливості яких мають суттєві відмінності. Яскравим прикладом такого ототожнення є монографія [21], де було проведено аналіз внутрішніх особливостей інноваційного розвитку економіки, досліджувалися різні типи інноваційних стратегій і особливості їх реалізації без урахування територіального розміщення та структурних особливостей суб'єктів господарювання.

З огляду на вищезазначені положення наведемо систематизацію існуючих авторських визначень понять «інноваційний розвиток» й «інновації в АПК», що уможливить з'ясувати сутність поняття «інноваційний розвиток економіки сільських територій» (табл. 2).

2. Систематизація існуючих авторських визначень поняття «інноваційний розвиток»

Автор	Тип	Формулювання визначення
Н. Заглуміна	*Інноваційний розвиток підприємства або організації*	Сукупність відносин, що виникають у ході цілеспрямованого підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності організації на основі інновацій
І. Підкамінний, В. Ціпуринда		Шлях, який ґрунтується на поглибленні поєднання цілей підприємства, його підсистем, цілей кожної особистості, яка працює в колективі, вдосконаленні її діяльності, вдосконаленні бізнес-процесів для досягнення загальних стратегічних цілей
М. Касс		1) складний та довготривалий процес інноваційних перетворень у підприємстві, що включає набір цілей, заходів, які плануються, систему мотивації та способи фінансування; 2) закономірно й послідовно здійснюваний процес конкретних заходів щодо проведення наукових досліджень і розробок, створення новинок та освоєння їх у виробництві з метою одержання нової або поліпшеної продукції, нової або удосконаленої технології виробництва
Х. Гумба		Не тільки основний інноваційний процес, але й розвиток системи факторів та умов, необхідних для його здійснення, тобто інноваційного потенціалу
А. Кібіткін, М. Чечуріна	*Інноваційний розвиток економіки*	Розгортання інноваційного процесу впровадження нововведень (найчастіше технічного, технологічного характеру)
Л. Федулова		Зростання показників економіки в цілому за рахунок реалізації інноваційних проектів і запровадження результатів інновацій, які виражаються в позитивній динаміці основних економічних показників
М. Рошка, О. Веремейчик		Процес переходу від одного конкурентного, фінансово-економічного стану і позиції на ринку в інший, кращий, більш сильний та стійкий у довгостроковій перспективі за рахунок реалізації інновацій різного ступеня складності та сфери використання
Д.О. Карлюка		Процес прикладного характеру, завдяки якому створюються і запроваджуються інновації, мета яких – якісні зміни об'єкта управління й одержання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого виду ефекту
Л. Куцеконь		Розвиток, який досягається тісною взаємодією соціальної політики, науки і виробництва та спрямований на задоволення соціальних потреб населення, забезпечення якісних перетворень , впровадження нової техніки, прогресивних технологій, підвищення інтелектуального потенціалу тощо
В. Іванов	*Інноваційний розвиток аграрної економіки*	Реалізація в господарській практиці результатів досліджень та розробок у вигляді нових сортів рослин, порід і видів тварин та кросів птахів, нових і поліпшених продуктів харчування, матеріалів, нової техніки, нових технологій у рослинництві, тваринництві й переробній промисловості, нових форм організації й управління різноманітними сферами економіки, нових підходів до соціальних послуг, які дають змогу підвищити ефективність виробництва
О. Попова		Інновація, яка зачіпає безпосередньо (або опосередковано, в межах технологічного ланцюга) процеси, учасниками яких є людина, машина (обладнання, інструмент тощо) та компонент навколишнього середовища (тварина, рослина тощо), існування яких у природному середовищі (без участі людини) неможливе або можливе із втратою базових функціональних характеристик
Б. Шайтан		Нові технології, нова техніка, нові сорти рослин, нові породи тварин, нові добрива й засоби захисту рослин і тварин, нові методи профілактики та лікування тварин, нові форми організації, фінансування і кредитування виробництва, нові підходи до підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації кадрів і т.д.

Джерело: Систематизовано авторами.

Таким чином, системний аналіз наукових підходів наведених визначень у таблиці 2 у відношенні до основних напрямів застосування інноваційних технологій у сільськогосподарському виробництві, серед яких домінує: осучаснення технологій та машинно-тракторних агрегатів, використання наноматеріалів, локальне прогнозування клімату, енерго-екологічне збереження, запровадження космічної навігації, селекційна і племінна робота та ін., дає можливість стверджувати, що інноваційний розвиток економіки сільських територій – це комплексне поняття, що об'єднує інноваційний розвиток економіки сільського господарства й несільськогосподарського виробництва, що зосереджене на зазначених територіях.

На нашу думку, інноваційний розвиток несільськогосподарського виробництва на сільських територіях насамперед має передбачати впровадження інновацій у рекреаційно-туристичне господарство, а також використання інноваційних технологій задля розвитку мережі малих і середніх промислових або інформаційно-технологічних підприємств.

Комплексний аналіз результатів від запровадження інновацій у сільському господарстві показує, що найближчим часом ряд робочих місць буде скорочено, а сільгосппідприємства не потребуватимуть суттєвих трудових ресурсів. Більше того, у довгостроковій перспективі (через 25–50 років) для виробництва більшості видів сільгосппродукції взагалі не потрібно буде залучати людські ресурси. Передусім мова йде про те, що в інформаційному суспільстві не буде таких традиційних для села професій, як тракторист, комбайнер, машиніст, доярка та ін., які зазвичай становили левову частку в системі працевлаштування сільських жителів. Подальший розвиток 3D-технологій і становлення адитивного виробництва, яке передбачає швидкісне прототипування (Rapid Prototyping) за рахунок використання сучасних моделей у системах автоматизованого проектування (CAD), дасть змогу масово використовувати харчові 3D-принтери для виробництва продуктів харчування. Неминучість розвитку адитивного виробництва в інформаційному суспільстві, зокрема, підтверджують розробки таких компаній, як «By Flow», «Print2Taste» та ін. (детальніше в [22]), які у 2014/2015 роках розпочали серійно друкувати на 3D-принтерах окремі зразки молочних продуктів (сир і масло), фруктів та овочів (картопля, горох пюре, фруктові пюре в асортименті) й інших харчових продуктів.

На перший погляд, зазначені тенденції мають лише позитивну характеристику і зможуть прискорити розв'язання глобальної проблеми голоду (оскільки за даними ООН від голоду страждає восьма частина населення планети), але системніший аналіз наслідків від впровадження інноваційних технологій вказує на ряд викликів та загроз із працевлаштуванням сільського населення, більшість із якого зайняті у сільськогосподарському виробництві. Особливо болючою є проблема зайнятості для сільського населення України, чисельність якого майже 14 млн осіб, і вже нині сільське безробіття є основною загрозою соціально-економічного розвитку сільських територій. Каталізатором зазначених негативних процесів є відсутність кваліфікованих фахівців серед сільських жителів, що унеможливлює інноваційний розвиток економіки сільських територій та ставить під загрозу формування повноцінного постіндустріального суспільства в Україні. Зокрема, опосередковано на це вказують авторські соціальні опитування й досить низький рівень освіченості голів домогосподарств у всіх регіонах України (рис.). Як наслідок – наднизький рівень інноватив-ності сільського населення змушує приватні сільгосппідприємства працевлаштовувати міських жителів на високотехнологічні та комп'ютеризовані робочі місця, що ще більше загострює соціальні проблеми на сільських територіях України.

Розв'язання зазначених проблем, на нашу думку, лежить у кількох площинах. Зокрема, наявна відірваність вітчизняного наукового й освітнього потенціалу країни від навчання та перекваліфікації сільського населення з метою диверсифікації можливостей місцевого кадрового потенціалу. При цьому потрібно відмовитися від поширення локальних інновацій, які вже не використовуються розвинутими країнами, а прискорити дослід-

ження, направлені на якісно новий високотехнологічний експорт і формування теоретико-методологічних передумов для інноваційного розвитку національної економіки.

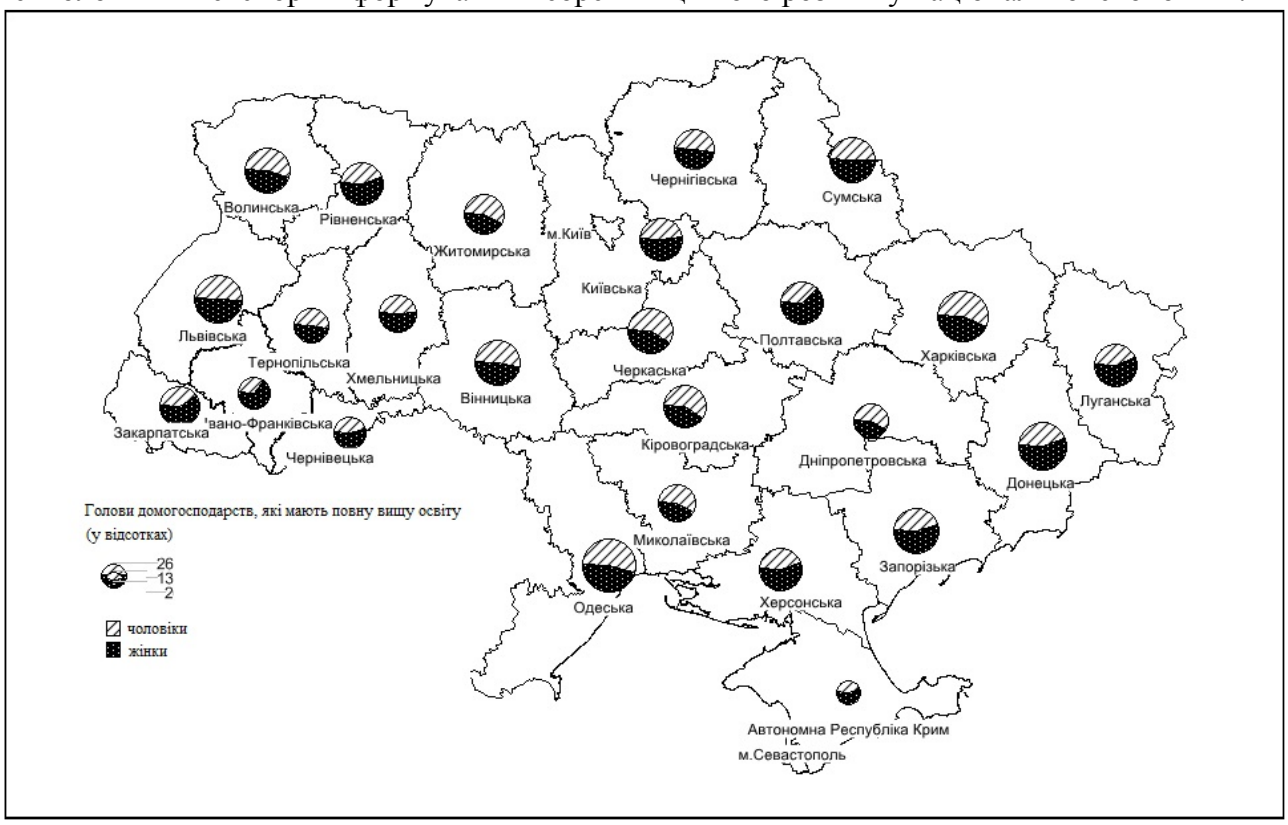

Розподіл сільських домогосподарств, у яких голови мають повну вищу освіту, %

Розв'язання зазначених проблем, на нашу думку, лежить у кількох площинах. Зокрема, наявна відірваність вітчизняного наукового й освітнього потенціалу країни від навчання та перекваліфікації сільського населення з метою диверсифікації можливостей місцевого кадрового потенціалу. При цьому потрібно відмовитися від поширення локальних інновацій, які вже не використовуються розвинутими країнами, а прискорити дослідження, направлені на якісно новий високотехнологічний експорт і формування теоретико-методологічних передумов для інноваційного розвитку національної економіки.

Крім того, в українській економічній системі відсутня мережа зв'язків бізнесу з науково-дослідними центрами, унаслідок чого вітчизняні інноваційні розробки, які в основному фінансуються з Державного бюджету України, у кращому випадку використовуватимуться іноземними компаніями, а в гіршому – залишаться назавжди у паперовому вигляді.

Висновки. Із проведеної систематизації й узагальнення існуючих наукових підходів до визначення інноваційного розвитку економіки сільських територій випливає, що знання, інформація та комп'ютеризація мають стати основою нового типу розвитку економіки України у системі формування постіндустріального суспільства. Яскрава поліпарадигмальність досліджуваної тематики вказує на високу ймовірність руйнації стереотипу, який пов'язував економіку сільських територій в основному з аграрною сферою. У найближчому майбутньому, за умови інноваційного розвитку економіки сільських територій, відбудеться технологічний прорив у використанні наноматеріалів, енергетичного й екологічного захисту та використанні космічної навігації. Підвищення точності інформації щодо локального й глобального прогнозування клімату дасть змогу мінімізувати втрати врожаїв вибірковим підбором сортів та технологій виробництва, що суттєво збільшить його економічну ефективність.

За умови розвитку адитивного виробництва й комп'ютеризації сільгоспвиробництва одними з найперспективніших напрямів працевлаштування сільського населення буде несільськогосподарський сектор, база якого формуватиметься на рекреаційно-

аграрно-туристичних і фермерських господарствах, об'єднаних кооперативним рухом, а також розгалужена мережа аутсорсингових послуг в інформаційно-технологічній та освітньо-комунікаційній сферах.

Список використаних джерел

1. *Bell D.* The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting / D. Bell. – N. Y., 1973. – 234 p
2. *Лісовий А. В.* Державне регулювання розвитку сільських територій: моногр. / А. В. Лісовий. – К. : Дія, 2007. – 400 с.
3. *Павлов О. І.* Сільський розвиток як результуюча функціонування сільських територій та аграрної сфери / О. І. Павлов // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 77–82.
4. *Прокопа І.* Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку / І. Прокопа // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 50–59.
5. *Славов В. П.* Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій / В. П. Славов, О. В. Коваленко // Вісн. аграр. науки. – 2007. – № 9. – С. 68–71.
6. *Талавиря М. П.* Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій: дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / М. П. Талавиря ; Національний університет біоресурів та природокористування України. – К., 2011. – 458 с.
7. *Малік М. Й.* До питання сталого розвитку сільських територій / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 51–58.
8. *Булавка О. Г.* Суцільна паспортизація сіл України – основа розвитку сільських територій / О. Г. Булавка // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 77.
9. Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій / [Саблук П.Т., Кропивко М.Ф., Булавка О.Г. та ін.]; за ред. П.Т. Саблука, М.Ф. Кропивка. - К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 482 с.
10. *Vasilevska L.* Rural development and regional policy – conceptual framework [Electronic resource] / L. Vasilevska. – Access mode : http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0354-4605/2010/0354-46051003353V.pdf.
11. *Стегней Маріанна І.* Інноваційні аспекти сталого розвитку сільських територій в умовах глобальних викликів / Маріанна І. Стегней // Actual problems of economics. – 2014. № 1(151). – С. 297–303.
12. *Polishchuk Ya.P.* Evolution of rural development in ukraine: european integration dimension / Ya. P. Polishchuk // Innovative Economy. – http://ie.at.ua/English_3_2014/Polishchuk_Ya.P-Evolution_of_rural_development_in_.pdf.
13. *Zinchuk T.O.* (2010), The transformation of agro-centrism in politics of rural economy / T. O. Zinchuk // Visnyk Zhytomyrskoho natsionalnoho ahroekolohichnoho universytetu, № 2 (27), Vol. 2. – P. 3–12.
14. *Bamidele A.S.* (1990), Universal concept of rural development problems: An analysis in Onajide M.O. et. al. – P. 3-25.
15. *Луньова В. А.* Сутність інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / В. А. Луньова. – 2002. – Режим доступу: http://www.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_126 /26.pdf.
16. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV [Електронний ресурс] / Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2002. – № 36. – 266 с. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15.
17. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 р. № 995-р [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248515797.
18. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 трав. 2013 р. № 386-р / Офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80.
19. Залізко В. Д. Сільські території України: стратегічні пріоритети розвитку в контексті зміцнення економічної безпеки : [моногр.] / В. Д. Залізко ; Національний університет ДПС України. – Ірпінь : Вид-во НУДПСУ, 2014. – 502 с.
20. *Прушківський В. Г.* Теоретичні підходи до визначення сільських територій / В. Г. Прушківський, В. І. Колесников // Економіка та управління національним господарством ; Проблеми економіки. –2014. – № 4. – С. 127–132. – С. 130.
21. Инновационное развитие экономики: сущность, стратегии, измерение : моногр. / ред.: Е. В. Сапир, под ред. Т. С. Блиновой. – Яросл. гос. ун-т. – Ярославль : ЯрГУ, 2009. – 276 с.
22. Printing food naturally [Electronic resource] / Official Site. – Access mode : http://www.print2taste.de.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2016 р.

* * *

УДК 631.16:658.155.2

О.В. ОЛІЙНИК, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів
О.Ю. СКОРОМНА, аспірант*
Харківський національний аграрний університет
ім. В.В. Докучаєва

Інтегральна оцінка ефективності управління формуванням прибутку від реалізації продукції в сільськогосподарських підприємствах

Постановка проблеми. Основною метою функціонування будь-якого бізнесу в ринкових умовах, у тому числі в аграрній сфері, є одержання прибутку. Це підтверджується Господарським кодексом України, в ст. 42 якого зазначено, що підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [3].

Особлива значимість прибутку в підприємницькій діяльності визначається багатьма обставинами: він є найважливішим результатом фінансово-господарської діяльності, винагородою за підприємницький ризик, найдешевшим джерелом фінансування потреб підприємства, джерелом зростання добробуту його власників та передумовою формування конкурентоспроможності підприємства.

Прибуткове ведення господарства має надзвичайно важливе значення й у сільському господарстві, яке безпосередньо впливає на формування продовольчої безпеки держави, зміцнення її експортного потенціалу, соціальний розвиток сільських територій, дотримання економічної рівноваги в галузі та розв'язання інших нагальних проблем.

Незважаючи на надзвичайну актуальність прибуткового ведення господарства, в реальній економічній дійсності рівень прибутковості окремих підприємств варіює істотно. Наприклад, серед сільськогосподарських підприємств Харківської області за підсумками роботи у 2014 році 10 найзбитковіших підприємств мали рівень збитковості понад 40%. Водночас 10 найприбутковіших підприємств мали рівень рентабельності понад 160 %. Така надзвичайна диференціація викликана великою сукупністю факторів, які впливають на формування прибутку сільськогосподарських підприємств. Але одним із найголовніших чинників є ефективність менеджменту, який у кінцевому підсумку спрямовується на одержання прибутку. Тому важливою науковою проблемою є розробка методичних підходів до інтегральної оцінки ефективності управління формуванням прибутку сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню формування прибутку присвячено праці багатьох учених-економістів, таких як П.Т. Саблук [14-15], І.О. Бланк [2], А.М. Поддєрьогін [13], Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк [10] та ін. Зокрема, А.М. Поддєрьогін вважає, що прибуток є вираженням ефективності управління операційною, інвестиційною та фінансовою ді-

* Науковий керівник – О.В. Олійник, доктор економічних наук, професор.

© О.В. Олійник, О.Ю. Скоромна, 2016

яльністю суб'єкта господарювання [13, с. 122]. Відносно оцінки ефективності управління формуванням прибутків сільськогосподарських підприємств важко погодитись із таким твердженням у повному обсязі, оскільки величина отриманого прибутку значною мірою залежить від кон'юнктури товарного ринку, родючості використовуваних ґрунтів, сприятливих погодних умов та інших чинників.

Теоретичні й методичні засади оцінки ефективності управління викладено в наукових працях О.І. Гуторова [5], О.О. Красноруцького [7], Т.А. Говорушко [4] та інших. Найпоширенішим методом оцінки ефективності менеджменту в сільськогосподарських підприємствах є використання системи показників, головними серед яких є: питома вага витрат на управлінський персонал у загальній їх сумі; питома вага управлінського персоналу в загальній чисельності працюючих у підприємстві; обсяг валової, товарної продукції й прибутку на одного працівника управлінського персоналу та ін. Однак із практичного погляду підприємство може мати низьку питому вагу управлінського персоналу і витрат на його утримання, але одержувати збитки від продажу своєї продукції. Крім того, застосування такого методичного підходу є проблематичним для дрібних фермерських господарств, у яких фермер поєднує функції менеджера і працівника, який безпосередньо виконує технологічні операції.

Мета статті – обґрунтування методичного підходу до інтегральної оцінки ефективності управління формуванням прибутку від реалізації продукції в сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основних результатів дослідження. Загальновизнаним є положення, згідно з яким прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції залежить від кількості проданої продукції, її структури, повної собівартості та ціни продажу. У ринкових умовах структура виробленої й проданої продукції цілком залежить від рішень менеджменту підприємства. На обсяги виробництва і реалізації окремих видів сільськогосподарської продукції значною мірою впливає обрана технологія виробництва, яка у свою чергу формує відповідний рівень інтенсифікації виробництва та собівартості продукції. Вибір технології виробництва є невід'ємною функцією менеджменту в підприємстві. Продаж виробленої продукції за вищими цінами є результатом маркетингових зусиль менеджерів підприємства. Ефективність маркетингу виявляється і в досконалості галузевої структури сільськогосподарського підприємства, рівні її відповідності вимогам ринкового середовища. Отже, основними складовими для інтегральної оцінки ефективності управління формуванням прибутків від реалізації продукції можуть бути: досконалість галузевої структури, досягнутий рівень інтенсифікації виробництва й ефективність маркетингової діяльності.

Для дослідження взаємозв'язку між ефективністю менеджменту в підприємстві та формуванням фінансових результатів було використано індексний метод. Вибір цього методу пояснюється тим, що він є одним із найбільш потужних, інформативних і поширених інструментів економічного аналізу, за допомогою якого можна порівнювати окремі показники однорідного об'єкта та складні економічні явища, утворені з різнорідних елементів, що не підлягають безпосередньому підсумовуванню [11].

Досліджуючи вплив галузевої структури на формування прибутку в сільському господарстві, варто зауважити – швидка диверсифікація галузі є дуже обмеженою, проте кожне сільськогосподарське підприємство, ставлячи за мету максимізацію прибутку, прагне до вдосконалення галузевої структури виключенням збиткових видів продукції і збільшенням обсягів виробництва найрентабельніших її видів.

В економічному аналізі дослідження впливу структури реалізованої продукції найчастіше здійснюється за методом абсолютних різниць [17]. Але до цього методичного підходу було внесено деякі зміни. Зокрема, під час вивчення впливу структури реалізованої продукції на величину прибутку по сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2014 році замість базисного періоду, як це прийнято в традиційній методиці, за основу порівняння було обрано середньообласні показники. Такий ме-

тодичний підхід дає змогу визначити абсолютне збільшення або зменшення прибутку (збитку) за рахунок зміни структури реалізованої продукції. Враховуючи той факт, що абсолютні значення фінансових результатів значно залежать від масштабів виробництва, доцільно встановлене відхилення прибутку визначити з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, які, як відомо, є основним засобом виробництва в сільському господарстві. Це уможливлює зробити порівнюваними показники впливу структури реалізованої продукції в підприємствах із різними масштабами виробництва.

Для оцінки ефективності управління формуванням структури виробництва та реалізації продукції пропонується визначити відповідний індекс за формулою:

$$Iзс = \frac{П_о + П_с}{П_0}, \qquad (1)$$

де *Iзс* – індекс ефективності управління формуванням структури виробництва і реалізації продукції;

$П_о$ – середній розмір прибутку від реалізації продукції по сільськогосподарських підприємствах області з розрахунку на 1 га с.-г. угідь, грн;

$П_с$ – відхилення прибутку від реалізації продукції по підприємству за рахунок зміни структури реалізованої продукції з розрахунку на 1 га с.-г. угідь, грн.

Якщо в підприємстві в результаті відповідних управлінських рішень сформовано таку структуру реалізації продукції, яка забезпечить одержання додаткового прибутку, значення *Iзс* буде більше за одиницю, що повинно доводити про вищу ефективність управління формуванням структури виробництва й реалізації продукції, ніж у середньому по області. Значення *Iзс* менше від одиниці показуватиме нижчий рівень ефективності управління.

Не менше впливає на формування прибутку інтенсифікація виробництва, яка акумулює в собі зростаючі розміри матеріально-речових засобів і затрат праці з розрахунку на одиницю земельної площі та голову худоби у тваринництві, – це головний напрям у розвитку розширеного відтворення сільського господарства, забезпечення його ефективного функціонування [11, с. 252].

Аналізуючи вплив інтенсифікації сільськогосподарського виробництва на формування фінансових результатів, необхідно враховувати деякі надзвичайно важливі обставини. По-перше, дію закону спадної віддачі, внаслідок якого збільшення виробничих витрат (узгоджене з відповідними змінами в технології виробництва) з розрахунку на 1 га посівної площі сільськогосподарської культури, або на 1 гол. тварин доцільне лише до певної межі. По-друге, рівні інтенсивності виробництва (розміри витрат із розрахунку на 1 га посівної площі, або на 1 гол. тварин), які забезпечують одержання максимальної врожайності культур (продуктивності тварин), максимального прибутку з розрахунку на 1 га посіву, або 1 гол. тварин і мінімальної собівартості одиниці виробленої продукції, істотно різняться. В ринкових умовах пріоритетним критерієм є максимізація розміру прибутку з розрахунку на одиницю посівної площі відповідної культури або 1 гол. тварин. Рівень виробничих витрат, який забезпечує одержання такого максимального результату, можна вважати оптимальним рівнем інтенсивності виробництва за цих економічних умов. По-третє, оптимальний рівень інтенсивності виробництва суттєво залежить від паритету цін на сільськогосподарську продукцію й засоби виробництва.

Мистецтво менеджера полягає в тому, щоб спрогнозувати паритет цін на майбутній період та обрати на основі цього такий рівень інтенсивності виробництва кожного виду продукції, який забезпечить одержання максимально можливого фінансового результату з розрахунку на 1 га посіву, або на 1 гол. тварин. Саме на цих засадах і ґрунтується запропонований методичний підхід до оцінки ефективності управління інтенсифікацією виробництва. На першому етапі для кожного виду продукції по сукупності досліджуваних підприємств розраховують кореляційно-регресійну модель залежності прибутку від розміру витрат із розрахунку на 1 га посівної площі, або голову худоби. Методичні засади такого моделювання нами було висвітлено раніше [15].

На другому етапі для кожного виду продукції по кожному підприємству й у середньому по сукупності на основі розроблених кореляційно-регресійних моделей визначають розрахункову величину прибутку при фактично досягнутому рівні інтенсивності виробництва. На основі цих даних обчислюють коефіцієнт ефективності управління інтенсифікацією виробництва ($Кп_i$) окремого виду продукції за формулою:

$$Кп_i = \frac{Пф_i}{Псер_i}, \qquad (2)$$

де $Кп_i$ – коефіцієнт ефективності управління інтенсифікацією виробництва *і*-го виду продукції;

$Пф_i$ – розрахунковий прибуток на 1 га посіву відповідної культури, або на 1 гол. тварин по підприємству при фактичних витратах, грн/га, або грн/голову;

$Псер_i$ – розрахунковий прибуток на 1 га посіву відповідної культури або на 1 гол. тварин у середньому по сукупності господарств, грн/га або грн/гол.

Якщо досягнутий рівень інтенсивності виробництва в досліджуваному підприємстві дужче наближений до оптимального, ніж середній рівень інтенсивності по сукупності підприємств, то це повинно забезпечити одержання йому вищого прибутку з розрахунку на 1 га або на 1 гол. Унаслідок цього значення коефіцієнта ефективності управління інтенсифікацією виробництва *і*-го виду продукції перевищить одиницю, що повинно вказувати на вищу ефективність управління порівняно із середнім рівнем по сукупності досліджуваних підприємств. Істотне відхилення досягнутого рівня інтенсивності виробництва *і*-го виду продукції від оптимального доводитиме про низьку ефективність управління інтенсифікацією виробництва і підтверджуватиметься значенням $Кп_i$, яке менше за одиницю.

Для узагальненої оцінки ефективності управління інтенсифікацією виробництва в цілому по підприємству відповідний індекс обчислюють за формулою:

$$Ієнт = \frac{\sum Кп_i \cdot B_i}{\sum B_i}, \qquad (3)$$

де *Ієнт* – індекс ефективності управління інтенсифікацією виробництва;

B_i – фактичні витрати на виробництво *і*-го виду продукції, грн.

Якщо за всіма видами продукції фактично досягнутий рівень інтенсивності виробництва більшою мірою наближатиметься до оптимального рівня, ніж середні рівні інтенсивності по сукупності досліджуваних підприємств, то значення загального індексу ефективності управління інтенсифікацією *(Ієнт)* буде більшим від одиниці, що доводитиме про високий рівень ефективності управління цим процесом. І навпаки, якщо значення *Ієнт* менше за одиницю, ефективність управління інтенсифікацією виробництва буде визнано як низьку.

Крім вищенаведених чинників, ціна на сільськогосподарську продукцію є фактором першого порядку під час визначення прибутку. Як зазначають провідні вчені-економісти П.Т. Саблук та В.Я. Месель-Веселяк, від того, наскільки ціна відшкодовуватиме витрати й забезпечуватиме прибуток, необхідний для нагромадження і розширеного відтворення, залежить розвиток сільськогосподарського виробництва, формування для нього рівноцінного місця в економіці країни [14, с. 4].

В умовах ринкової економіки основним чинником формування цін на сільськогосподарську продукцію є співвідношення попиту та пропозиції. Вплив цього чинника на всіх товаровиробників, які реалізують свою продукцію на внутрішньому ринку, приблизно однаковий. Водночас від зусиль менеджменту і належних маркетингових дій істотно залежить відхилення фактичних цін продажу конкретних партій товару від середніх цін, які сформувалися на ринку. Якщо фактична ціна перевищує середньоринкову, то це може вказувати на вищу ефективність управління реалізацією сільськогосподарської продукції. І навпаки, зниження фактичної ціни нижче від середньоринкового рівня доводитиме про нижчий рівень ефективності управління.

Знаючи фактичні ціни реалізації окремих видів продукції по підприємству та середні ціни по області, можна легко визначити приріст або зниження фінансового результату за рахунок цінового фактора.

Для оцінки ефективності управління маркетинговою діяльністю пропонуємо визначити відповідний індекс за формулою:

$$Iц = \frac{П_о + \overline{П}_ц}{П_0}, \quad (4)$$

де *Iц* – індекс ефективності управління маркетинговою діяльністю;

$П_о$ – середній розмір прибутку від реалізації продукції по сільськогосподарських підприємствах області з розрахунку на 1 га с.-г. угідь, грн;

$\overline{П}_ц$ – приріст (зменшення) прибутку від реалізації продукції по підприємству внаслідок дії цінового фактора з розрахунку на 1 га с.-г. угідь, грн.

Для узагальненої оцінки ефективності управління формуванням прибутку пропонується розраховувати середній арифметичний індекс з трьох вищенаведених індексів:

$$Iеф = \frac{Iсз + Iінт + Iц}{3}, \quad (5)$$

де *Iеф* – індекс ефективності управління формуванням прибутку від реалізації продукції;

Iсз – індекс ефективності управління формуванням структури виробництва й реалізації продукції;

Iінт – індекс ефективності управління інтенсифікацією виробництва;

Iц – індекс ефективності управління маркетинговою діяльністю.

Апробацію запропонованого методичного підходу до оцінки ефективності управління формуванням прибутку від реалізації було проведено на прикладі сільськогосподарських підприємств Харківської області (табл.).

З даних таблиці видно, що обґрунтований індекс ефективності управління прибутком від реалізації продукції досить тісно корелює з фактично одержаними фінансовими результатами в окремих підприємствах. Так, найнижче значення цього індексу має підприємство № 8, в якому одержано найменшу суму прибутку з розрахунку на 1 га с.-г. угідь. Водночас найвищий рівень ефективності управління встановлено в підприємстві № 28, в якому також сума одержаного прибутку є найбільшою серед сукупності підприємств.

Оцінка ефективності управління формуванням прибутків від реалізації продукції в сільськогосподарських підприємствах Чугуївського району Харківської області за 2014 р.

№ підприємства	Прибуток на 1 га с.-г. угідь, грн	Іеф.	Вплив зміни структури реалізованої продукції		Вплив інтенсифікації виробництва		Вплив приросту середньої ціни реалізації	
			Ісз	Питома вага основного виду продукції в структурі товарної продукції, %	Іінт	Фактичні / оптимальні витрати за основним видом продукції, грн/га, або грн/гол.	Іц	Ціна підпр. / середня ціна області за основним видом продукції, грн/ц
Підприємства з низьким рівнем прибутку								
8	750,63	0,640	1,071	77,2 (соняшник)	-0,275	7446,0 / 5866,91	1,124	413,94 / 368,21
1	1574,62	0,768	0,667	59,0 (молоко)	1,004	18979,1 / 17271,7	0,634	334,47 / 380,36
Підприємства із середнім рівнем прибутку								
23	2005,18	0,891	1,109	48,4 (соняшник)	0,967	3934,0 / 5931,0	0,595	381,3 / 368,21
4	2600,97	0,910	1,133	38,7 (озима пшениця)	0,741	8349,09 / 5272,47	0,856	206,02 / 182,89
Підприємства з високим рівнем прибутку								
9	7276,30	0,958	1,223	91,4 (соняшник)	0,789	2954,8/ 5815,86	0,862	360,6 / 368,21
28	8085,70	1,079	1,165	70,6 (соняшник)	0,810	3005,8 / 5948,10	1,262	384,6 / 368,21

Джерело: Розраховано автором.

Запропонований методичний підхід дає змогу виявити слабкі та сильні сторони в управлінні формуванням прибутку конкретного підприємства. Підприємство № 8 має низький рівень ефективності управління, а, відповідно, й найменший розмір прибутку внаслідок значного відхилення рівня інтенсивності виробництва окремих видів продукції від оптимального. Наприклад, виробничі витрати на 1 га посівної площі соняшнику в цьому підприємстві становили 7446,0 грн/га, а оптимальні – 5866,91 грн/га. На виробництві ячменю зазначені показники становили – відповідно 7223,40 та 2762,29 грн/га. Водночас висока оцінка ефективності управління формуванням прибутку від реалізації, а відповідно і найвищий рівень прибутковості в підприємстві № 28, зумовлені вигідною структурою реалізованої продукції й вищими цінами її продажу.

Варто звернути увагу на те, що значна кількість підприємств мають високу оцінку ефективності управління структурою виробництва і реалізації продукції за рахунок збільшення питомої ваги соняшнику, що не відповідає вимогам екологічної ефективності. Але в ринкових умовах, коли основним критеріальним показником ефективності будь-якого бізнесу є рівень його прибутковості й відсутні економічні механізми збалансування економічної та екологічної ефективності виробництва (штрафні санкції, стягнення, податки за порушення екологічних вимог), такий метод підвищення прибутковості є виправданим і широко застосовується на практиці. У випадку вдосконалення економічного механізму функціонування сільськогосподарських товаровиробників у напрямі збалансування їхньої економічної та екологічної ефективності запропонований методичний підхід доцільно доповнити врахуванням дії відповідних елементів економічного механізму.

У цілому запропонований методичний підхід дає змогу досить коректно і комплексно оцінити ефективність управління формуванням прибутку від реалізації продукції в сільськогосподарських підприємствах.

Висновки. Ефективність менеджменту в сільськогосподарських підприємствах є одним із вирішальних чинників для формування їхньої прибутковості. Для інтегральної оцінки ефективності управління формуванням прибутку від реалізації продукції сільськогосподарських підприємств запропоновано визначати однойменний індекс, який враховує ефективність управління структурою виробництва й реалізації продукції, ефективність управління інтенсифікацією виробництва та ефективність управління маркетинговою діяльністю в підприємстві. Апробація запропонованого методичного підходу показала не тільки високу надійність одержаних інтегральних оцінок ефективності менеджменту, але й виявила «слабкі» та «сильні» сторони управління в підприємстві. Подальші дослідження доцільно спрямувати на вдосконалення економічного механізму формування прибутку сільськогосподарських підприємств і розробку методичного інструментарію його врахування під час оцінювання ефективності менеджменту.

Список використаних джерел

1. *Аранчій В.І.* Методичні підходи до визначення економічної ефективності інтенсифікації аграрних підприємств / В.І Аранчій, Т.С. Галінська // Вісн. Харк. нац. тех. ун-ту сільського господарства. Сер. «Економічні науки». – Х.: ХНТУСГ, 2010. – С. 81 – 89.

2. *Бланк И.А.* Управление прибылью [Текст] / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. – 752 с.

3. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030436.html.

4. *Говорушко Т.А.* Управління ефективністю діяльності підприємств на основі вартісно-орієнтованого підходу : моногр. / Т.А. Говорушко, Н.І. Климаш. – К. : Логос, 2013. – 204 с.

5. *Гуторов О.І.* Теоретико-методологічні основи оцінки ефективності управління / О.І. Гуторов, О.О. Гуторова // Вісн. Харк. нац. аграр. ун-ту ім. В.В. Докучаєва. Сер. « Економічні науки». – 2013. – № 5. – С. 38–47.

6. Industrial Agriculture and Small-scale Farming [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalagriculture.org.

7. *Красноруцький О.О.* Підвищення ефективності системи управління сільськогосподарським підприємством / О.О. Красноруцький // Вісн.Харк. нац. аграр. ун-ту ім. В.В. Докучаєва. Сер. « Економічні науки». – 2014. – № 4. – С. 24–30.

8. *Kets De Vries M. R.* Global leadership from a to z: creating high commitment organizations / M. R. Kets De Vries // Organizational dynamics. – 2002. – Vol. 4-5. – P. 295–309.

9. *Лала О.М.* Оцінка якості системи управління підприємством: моногр. / О.М. Лала. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 166 с.

10. *Лупенко Ю.О.* Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2012. – 182 с.

11. Методи детермінованого факторного аналізу [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://pidruchniki.com.

12. *Олійник О.В.* Моделювання формування прибутку і собівартості сільськогосподарської продукції за умови дії закону спадної віддачі / О.В. Олійник, О.Ю. Скоромна, Х. М. Бадалов // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Сер. «Економіка». – 2014. – Т. 19. – Вип. 2. – С. 221–225.

13. *Поддєрьогін А.М.* Фінанси підприємств: навч. посіб. для вищ. навч. закладів // А. М. Поддєрьогін – К: Знання, 2008. – 344 с.

14. *Саблук П.Т.* Ціновий фактор у розвитку сільськогосподарського виробництва / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2011. – №9. – С. 3–9.

15. *Саблук П.Т.* Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Матеріали Десятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, Київ, 10—11 квіт. 2008 р. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2008. – 618 с.

16. *Савицкая Г. В.* Анализ хозяйственной деятельности предприятия [Електронний ресурс] / Г.В. Савицкая. – Режим доступу: http://www.globalagriculture.org; http://zavantag.com/docs/427/index-2017152.html?page=7#921356.

17. *Сатир Л.М.* Економічна сутність інтенсифікації виробництва та її особливості в сільському господарстві / Л.М. Сатир // Наук. праці Полтав. держ. аграр. акад. Сер. «Економічні науки». – Вип. 5. Т. 1. – 2012. – С. 252 – 257.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2016 р.

*

УДК 331.101.3 : 65.014.1

В.П. ПАВЛИК, кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

Мотивація працівників у забезпеченні ефективного управління сільськогосподарськими підприємствами

Постановка проблеми. В управлінні сільськогосподарськими підприємствами важлива роль належить трудовим ресурсам, оскільки виконавцями робіт є люди — працівники, які мають певні зобов'язання та відповідальність у процесі поділу праці. Від того як працівники заінтересовані в кінцевих результатах своєї роботи, залежить їхня мотивація, здатність виконувати певні дії, приймати рішення, спрямовані на одержання бажаних результатів у господарській діяльності, мати від цього моральне й матеріальне задоволення своїх життєвих потреб.

Нині мотивація працівників сільськогосподарських підприємств залишається низькою, що зумовлено неефективним управлінням, неналежним прийняттям управлінських рішень щодо встановлення ціни на вироблену продукцію та підвищення за рахунок неї заробітної плати працівників.

Проблема забезпечення працівників сільськогосподарських підприємств високою мотивацією полягає у невідпрацьованому механізмі послідовності прийняття управлінських рішень із визначення ціни продукції, її обсягів виробництва, реалізації, підвищення заробітної плати працівників як основного мотивувального їх стимулу до праці.

На нашу думку, кінцевим результатом господарської діяльності сільськогосподарських підприємств є ціна виробленої й реалізованої продукції, оскільки від неї залежать дохід, прибуток і насамкінець заробітна

© В.П. Павлик, 2016

плата працівників, через це висока мотивація їх як і ефективне управління підприємством буде зумовлена саме нею.

Тому для розв'язання зазначеної проблеми вважаємо доцільним встановити закономірність у зміні заробітної плати працівників залежно від ціни продукції, одержаного доходу, прибутку, собівартості, рівня рентабельності відповідної продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На важливість мотивації працівників у результатах їх господарювання наголошували такі вчені, як П.Т. Саблук [10, 12], М.Й. Малік [8], О.А. Бугуцький [2, 10], Г.І. Купалова [10], В.С. Дієсперов [4, 10], Джон Адаір [1], Маслоу [9], Мак - Грегор [5], Герцберг [5], Мак-Клейленд [5], Врум [5], Herzberg F. [15, 16], Maslow A. [17, 18], McGregor D. [19], Vroom V.H. [20] та інші [3, 6, 7, 11, 13, 14]. Серед теорій мотивації працівників [5] слід виділити ті, що грунтуються на психології людини, це потреби Маслоу, теорія X/Y Мак—Грегора, чинники Герцберга, досягнення Мак—Клейленда й ті, що мають економічну сутність, це економічна ідеологія П.Т. Саблука, управлінські рішення М.Й. Маліка, дослідження продуктивності праці О.А. Бугуцьким, Г.І. Купаловою, В.С. Дієсперовим, теорія очікування Едварда С. Толмена, Врума.

На нашу думку, подальший розвиток теорії мотивації працівників необхідно зконцентрувати на кінцевих результатах їхньої роботи, оскільки їм приділяється недостатня увага керівників сільськогосподарських підприємств. Такий показник результату господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, як продуктивність праці не розкриває економічної сутності умов виробництва в ринкових умовах, тому що не враховує можливий обсяг нереалізації продукції на ринку, а донедавна визначався як певна кількість виробленої продукції за одиницю робочого часу. Враховуючи, що певному рівню заінтересованості працівників відповідає порівняно підвищена продуктивність їхньої праці, на нашу думку, визначення саме цього показника матиме вирішальне значення у розв'язанні проблеми забезпечення високої їх мотивації.

Відзначаючи досягнуті результати вчених, що грунтуються на психологічних роздумах, важливого значення набувають теоретичні положення щодо формування певної поведінки людини, працівників у процесі господарської діяльності . Таке твердження, як “ Любая работа включает в себя элемент равновесия между тем, что мы отдаем, и тем, что мы получаем [1],” потребує нового переосмислення. На нашу думку, з економічного погляду рівновага не дає вигоду, а вказує лише на баланс затраченого робочого часу й одержаного за нього заробітку. Проте для одержання економічного ефекту необхідно, щоб заробіток перевищував у грошовому еквіваленті затрачений працівником час, і недаремно зазначають у народі, що “ гроші — це затрачений час”. Згідно із законом еквівалентності формується поведінка людини в процесі роботи, якщо людина щедро віддає, то вона й одержує сповна [1]. Віддаючи першочерговість інтересам людини, тому, що вона одержить у результаті своєї праці, поряд із психологічним її ставленням до праці мають важливість і економічні міркування, які найбільше розкривають сутність процесу праці, взаємовідносин людини при її поділі.

Зроблені напрацювання вченими характеризують певний час розвитку економіки, умови виробництва й реалізації продукції. Проте, на нашу думку, поки що залишається не встановленою величина заробітної плати працівників сільськогосподарських підприємств залежно від умов виробництва та реалізації продукції на ринку, не обгрунтовані рівні її підвищення, не дано оцінки мотивації працівників за рівнем їх заінтересованості, а це вказує на необхідність проведення подальших досліджень у визначеному напрямі.

Мета статті — визначити закономірності у зміні заробітної плати працівників сільськогосподарських підприємств залежно від ціни продукції, доходу, прибутку, собівартості, рівня рентабельності виробленої і реалізованої продукції, що забезпечить ефективне управління сільськогосподарськими підприємствами.

Виклад основних результатів дослідження. Запропоновані теоретико-методо-

логічні положення оцінки мотивації працівників грунтуються на основі теорії очікування, суть якої вперше сформулював американський психолог Едвард С. Толмен у 30-х роках XX ст. [1].

Толмен зробив припущення, що поведінка людини мотивується головним чином свідомим очікуванням, а не реакцією на стимули. Суть очікування полягає у тому, що припустима дія приведе до бажаної мети або результату — звідси назва теорії очікування [1, с. 25]. Врум вказав, що сила мотивації індивіда до тієї чи іншої дії визначається за формулою рівняння очікування [1]:

$$F = E * V; \quad (1)$$

$$F = \sum (E * V), \quad (2)$$

де F – мотивація до дії; E – очікування (суб'єктивна ймовірність), що дана поведінка приведе до певного результату; V – валентність результату.

Якщо у наведеній формулі (1) замінити вказані показники на ті, що характеризують продуктивність праці, затрати часу, люд. - год, то матимемо вираз:

$$W = Д * (1 / Зпр); \quad (3)$$

$$W = Цр\ Qp * (1 / Зпр), \quad (4)$$

де W – продуктивність праці, грн / люд. - год; Д – дохід від реалізації продукції, грн; Зпр — затрати праці люд.- год; Цр — ціна реалізації продукції, грн/ц; Qp — обсяг реалізації продукції, ц.

Запропонована формула (3) повніше розкриває економічну суть мотивації працівників як процесу праці, в результаті якої затрачається робочий час – люд.-год на очікування за нього певної винагороди ціни реалізованої продукції у вигляді заробітної плати, про що буде сказано нижче. З погляду результату економістів цікавить не дохід, а прибуток, оскільки враховується собівартість продукції. Відомо, що для відтворення господарської діяльності сільськогосподарських підприємств необхідно з прибутку відрахувати податок на прибуток (20%), вклади у резервний фонд (5%), на можливий ризик, інфляцію (10%), на накопичення капіталу, економічний розвиток (15%) на подальше відтворення виробництва, собівартість запланованої продукції (100%).

Враховуючи це, запропонована формула (3) матиме вигляд:

$$S = П *(1 / Зпр), \quad (5)$$

де S – витрати на працю, грн/люд.-год; П — прибуток, грн.

Вказуючи замість прибутку у формулі (5) його складові, матимемо:

$$S = [П * (20\% + 5\% + 15\% + 10\% + C)] / 100\% * (1 / Зпр), \quad (6)$$

де С – собівартість продукції, грн, яка приймається за 100%.

Відомо, що структура собівартості має матеріальні витрати, відрахування на заробітну плату й амортизацію. Виділивши у структурі собівартості продукції заробітну плату працівників, яку наведено у формулі (6), можна визначити закономірності в її зміні залежно від ціни продукції, доходу, прибутку, собівартості, рівня рентабельності виробленої продукції, які визначає формула:

$$S = [П * (20\% + 5\% + 15\% + 10\% + (Мв + Зпл + А)] / 100\% * (1 / Зпр), \quad (7)$$

де Мв — матеріальні витрати, грн; Зпл — заробітна плата, грн; А — амортизація, грн.

Для проведення економічних розрахунків скористаємося умовними одиницями, прийнявши ціну продукції за одиницю, обсяг реалізації продукції за 100 ум. од. У затратах праці виділимо чисельність працюючих і відпрацьовані години протягом року. З урахуванням вказаного й формули (4) запишемо:

$$W = 1 * 100 * (1 / (N * 0,33 * 24 * 365)) = 0,00035, \quad (8)$$

де W – продуктивність праці в ум. од., N – чисельність працюючих, прийнято 100 осіб; 0,33 — коефіцієнт завантаження роботою працівників, числове значення, що враховує 8 — годинну працю, 24 — кількість годин протягом доби, 365 — кількість днів у році. З використанням поправочного коефіцієнта К = 1000; W = 0,35 ум. од.

Зміна продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах залежно від чисельності працівників і доходу, обсягу реалізації продукції, її ціни наведено у таблиці 1.

1. Закономірність у зміні продуктивності праці працівників сільськогосподарських підприємств

Чисельність працівників	Значення продуктивності праці від доходу, ум. од.				
	10	25	50	75	100
1	3,46	8,6	17,3	26	34,6
10	0,35	0,86	1,73	2,60	3,46
25	0,14	0,35	0,69	1	1,4
50	0,07	0,2	0,35	0,52	0,69
75	0,05	0,12	0,23	0,35	0,46
100	0,035	0,086	0,17	0,26	0,35

Джерело: Власні дослідження.

Якщо припустити, що ціна продукції знижена до 0,5 в. о. (відносних одиниць), то продуктивність праці при незмінних обсягах реалізації матиме закономірність, наведену в таблиці 2.

2. Залежність продуктивності праці працівників від ціни продукції та обсягу реалізації

Чисельність працівників	Значеня продуктивності праці від доходу з урахуванням ціни продукції, ум. од.				
	10	25	50	75	100
1	1,73	4,3	8,65	13	17,3
10	0,175	0,43	0,865	1,30	1,73
25	0,07	0,175	0,345	0,5	0,7
50	0,035	0,1	0.175	0,26	0,345
75	0.025	0,06	0,115	0,175	0,23
100	0,0175	0,043	0,085	0,13	0,175

Джерело: Власні дослідження.

Як видно з таблиць 1 та 2 продуктивність праці при зменшенні ціни продукції у 2 рази також знижується у 2 рази. Нереалізація продукції в обсязі 25% призводить до зниження продуктивності праці в 1,33 раза й відповідно зменшення відрахувань на заробітну плату працівникам сільськогосподарських підприємств. Із збільшенням чисельності працівників при однакових виробничих умовах, ціні продукції, обсязі її реалізації продуктивність праці суттєво знижується. При збільшенні чисельності працівників у 2 рази, продуктивність праці знижується у 2 рази. Вважаючи, що одну й ту ж саму роботу можна зробити кількома варіантами, із застосуванням різних засобів, із використанням розумової праці замість фізичної, то доцільно знайти варіант, який забезпечує мінімальну кількість годин роботи працівників, економію часу. Прийнявши кількість робочих годин 2890,8 — за одиницю визначимо економію часу при 0,25; 0,5; 0,75 в. о., матимемо — відповідно 2168,1; 1445,4; 722,7 робочих годин. Зміну продуктивності праці при економії робочого часу працівників у розмірі 0,25 в. о. наведено у таблиці 3.

3. Закономірність зміни продуктивності праці працівників при економії робочого часу

Чисельність працівників	Значення продуктивності праці від доходу, з урахуванням економії часу, ум. од.				
	10	25	50	75	100
1	4,61	11,53	23,06	34,59	46,12
10	0,46	1,153	2,306	3,459	4,612
25	0,184	0,461	0,922	1,384	1,845
50	0,09	0,231	0,461	0,692	0,92
75	0,061	0,154	0,307	0,461	0,615
100	0,046	0,115	0,231	0,346	0,461

Джерело: Власні дослідження.

За даними таблиць 1 і 3 встановлено, що підвищення продуктивності праці за рахунок економії робочого часу працівників у розмірі 0,25 в. о. можливе в 1,33 раза.

Для проведення розрахунків щодо визначення величини витрат на працю працівників за формулою (7) приймемо, що їхня заробітна плата має у структурі собівартості продукції 20, 30 та 40%, а також розглянемо її розподіл за категоріями працівників, які виконують свою роботу відповідно до певного розряду кваліфікації. Результати розрахунків із визначення зміни заробітної плати від прийнятих умов виробництва й реалізації продукції наведено у таблицях 4, 5, 6. За даними розрахунків у вказаних таблицях встановлено, що величина заробітної плати працівників за годину їхньої роботи може змінюватися від мінімального значення 0,77 ум. од. до максимального — 30,9 ум. од. за певних умов виробництва і реалізації продукції.

4. Закономірність зміни заробітної плати працівників при 20% у структурі собівартості продукції

Показник	Значення показника, ум. од.		
Заробітна плата від категорії розряду працівників, (чисельність осіб)			
Керівник підприємства (1)	2,57	3,66	15,45
VI Заступники (4)	2,06	2,93	12,35
V Інженери, бухгалтер (10)	1,8	2,56	10,81
IV Бригадири (15)	1,54	2,20	9,27
III Робітники у тваринництві (20)	1,29	1,83	7,72
II Робітники в рослинництві (20)	1,03	1,46	6,18
I Обслуговуючі працівники (30)	0,77	1,1	4,64
Чисельність працівників,осіб	100	100	100
Ціна продукції, в. о.	1	1	2
Обсяг реалізації продукції	100	100	100
Дохід	100	100	200
Собівартість продукції	80	65	80
Прибуток	20	35	120
Рівень рентабельності, %	25	54	150
Кількість годин робочого часу в році, год	2890,8	2890,8	2890,8
Матеріальні витрати, %	70	70	70
Амортизація, %	10	10	10
Заробітна плата, %	20	20	20
Відрахування на зарплату	11,07	15,74	66,42
Витрати на працю	89,94	139,23	539,64
Поправочний коефіцієнт	1000000	1000000	1000000

Джерело: Власні дослідження.

Серед розглянутої категорії працівників максимальна заробітна плата більша мінімальної у 3,3 раза. Відрахування на заробітну плату працівників при собівартості 80 ум. од. та 20% у її структурі менші в 1,42 раза порівняно зі зниженням собівартості на 15 ум. од. Суттєве підвищення вказаних відрахувань у 6 разів відбувається при збільшенні ціни продукції у 2 рази. Залежно від частки заробітної плати у структурі собівартості продукції й умов її виробництва і реалізації, прибутку, рівня рентабельності, відрахування на зарплату змінюється від 11,07 до 132,84 ум. од.

5. Закономірність зміни заробітної плати працівників при 30% у структурі собівартості продукції

Показник	Значення показника, ум. од.		
Заробітна плата від категорії розряду працівників (чисельність осіб)			
Керівник підприємства (1)	3,86	5,49	23,17
VI Заступники (4)	3,09	4,39	18,53
V Інженери, бухгалтер (10)	2,7	3,84	16,22
IV Бригадири (15)	2,32	3,29	13,9
III Робітники у тваринництві (20)	1,93	2,75	11,59
II Робітники в рослинництві (20)	1,54	2,2	9,27
I Обслуговуючі працівники (30)	1,16	1,65	6,95
Чисельність працівників,осіб	100	100	100
Ціна продукції, в. о.	1	1	2
Обсяг реалізації продукції	100	100	100
Дохід	100	100	200
Собівартість продукції	80	65	80
Прибуток	20	35	120
Рівень рентабельності, %	25	54	150
Кількість годин робочого часу в році, год	2890,8	2890,8	2890,8
Матеріальні витрати, %	60	60	60
Амортизація, %	10	10	10
Заробітна плата, %	30	30	30
Відрахування на зарплату	16,6	23,61	99,63
Витрати на працю	89,94	139,23	539,64
Поправочний коефіцієнт	1000000	1000000	1000000

Джерело: Власні дослідження.

Найбільші відрахування спостерігаються, коли частка заробітної плати в структурі собівартості становить 40% та ціна продукції підвищена у 2 рази, що дає змогу одержувати високий рівень рентабельності – 150%.

Висновки. Викладені теоретико-методологічні положення щодо мотивації працівників сільськогосподарських підприємств уможливлюють визначити величину їхньої заробітної плати від певних умов виробництва й реалізації продукції на ринку і цим забезпечити ефективне управління ними.

Механізм мотивації працівників грунтується на встановленні ціни продукції, яка забезпечує певний обсяг її реалізації, потім на доході, прибутку з урахуванням повної собівартості продукції, у структурі якої виділяється частка відрахувань на заробітну плату, яку розподіляють працівникам залежно від їх кваліфікаційної категорії. У кінцевому результаті – на визначенні величини витрат на працю, скільки витрачається коштів на одну людину-годину при певному рівні рентабельності продукції.

Встановлені закономірності у зміні продуктивності праці, заробітної плати працівників вказують, на скільки змінюється їх числове значення залежно від ціни продукції, доходу, прибутку, собівартості, рівня рентабельності виробленої та реалізованої продукції.

Оцінити мотивацію працівників сільськогосподарських підприємств можливо на основі визначення їхньої заробітної плати, максимальне значення якої відповідає найвищій заінтересованості працюючого персоналу і вказує про високий її рівень або низький.

Запропонований на основі визначення витрат на працю механізм послідовності прийняття управлінських рішень із встановлення ціни продукції, її обсягів виробництва, реалізації, доходу, собівартості, рівня рентабельності продукції, економії робочого часу дає змогу в перспективі обгрунтувати підвищення заробітної плати працівників сільськогосподарських підприємств, забезпечити високу їх мотивацію.

6. Закономірність зміни заробітної плати працівників при 40% у структурі собівартості продукції

Показник	Значення показника, ум. од.		
Заробітна плата від категорії розряду працівників (чисельність осіб)			
Керівник підприємства (1)	5,15	7,32	30,9
VI Заступники (4)	4,12	5,86	24,71
V Інженери, бухгалтер (10)	3,6	5,12	21,63
IV Бригадири (15)	3,09	4,39	18,53
III Робітники у тваринництві (20)	2,57	3,66	15,45
II Робітники в рослинництві (20)	2,06	2,93	12,35
I Обслуговуючі працівники (30)	1,55	2,2	9,27
Чисельність працівників, осіб	100	100	100
Ціна продукції, в. о.	1	1	2
Обсяг реалізації продукції	100	100	100
Дохід	100	100	200
Собівартість продукції	80	65	80
Прибуток	20	35	120
Рівень рентабельності, %	25	54	150
Кількість годин робочого часу в році, год	2890,8	2890,8	2890,8
Матеріальні витрати, %	50	50	50
Амортизація, %	10	10	10
Заробітна плата, %	40	40	40
Відрахування на зарплату	22,14	31,48	132,84
Витрати на працю	89,94	139,23	539,64
Поправочний коефіцієнт	1000000	1000000	1000000

Джерело: Власні дослідження.

Список використаних джерел

1. *Адаир Джон*. Эффективная мотивация: как добиться максимальной отдачи от себя и других / Д. Адаир ; пер. з англ. Ю. Гольдберг. - М. : Эксмо, 2003. – 254 с.

2. *Бугуцький О.А.* Продуктивність праці та фонд споживання в колективних аграрних підприємствах : наукові та прикладні аспекти / О. А. Бугуцький, Н. Т. Кучеренко ; УААН, Ін-т аграр. економіки. - К., 1994. - 132 с.

3. *Воронянська А.П.* Мотивація праці в сільськогосподарських підприємствах: моногр. / А. П. Воронянська ; Укоопспілка, Полтавський ун-т споживчої кооперації України. Кафедра менеджменту організацій та зовнішньоекономічної діяльності. - Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. - 142 с.

4. *Дієсперов В.С.* Продуктивність сільськогосподарської праці / В.С. Дієсперов. - К. : ННЦ "Ін-т аграрної економіки", 2006. – 274 с.

5. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 2 / Редкол.: … С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. - К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 848 с.

6. *Куликов Г.Т.* Мотивация труда наемных работников / Г. Т. Куликов ; Ин-т демографии и соц. исслед. НАН Украины. – 2-е изд., перераб. – К., 2006. – 244 с.

7. *Максюта А.* Мотивация: инструменты для повышения эффективности работы персонала : [практ. пособие] / А. Максюта. – Харьков : Фактор : Лидер, 2014. – 202 с.

8. *Малік М.Й.* Мотивація виробничої діяльності в аграрній сфері економіки / М. Й. Малік. – К., 1995. – 178 с.

9. *Маслоу Абрахам*. Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер. с англ. Т. Гутман, Н. Мухинана. – 3-е изд. – СПб [и др.] : Питер, 2003. – 352 с.

10. Мотивація праці та формування ринку робочої сили / О.А. Бугуцький, Г.І. Купалова, В.С. Дієсперов та ін.; за ред. П.Т. Саблука, О.А. Бугуцького. – К.: Урожай, 1993. – 416 с.

11. Мотивация персонала. Ключевой фактор менеджмента / Й. Кондо [и др.] ; пер. с англ. Е. П. Маркова ; ред. Й. Кондо. – К. : АДЕФ-Украина ; Нижний Новгород : Приоритет, 2007. – 206 с.

12. *Саблук П.Т.* Ціноутворення в період ринкового реформування в АПК.: моногр. / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 440 с.

13. *Хекхаузен Хайнц.* Мотивация и деятельность: учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по направлению и спец. "Психология", "Клиническая психология" / Х. Хекхаузен ; науч. ред. пер. на рус. яз. Д. А. Леонтьев, Б. М. Величковский. – 2-е изд. – СПб. : Питер ; М. ; СПб. ; Нижний Новгород : Смысл, 2003. – 860 с.

14. *Червінська Л.П.* Мотивація трудової діяльності в аграрній сфері / Л. П. Червінська. – К. : Видавець ПАРАПАН, 2003. – 322 с.

15. *Herzberg F.* One more time: How Do You Motivate Employees? / F. Herzberg Harvard Business Review 46 (January – February) 1968, pp. 53–63.
16. *Herzberg F., Mausner B. and Snyderman B.B.* The motivation to work. New York : John Wiley & Sons, 1959. Reprint, New Brunswick, New Jersey : Transaction Publishers, 1993, pp. 44–49.
17. *Maslow A.* A Theory of Human Motivation / A. Maslow. – Psychological Review 50 (1943), pp. 370–396.
18. *Maslow A.H.* The farther reaches of human nature. / A.H. Maslow. – New York, 1976. – 407 p.
19. *McGregor D.* The Human Side of Enterprise / D. McGregor. – Cambridge MA : MIT Press, 1966. pp. 3–20.
20. *Vroom V.H.* Management and motivation : Selected readings / Ed. By V.H. Vroom, E.L. Deci. – Harmondsworth etc. : Penguin books, 1972. – 399 p.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2016 р.

* * *

Новини АПК

Україна та Ізраїль посилюють співробітництво у науково-дослідній та освітній сферах

«Україна прагне розвивати та поглиблювати співробітництво з державою Ізраїль. Сьогодні без сумніву можна стверджувати – за останній рік ми здійснили значний прорив у двосторонніх відносинах по кількох напрямах», – зазначив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко.

Зокрема, він відмітив успіхи в торговельному співробітництві між країнами: за 2015 рік товарообіг сільськогосподарською продукцією становив 403,7 млн дол. США, що на 7 млн більше порівняно з аналогічним періодом 2014 року. Основну частину цього товарообігу складає експорт. Так, за минулий рік до Ізраїлю експортовано аграрної продукції на суму 395 млн дол. США, що на 4,8% більше порівняно з аналогічним періодом 2014 року.

«Ми експортували на ізраїльський ринок широкий спектр сільськогосподарської продукції, однак найбільша частка традиційно припадає на зернові злаки (263 млн дол. США), залишки та відходи харчової промисловості (58,7 млн дол. США) і насіння олійних культур (41 млн дол. США)», - повідомив Міністр.

Водночас імпорт ізраїльської продукції в Україну за цей період становив 8 млн дол. США. Найбільшу частку імпорту з Ізраїлю склали плоди, горіхи та цедра (2,5 млн дол. США), овочі, рослини та коренеплоди (1,5 млн дол. США) та соки (1 млн дол. США).

«Однак не лише в посиленні торговельної співпраці відчуваються зрушення. Великий крок ми зробили у сфері науково-дослідного та освітнього співробітництва. Зокрема, вже успішно використовуються ізраїльські інноваційні технології у процесі збору врожаю та боротьби з комахами. Також серед нововведень – сортування овочів за допомогою фототехніки та комп'ютерів. У майбутньому планується використати досвід застосування крапельного зрошення. Так, під час моїх візитів до Ізраїлю, останній з яких відбувся зовсім нещодавно, в березні, я мав змогу обговорити досвід ізраїльських колег у сфері іригації та управління водними ресурсами», – відзначив Олексій Павленко.

Він також проінформував, що протягом останніх років українські експерти на регулярній основі беруть участь у різногалузевих науково-дослідних програмах, організованих ізраїльською стороною.

«Особливо хочу відзначити співпрацю із Центром з розвитку міжнародного співробітництва держави Ізраїль «МАШАВ». Центр активно співпрацює з вітчизняними організаціями, експертами та науковцям у сфері сільського господарства, проводить постійні консультації та курси підвищення кваліфікації для аграрних кіл України», – додав очільник відомства.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 631.147 (100)

В.І. АРТИШ, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Біодинамічне світове сільське господарство

Постановка проблеми. Аналізуючи біодинамічне ведення сільського господарства у світі, варто виділити біоінтенсивне мініземлеробство (Biointensive Mini-Farming), біодинамічне землеробство (Biodynamic Agriculture), ЕМ-технології (Effective Microorganism Technologies), маловитратне стале землеробство (LISA – Low Input Sustainable Agriculture) та інші. Ці моделі ґрунтуються на глибокому розумінні процесів, що відбуваються в природі. Об'єднувальним чинником, що підтверджує їхню тотожність, є те, що виробництво продукції з таким позначенням починається із землі, а товари є "авторськими", оскільки значна питома вага при їх виготовленні припадає на ручну працю. Вони спрямовані на поліпшення структури ґрунтів, відтворення їхньої природної родючості, сприяють утворенню екологічно стійких агроландшафтів, збереження сільськогосподарських угідь заради здорового майбутнього людини й планети в цілому [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розвитку біодинамічного сільського господарства займаються вітчизняні та зарубіжні науковці. Серед українських учених цю проблему порушують у своїх працях В.І. Вернадський [1], Н.В. Бородачева [2], Л.П. Жиганова [5], В.П. Прадун [9] й ін. Серед іноземних науковців пошуком вирішення питань виробництва біодинамічної продукції займалися А. Ховард, Б. Сільвандер, Р. Штайнер та інші.

Мета статті – висвітлення розвитку біодинамічного сільського господарства у світі.

Виклад основних результатів дослідження. Слід зазначити, що біодинамічне (biodynamic) виробництво практикують понад 40 країн світу.

Найбільш поширене біодинамічне сільське господарство в Данії, Бельгії, Нідерландах, Німеччині, Австралії, інших країнах світу. За ініціативи цих країн, проводяться виїзні навчання й конференції з питань виробництва біодинамічних продуктів харчування.

Вчення про біодинамічне сільське господарство розвинув австрійський учений Рудольф Штайнер, суть якого полягає в тому, що землеробство взаємодіє з цілісним ритмом Землі. Обробіток ґрунту, сівба, догляд за посівами здійснюються в сприятливі періоди, настання яких зумовлюється розміщенням Місяця в тому чи іншому зодіакальному сузір'ї. Наприклад, коли він знаходиться в сузір'ї Риб, то цей період сприятливий для сівби і садіння розсади овочевих культур, а якщо в сузір'ї Тільця – то це краще для сівби коренеплодів. Також виключається застосування мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин і догляду за ними, допускається внесення лише органічних добрив (гною, рослинних решток, сидератів, соломи) та біопрепаратів зі спеціальних трав: кропиви, ромашки, хвоща тощо. Передбачається лише правильне використання сівозмін [2]. Закладають гній у роги забитої великої рогатої худоби, які горизонтально укладають у траншею, засипають землею і витримують певний період, а саме з середини вересня до середини травня. Після вміст органічної речовини з рогів видаляють, перемішують з водою та використовують (обприскують) для підживлення при вегетації. Також до цієї води додають певні розчини, приготовлені з лікарських рослин (наприклад, із жовтих квіток кульбаби й ін.).

© В.І. Артиш, 2016

Позитивний ефект таких добрив полягає в підтримці та поліпшенні енергії росту сільськогосподарських культур.

Біодинамічне сільське господарство, як стверджує Рудольф Штайнер, започатковано в Німеччині в 1924 році. З тих пір такий метод поширився в більшості країн Західної Європи. Так, у Данії Асоціація біодинамічного сільського господарства була створена в 1936 році, яка нині об'єднує близько 50-ти біодинамічних фермерських господарств [11].

Вважається, що перші ідеї органічного землеробства належали англійському вченому А. Ховарду, якого називають "батьком органічного землеробства". Саме він у 40-х роках минулого століття на основі аналізу теоретичних поглядів своїх попередників сформував теоретичну й експериментальну систему виробництва органічної продукції. Суть філософського підходу дослідника "біо-органік-руху" полягала у дбайливому відношенні до природи і здоров'я людини, дотриманні природних принципів землеробства, запровадженні рециклінгу (безвідходного виробництва). Наступним етапом відродження "біо-органік-руху" стало створення у 1964 році першої асоціації "Nature&Progress", яка об'єднала понад 400 членів (біо-аграріїв) [6].

Слід врахувати, що прогресуюча у світі інтенсифікація – чужорідна для природи й із часом створюватиме величезні, навіть непередбачувані проблеми. Інтенсивні технології вирощування сільськогосподарських культур, звичайно, забезпечують значне зростання врожайності та дають відповідний економічний ефект, але призводять до виснаження грунтів, забруднення їх і вироблюваної продукції, що загрожує здоров'ю людей. Тому нині значно зростає актуальність розробки біодинамічних та екологічно безпечних технологій вирощування сільськогосподарських культур [7].

Зауважимо, що філософія біодинамічного рослинництва ґрунтується на створенні умов для саморегуляції й самопідтримки аграрних екологічних систем, що, в принципі, можливе лише тоді, коли така система, подібно до природної, характеризуватиметься різноманітністю. Біодинамічне землеробство, зрештою, заслуговує на увагу хоча б тому, що в ньому використовується досвід, набутий у рослинництві впродовж тисячоліть.

Якщо в минулому погіршення природних умов мало локальний характер, то нині ситуація стала набагато складнішою. Природне середовище не втратило своїх життєво необхідних характеристик, тому труднощі у взаємодії людства із навколишнім середовищем, які мали місце в минулому, долалися без надмірних зусиль, головним чином через процеси самовідновлення. На сучасному етапі екологічна криза набула глобального характеру й усунути її процесами самовідновлення неможливо.

Як зазначає Л.П. Жиганова, вже останніми роками біорізноманіття на нашій планеті могло скоротитися на 10% [5]. За оцінками ООН, наприкінці минулого століття у світі зазнали деградації близько 300 млн га земель [10]. За останні сорок років у світі, при підвищенні врожайності зернових майже у 2,5 раза, використання мінеральних добрив і пестицидів зросло багаторазово. Встановлено, що спроби урядів збалансувати сільськогосподарські ринки коригуванням цін на продовольство й на так звані "введені ресурси агросфери" (хімічні добрива, пестициди) мають серйозніші наслідки для екологічної системи, ніж аналогічні дії на ринках іншої продукції [3].

Ще в далекому минулому В.І. Вернадський пов'язав еволюцію живої речовини та еволюцію навколишнього середовища з усіма різноманітностями взаємодіючих механізмів. Жива речовина в його розумінні – це така плівка поверхні планети, що засвоює космічну енергію Сонця. Дана особливість живої речовини прискорює всі процеси, що відбуваються у біосфері. Велике значення для неї мають автотрофні організми зі своєю хлорофільною функцією, які не тільки дають змогу існувати всім іншим організмам, а й визначають хімію земної кори: "Якби зелені рослини не існували, через декілька сотень років на поверхні землі не залишилося б сліду вільного кисню і головні хімічні перетворення на Землі зупинилися б" [1].

Особливу роль відіграють закони та закономірності системи "природа – економіка", які будуть чинником її збереження й одно-

часно важливою основою виживання економіки та природи. Адже відомо, що знищення лісів в одному регіоні є причиною зменшення біологічного різноманіття фауни і флори в інших, а виділення вуглекислого газу – зміни клімату. Еколого-економічна політика кожного регіону в цих умовах впливає на загальну екологічну ситуацію, а забезпечення людських потреб уже не може оцінюватися за допомогою лише показників матеріального добробуту, без урахування рівня екологічної безпеки суспільства [4].

Саме тому стратегічною метою соціально-економічної політики нашої держави, включаючи її аграрну та екологічну політику, має бути цілеспрямований перехід частини аграрної сфери вітчизняного і регіональних АПК на модель органічного, в тому числі й біодинамічного розвитку. Така модель дає можливість виробляти екологічно чисті продукти харчування з мінімальними витратами всіх видів ресурсів, забезпечувати всебічну охорону навколишнього середовища, збереження в ньому екологічної рівноваги, підтримання на належному рівні його відтворювальних, відновлюваних та асиміляційних функцій, а також комплексний соціальний розвиток сільських територій при веденні агропромислової діяльності [9].

Соціальна роль біодинамічного землеробства має реалізовуватися у двох напрямах, по-перше, шляхом забезпечення специфічного ринку, який задовольняє зростаючі потреби споживача у біодинамічній продукції, та, по-друге, як суспільного блага, сприяючи захисту природного навколишнього середовища, належному утриманню тварин, а також сільському розвитку.

Висновки. За сучасних умов перспективний розвиток економіки не може ґрунтуватися на попередніх принципах господарювання. Потрібний якісно новий підхід, який би закладав основи динамічно збалансованого розвитку, тобто гармонічного поєднання природи, економіки й суспільства. Виробництво, як і виробнича структура, повинні функціонувати з урахуванням системної цілісності природних систем, забезпечувати стійкість функціональних обмінних механізмів в екосистемах та біосфері в цілому. Втім нерегламентована при такій природній організації господарська діяльність людей призводить до порушення цієї цілісності. Тому першочергової важливості набуває обґрунтування спільних для економіки й природи принципово нових закономірностей і законів, які б сприяли виходу країни з еколого-економічної кризи, в тому числі й біодинамічне агровиробництво.

Список використаних джерел

1. *Вернадский В.И*. Живое вещество и биосфера / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 1994. – 560 с.
2. *Бородачова Н.В*. Органічне виробництво: як прискорити доступ споживачів до органічних продуктів в Україні / Н.В. Бородачова // Наук. вісн. НАУ. – 2005. – № 81. – С.293-301.
3. Глобальные изменения и устойчивое развитие: важнейшие тенденции. Доклад генерального секретаря ООН 20 января 1997 г. Комиссия по устойчивому развитию. – Нью-Йорк, ООН, 1997. – 50 с.
4. *Гринів Л.С*. Еколого-збалансована економіка: проблеми теорії. / Л.С. Гринів. – Л.: Кн. ф-ка атласу, 2000. – 240 с.
5. *Жиганова Л.П*. Основные аспекты биобезопасности общества / Л.П. Жиганова // "США. Канада". – 2007. – №1. – с.102.
6. *Зінчук Т.О*. Витоки та підходи до формування категоріального апарату "органічне виробництво": європейський і світовий досвід / Т.О. Зінчук // Органічне виробництво і продовольча безпека. – Житомир: Полісся, 2013. – 492 с.
7. З'їзди, конференції, наради / Екологічні аспекти інтенсифікації сільського господарства // Вісн. аграр. науки. – 2003. – №3. – С.82-85.
8. Офіційний сайт Центру екологічної безпеки споживачів / [Інтернет ресурс] / Режим доступу: http://www.ecoinfo.com.ua.
9. *Прадун В.П*. Формування екологічно збалансованого аграрного виробництва: теоретико-методологічні та прикладні аспекти / В.П. Прадун // Агроінком. – 2004. – №5-6. – С.59-64.
10. *Sylvander, B. and N.H.Kriste*nsen. Organic Marketing Initiatives in Europe. Organic Marketing Initiatives and Rural Development., School of Management and Business, University of Wales, Aberystwyth, UK, 2005 – 45 p.
11. The Danish organics label [Електронний курс] / – Режим доступу: http://organicdenmark.dk/organic-in-denmark/the-danish-organics-label.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2016 р.

* * *

УДК 338.436021:005.591.45

І.С. САС, аспірант*
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Аналіз ефективності концентрації виробництва в аграрних підприємствах

Постановка проблеми. У багатьох працях видатних економістів знаходить свій відгук проблема оцінювання ефективності, що зумовлено динамічним розвитком інструментарію для оцінювання, з одного боку, та пришвидшенням темпів інформатизації суспільства – з іншого. При цьому важливим стає не просто оцінити власне підприємство з позицій успішності реалізації поставлених задач, а й порівняно з аналоговими гравцями ринку віднайти можливі шляхи бути ще кращим, щоб перемагати у конкурентній боротьбі. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує метод DEA-аналізу як інструмент, який дає змогу швидко та відносно легко оцінити діяльність із технічного й економічного погляду, враховуючи результати діяльності власного підприємства та типової вибірки аналогових підприємств.

При цьому варто зазначити, що досягнення високого рівня економічної ефективності сприяє не лише стабілізації або зміцненню економічного стану підприємства, але й створенню передумов для нарощування його вартості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання вже досліджено на теоретичному та практичному рівнях і висвітлено у працях таких учених, як В. Андрійчук [1], С. Дем'яненко [3],О. Ліссітса й Т. Бабічев [4], Т.Коеллі [5], В. Прядко [6] та ін.

Проте до цих пір проблему концентрації виробництва в аграрних підприємствах за допомогою даного методу не досліджували. Тому метою статті є визначення технічної ефективності концентрації виробництва в аграрних підприємствах, здійснення її аналізу за умов побудови моделей із продуктовою й без продуктової складової факторів і з урахуванням інтенсивності концентрації таких факторів.

Виклад основних результатів дослідження. Основоположником, розробником даного методу є учений М. Фарелл, у розумінні якого ефективність є відношення фактичної продуктивності підприємства до його максимально можливої продуктивності, що визначається межею виробничих можливостей (максимальна кількість продукції, що підприємство в змозі виробити за наявної кількості ресурсів та незмінності всіх інших факторів) [7].

Метод DEA-аналізу дає змогу визначити показники технічної, алокаційної й загальної економічної ефективності та побачити, наскільки підприємства між собою різняться за їхнім рівнем, а також розкрити реальні можливості кожного з них в економії ресурсів і збільшенні результативних показників. Ми звертаємо увагу на одну із важливих прикладних сторін даного методу, а саме на показник технічної ефективності, який відображає технологічний рівень виробництва підприємства.

За допомогою методу DEA, як відомо, є можливість визначати ефективність за двома критеріями: максимізувати виробництво

* Науковий керівник – В.Г. Андрійчук, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

© І.С. Сас, 2016

продукції за даної кількості ресурсів (outpot – орієнтована модель), або ж досягти даного обсягу виробництва продукції за мінімального витрачання ресурсів (input – орієнтована модель). За output – орієнтованою моделлю – йдеться про технічну ефективність виробництва продукції, а за input – орієнтованою моделлю – про технічну ефективність використання ресурсів [1].

Для цілей аналізу технічної ефективності було обрано сукупність аграрних підприємств кількох районів Київської області (Богуславський, Білоцерківський, Кагарлицький, Миронівський, Рокитнянський, Таращанський).

Результативним показником у нашому дослідженні було обране значення EBITDA (earnings before interest, taxes, deterioration and amortization – прибуток до оподаткування, сплати податків і нарахування амортизації), який фактично відображає концентрацію фінансів підприємства, що є доступні для власників, кредиторів й інших інвесторів.

Основними ресурсами для одержання запланованого результату є такі показники ресурсно-продуктової концентрації виробництва: грошова виручка підприємства, капітал (активи підприємства), праця (середньооблікова чисельність працівників), а також земельні ресурси (площа сільськогосподарських угідь).

Метод DEA-аналізу використовували за допомогою програмного забезпечення onFront. За його результатами було одержано статистичну інформацію щодо рівня технічної ефективності досліджуваної сукупності аграрних підприємств. Зокрема, технічну ефективність досліджували за чотирма варіантами: за факторами ресурсно-продуктової концентрації; ресурсної концентрації (без урахування показника грошової виручки); за інтенсивністю концентрації факторів виробництва (фактори на 1 га); за інтенсивністю ресурсної концентрації факторів виробництва (без урахування показника грошової виручки).

Дослідимо результати розв'язків за input-орієнтованою моделлю ресурсно-продуктової концентрації (із показником грошової виручки). З одержаних розв'язків моделі з'ясовано, що обрані підприємства істотно різняться між собою за рівнем технічної ефективності концентрації ресурсів. Зокрема, серед 43 досліджуваних підприємств лише шість мають значення технічної ефективності, що дорівнює 1,00. Це доводить про повне використання ними виробничих можливостей, тобто раціональніше комбінування та застосування наявних у розпорядженні ресурсів. Значення даного показника для більшості підприємств сукупності коливаються у межах 0,1-0,2, що дає підстави стверджувати про низький рівень використання ними факторів концентрації виробництва.

Використання результатів розв'язку дає змогу не просто оцінити, на якому рівні підприємства використовують власні виробничі можливості та які переваги їх розміщення, а також дають змогу побачити рівень можливого підвищення ефективності діяльності. Наприклад, за розрахунками input – орієнтованої моделі технічна ефективність у ТОВ «Богуславка-АГРО» становить 0,25 – це говорить про те, що підприємство здатне одержувати той самий результат (у моделі – EBITDA) при зменшенні обсягу використання факторів (у моделі – грошова виручка, капітал підприємства, земельні ресурси та чисельність працівників) на 75%.

Тут варто особливо наголосити на такій обставині: коли йдеться про зменшення ресурсів (факторів), то мається на увазі, що підприємству далеко не завжди є реальна потреба в такому зменшенні, оскільки часто має місце умовний «надлишок» факторів виробництва, викликаний недовикористанням виробничих потужностей через брак сировини, простої, нераціональну організацію виробництва, а в ширшому розумінні – неефективний менеджмент. Тому керівники і спеціалісти підприємства за умови низького рівня технічної ефективності мають змогу цілеспрямовано вживати заходів щодо усунення умовного «надлишку» ресурсів та (або) реального їх скорочення. Вирішення питання щодо такого скорочення полегшується тим, що метод DEA дає змогу визначити, на яку саме величину може бути зменшений той чи інший ресурс.

За output – орієнтованої моделі – технічна ефективність набуває значення від одиниці до нескінченності й вказує, на скільки підприємство спроможне збільшити обсяги виробницт-

ва продукції за тих ресурсів, які вже задіяні та використовуються у процесі виробництва.

Результати розв'язку output-орієнтованої моделі за запропонованими нами показниками концентрації виробництва в підприємстві демонструють, що абсолютними лідерами, «еталонами» з погляду технічної ефективності є шість підприємств як і за input-орієнтованої моделі. Надалі спостерігається значна розбіжність між рівнями даного показника поміж підприємствами. Наприклад, у найгіршому становищі знаходиться СВК "Мир", а ТОВ "Еліта", навпаки, має наближене до бажаного значення – 1,13.

Наступним кроком дослідження технічної ефективності є встановлення зв'язку між рівнями технічної ефективності, з одного боку, та факторами концентрації, що її формують, і показниками оцінювання економічної ефективності діяльності підприємств – з іншого. Для цього побудуємо групування з ознакою розподілу – розв'язками DEA-аналізу та визначенням відповідних середніх для груп значень економічних показників (табл. 1).

За результатами проведеного дослідження спостерігаємо значне зростання результативного показника зі збільшенням показника технічної ефективності на одне підприємство (EBITDA зростає майже у 8,5 раза в четвертій групі порівняно з першою).

1. Зв'язок між рівнем технічної ефективності за input – орієнтованою моделлю й факторами концентрації та показниками економічної ефективності виробництва

Показник	Групи підприємств за рівнем технічної ефективності			
	I – 0,07-0,2	II – 0,21-0,4	III – 0,41-0,99	IV – 1,00
Середнє значення показника	0,13	0,29	0,65	1,00
Кількість підприємств у групі	11	17	9	6
EBITDA на одне підприємство, тис. грн	1403	3534	8846	11776
EBITDA на 1 га, грн	780,9	1584,4	4415,5	8990,4
Капітал підприємства: тис. грн	22 863	27 896	41 903	32836
на 1 га, грн	12721	12506	20916	25069
Грошова виручка підприємства: тис. грн	12 679	17 380	28 762	28285
на 1 га, грн/га	7055	7792	14356	21594
Чисельність працівників, осіб	89	73	72	41
Площа с.-г. угідь у середньому на одне підприємство, га	1797,2	2230,6	2003,4	1309,8
Навантаження землі на працівника, га/осіб	20,11	30,53	27,74	32,08
Рентабельність підприємства за прибутком, %	4,16	10,42	19,66	17,59
Рентабельність, %: капіталу EBITDA	6,14	12,67	21,11	35,86
продажу EBITDA	11,07	20,33	30,76	41,63

Джерело: Розраховано автором на основі статистичних даних підприємств.

Із метою поглибленого дослідження вважаємо доцільним ввести в науковий обіг поняття інтенсивності концентрації виробництва й інтенсивності результативності концентрації. Їх трактування нами грунтується на відомому понятті «інтенсивність виробництва» – загальна величина певного ресурсу по підприємству поділена на площу сільськогосподарських угідь. Тобто, на одне підприємство даного ресурсу може бути багато, а на одиницю земельної площі – замало. Під інтенсивністю концентрації виробництва розуміємо динаміку зміни показників інтенсивності по виділених групах підприємств за показником рівня технічної ефективності; під інтенсивністю результативності – динаміку зміни по групах підприємств показників ефективності, що також розраховані на одиницю земельної площі (наприклад, EBITDA на 1 га), а також інші відносні показники.

Співвідношення зміни динаміки інтенсивності концентрації виробництва з динамікою зміни інтенсивності результативності є важливим економічним параметром оцінювання впливу концентрації виробництва на технічну ефективність підприємства.

Капітал по підприємствах зростає у другій групі на 22% порівняно із першою, у третій – на 83,3%, а в четвертій – хоча дещо знижується, проте порівняно з першою групою він більший на 43,6%. Але що особливо важливо, зростає *інтенсивність концентрації* даного ресурсу: у четвертій групі підпри-

ємств порівняно з першою він зріс на 97,01% за одночасного істотного зростання EBITDA на 1 га. У четвертій групі вона більша практично в 11 разів, тоді як на одне підприємство цей результативний показник більший у 8,4 раза.

Та ж сама закономірність спостерігається за показником грошової виручки. Відтак, грошова виручка в цілому зростає на 37% у другій групі порівняно з першою, а в четвертій – на 223%. Показник інтенсивності концентрації грошової виручки має ще рельєфнішу тенденцію: у другій групі показник зростає на 110% порівняно з першою, у третій – на 203%, а в четвертій – на 306%, тобто спостерігаємо посилення інтенсивності концентрації.

Водночас за показником величини земельних ресурсів не спостерігається тісного її зв'язку із технічною ефективністю. Але важливою є та обставина, що у четвертій групі, де найвища технічна ефективність, у середньому на одне підприємство припадає найменша площа земельних угідь. Усі показники ефективності діяльності підприємства мають тенденцію до зростання від першої до четвертої групи, що чітко відображено. Особливо значне зростання цих показників спостерігаємо у четвертій групі з найвищою технічною ефективністю.

Показник чисельності працівників на одне підприємство знижується, проте *інтенсивність концентрації* цього ресурсу має дещо іншу тенденцію. Між третьою й другою групами різниця в навантаженні ріллі на 1 працівника незначна, тобто даний фактор для технічної ефективності не відіграє особливої ролі. Що ж стосується підприємств першої групи, то в них вища концентрація ресурсу праці за найменшого показника технічної ефективності.

Підсумовуючи викладене наголосимо, що для зміцнення економічного стану підприємств, і зокрема підвищення технічної ефективності, значну роль відіграють інтенсивність концентрації виробництва, насамперед концентрації капіталу, а також продуктової концентрації. Саме завдяки цій обставині досягається висока інтенсивність результативності. Разом із тим фактор концентрації земельних ресурсів із розрахунку на одне підприємство не є лімітуючим. З'ясовано, що вищої технічної ефективності можна досягти навіть за меншої площі сільськогосподарського землекористування з розрахунку на одне підприємство за умови забезпечення високої інтенсивності концентрації капіталу.

Аналогічно до випадку з input-орієнтованою моделлю, здійснимо групування підприємств за показником технічної ефективності, визначеної за результатами розв'язку output-орієнтованої моделі (табл. 2).

За даними таблиці 2 спостерігаємо зворотну тенденцію до зниження середнього значення ефективності по групах підприємств із підвищенням рівня технічної ефективності, що є логічним. Адже, як уже зазначалося, за даної моделі зростання рівня показника технічної ефективності вказує на погіршення економічного стану підприємств.

2. Зв'язок між рівнем технічної ефективності за output – орієнтованою моделлю і факторами концентрації та показниками економічної ефективності виробництва

Показник	Групи підприємств за рівнем технічної ефективності			
	I – 1,00	II – 1,01-3,00	III – 3,01-5,00	IV – більше 5,01
Кількість підприємств у групі	6	13	13	11
EBITDA: на одне підприємство, тис. грн	11776	7800	2946	1403
на 1 га, грн	8990,4	3921,2	1272,7	780,9
Капітал підприємства: тис. грн	32 836	39 994	25 495	22 863
на 1 га, грн	25069	20106	11014	12721
Грошова виручка підприємства: тис. грн	28 285	26 388	16 252	12 679
на 1 га, грн/га	21594	13266	7021	7055
Чисельність працівників, осіб	41	75	71	89
Площа с.-г. угідь у середньому на одне підприємство, га	1309,8	1989,2	2314,8	1797,2
Навантаження землі на працівника, га/осіб	32,08	26,60	32,71	20,11

Продовження табл. 2

Рентабельність підприємства за прибутком, %	17,59	13,22	14,01	4,16
Рентабельність, %: капіталу EBITDA	35,86	19,50	11,55	6,14
продажу EBITDA	41,63	29,56	18,13	11,07

Джерело: Побудовано автором на основі статистичних даних підприємств.

Отже, підводячи підсумки проведеного DEA-аналізу за двома варіантами моделей для сукупності аграрних підприємств, а також дослідивши взаємозв'язок одержаних результатів моделей – показників рівня технічної ефективності – з розрахованими показниками оцінювання економічної ефективності підприємств, можемо стверджувати, що за обох варіантів групування (табл. 1 і 2) простежується чіткий зв'язок між ними, що вказує на важливість практичного використання методу DEA-аналізу.

Отже, є необхідність досліджувати за допомогою методу бенчмаркінгу діяльність «еталонних» підприємств, що характеризуються вищими показниками ефективності, для перенесення їх досвіду управлінської діяльності на підприємства з нижчим рівнем економічного розвитку.

Зокрема, завдяки практичному застосуванню методу DEA можна не лише визначати фактичний стан речей, а й прогнозувати у числовому вимірі та з математичним обґрунтуванням можливі резерви підвищення ефективності використання ресурсів удосконаленням виробничої системи. Крім того, є можливість виявляти потенційно можливий рівень результативного показника, використовуючи той самий рівень ресурсів порівняно з типовими підприємствами на ринку за обраними групами параметрів, які б найточніше відображали специфіку діяльності у тій чи іншій галузі національної економіки. Для такої оцінки перешкодою може бути лише недоступність інформації про звітність й іншої інформації про конкуруючі підприємства, а також недостатнє уміння правильно трактувати одержані результати дослідження.

Нами здійснено порівняння показників технічної ефективності (ТЕ), визначеної за факторами ресурсно-продуктової концентрації (з урахуванням грошової виручки) і за факторами ресурсної концентрації (без урахування грошової виручки). Виявлено, що в абсолютній більшості підприємств рівень технічної ефективності без грошової виручки (за винятком 11-ти, в яких однакові результати технічної ефективності) менший від рівня технічної ефективності з грошовою виручкою. Щоб дослідити, чи темпи такого зменшення однакові, чи вони можливо залежать від інших впливів, нами здійснено групування за рівнем технічної ефективності з грошовою виручкою й потім по цих виділених групах визначено рівень технічної ефективності без грошової виручки (табл. 3).

3. Залежність рівня технічної ефективності з урахуванням показника грошової виручки та рівня технічної ефективності без такого врахування

Показник	Рівень технічної ефективності з урахуванням показника грошової виручки та без неї			
	I – до 0,2	II – 0,21-0,4	III – 0,41-0,99	IV – 1,00
Кількість підприємств у групі	11	17	9	6
За input – орієнтованою моделлю				
Середнє значення: ТЕ з ГВ	0,13	0,29	0,65	1,00
ТЕ без ГВ	0,11	0,24	0,55	0,88
За output – орієнтованою моделлю				
Середнє значення: ТЕ з ГВ	8,22	3,62	1,66	1,00
ТЕ без ГВ	10,53	4,43	1,93	1,18

Джерело: Побудовано автором на основі результатів програмного забезпечення onFront.

Щоб побачити, чи існує прискорення або уповільнення падіння технічної ефективності без грошової виручки ми зіставили рівень технічної ефективності по групах та одержали такі результати. З'ясувалося, що чим нижчий рівень технічної ефективності по

підприємствах, тим більше зниження рівня технічної ефективності без грошової виручки. Як бачимо, падіння у першій групі з найнижчим рівнем технічної ефективності становить 19% по групі, у наступній – 16, у третій – 15, а в останній – лише 12%.

Таким чином, можемо зробити висновок, що ступінь зниження технічної ефективності, розрахованої без показника грошової виручки, істотно залежить від рівня технічної ефективності, розрахованої з урахуванням даного показника. Така ж тенденція спостерігається і за output-орієнтованою моделлю. Але різниця полягає в тому, що темпи падіння за output-орієнтованою моделлю є більшими, ніж за input-орієнтованою моделлю, й відповідно становлять 22; 18 та 15%.

Нами також досліджено рівень технічної ефективності за інтенсивності концентрації факторів виробництва (табл. 4).

Таким чином, рівень технічної ефективності за input-орієнтованою моделлю за факторами ресурсно-продуктової концентрації у розрізі чотирьох груп нижчий, ніж рівень технічної ефективності, розрахований за інтенсивності концентрації факторів виробництва. Водночас зростання технічної ефективності, розрахованої по всіх ресурсах у розрізі виділених груп, відбувається швидшими темпами порівняно з темпами зростання технічної ефективності по групах за інтенсивності концентрації факторів. Це показує, що дія інтенсивного фактора поступово вичерпується. Мається на увазі, що підприємства досягають рівня технічної ефективності 1,00 або близько неї лише за умови вищого рівня інтенсивності концентрації факторів.

4. Залежність рівня технічної ефективності за факторами ресурсно-продуктової концентрації та рівня технічної ефективності за інтенсивності концентрації факторів

Показник	Рівень технічної ефективності з урахуванням показника грошової виручки за факторами ресурсно-продуктової концентрації			
	I – до 0,2	II – 0,21-0,4	III – 0,41-0,99	IV – 1,00
Кількість підприємств у групі	11	17	9	6
За input – орієнтованою моделлю				
Середнє значення ТЕ за факторами:				
ресурсно-продуктової концентрації	0,13	0,29	0,65	1,00
інтенсивності концентрації факторів	0,17	0,33	0,69	1,00
Рентабельність капіталу за EBITDA, %:				
за факторами ресурсно-продуктової концентрації	6,14	12,67	21,11	35,86
за інтенсивності факторів	6,7	14,7	19,4	56,8
Рентабельність продажу, %:				
за факторами ресурсно-продуктової концентрації	11,07	20,33	30,76	41,63
за інтенсивності концентрації факторів	10,9	22,8	35,8	43,1

Джерело: Побудовано автором на основі результатів програмного забезпечення onFront.

Про ступінь такої вичерпності можна судити за коефіцієнтами, розрахованими діленням окремої по кожній з виділених груп технічної ефективності за концентрації факторів на 1 га на технічну ефективність, розраховану за факторами ресурсно-продуктової концентрації.

Рівень зазначених коефіцієнтів такий: перша група – 1,31(0,17/0,13); друга – 1,15 (0,33/0,29); третя – 1,06 (0,69/0,65); четверта – 1(1,00/1,00).

Незважаючи на поступову тенденцію до вичерпності дії інтенсивності концентрації факторів, все ж очевидним є факт істотного її впливу на рівень технічної ефективності та на ефективність виробництва в цілому.

У забезпеченні рівня технічної ефективності внесок фактора інтенсивності концентрації проявляється рельєфніше за її низького рівня (1,31 – перша група, 1,15 – друга і 1,06 – третя) на фоні нижчого забезпечення підприємств цієї групи, насамперед капіта-

лом. Скажімо, якщо у першій групі капітал підприємства на 1 га становить 12,7 тис. грн, то у четвертій – 17,4 тис. грн.

Ці дані підтверджують раніше зроблений висновок, що високого рівня технічної ефективності можна досягти за вищого рівня інтенсивності концентрації факторів. У даному випадку найбільш важливо підвищувати концентрацію на одиницю земельної площі капіталу, скільки дія інтенсивності концентрації інших факторів проявляється менш істотно для досліджуваної сукупності підприємств, крім фактора грошової виручки.

За даними таблиці 4 видно, що зі зростанням технічної ефективності, розрахованої за інтенсивності концентрації факторів, істотно підвищується інтенсивність результативності. Рентабельність капіталу за EBITDA, розрахована за факторами ресурсно-продуктової концентрації, є вищою у другій групі на 6,53 п. п, а в четвертій – на 29,72 п. п. Рентабельність продажу у четвертій групі за факторами ресурсно-продуктової концентрації є вищою на 30,6 п.п, а за інтенсивності факторів концентрації – на 32,2 п.п.

Таким чином, у результаті такого дослідження встановлено, які саме фактори концентрації найбільше впливають на технічну ефективність, і виявлено вплив інтенсивності концентрації на інтенсивність результативності.

Висновки. Застосування методу DEA є важливим інструментом діагностики діяльності підприємств у рамках аналізу станів їх економічного розвитку й технічної ефективності, які знаходяться у безпосередній взаємозалежності.

Для зміцнення економічного стану підприємств, і зокрема підвищення технічної ефективності, значну роль відіграє інтенсивність концентрації виробництва, насамперед, концентрації капіталу, а також продуктової концентрації порівняно зі зміною величини капіталу й обсягом грошової виручки в цілому. Саме завдяки цій обставині досягається висока інтенсивність результативності. З'ясовано, що вищої технічної ефективності можна досягти навіть за меншої площі сільськогосподарського землекористування з розрахунку на одне підприємство за умови забезпечення високої інтенсивності концентрації капіталу.

Виявлено, що для досліджуваної сукупності в абсолютній більшості підприємств рівень технічної ефективності без фактора грошової виручки менший від рівня технічної ефективності, розрахованого з включенням у модель даного фактора. Результати проведеного аналізу демонструють більше зниження рівня технічної ефективності без фактора грошової виручки за меншого рівня технічної ефективності по підприємствах.

З'ясовано, що ступінь падіння технічної ефективності, розрахованої без показника грошової виручки, істотно залежить від рівня технічної ефективності, розрахованої з урахуванням даного показника.

У процесі дослідження встановлено, що дія інтенсивного фактора поступово вичерпується – зростання технічної ефективності, розрахованої по всіх ресурсах у розрізі виділених груп відбувається швидшими темпами порівняно з темпами зростання технічної ефективності по групах за інтенсивності концентрації факторів.

Отже, для підприємств із низьким рівнем забезпеченості капіталом та іншими ресурсами надто важливо мати вищий рівень концентрації на одиницю земельної площі. Лише за цих умов підприємства можуть досягти вищої технічної ефективності.

На завершення зазначимо, що проблему концентрації в сільському господарстві доцільно досліджувати не лише за викладеним підходом, коли досліджується сукупність аграрних підприємств, але – окремо за сукупністю великотоварних структур (агро- і агропромислових холдингів, АПФ як цілісних підприємств) за показниками концентрації, визначеними з урахуванням їх специфіки [2], що може стати об'єктом наступних досліджень.

Список використаних джерел

1. *Андрійчук В.Г.* Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: моногр. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.

2. *Андрійчук В.Г.* Капіталізація сільського господарства: вимір масштабів та оцінка переваг і загроз здійснення / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 40-54.

3. *Галушко В.* Ефективність сільськогосподарських підприємств і зростання продуктивності праці в сільському господарстві / В. Галушко, С. Дем'яненко, Б. Брюнер. – К.: Ін-т економічних досліджень та політичних консультацій в Україні, 2003. – 26 с.

4. *Лиссистса А.* Анализ оболочки данных (DEA) – современная методика определения эффективности производства / А. Лиссистса, Т. Бабачева. – Halle: Institute of agricultural development of central and Eastern Europe, Germany, 2003. – 32 p.

5. *Coelli T.* An introduction to efficiency and productivity analysis / Coelli T., Rao D.S.P., George E. Battese. Centre for Efficiency and Productivity Analysis, Universityof New England, Armidale, N.S.W. – Australia : Kluwer Academic Publishers, 1998. – 456 p.

6. *Прядко В. В.* Теоретико-методологічні аспекти ефективності сільськогосподарського виробництва / В. В. Прядко // Економіка АПК. – 2003. – No 10. – С. 69-77.

7. *Farrell M. J.* The measurement of productive efficiency / M. J. Farrell // Journal of the Royal Statistical Society. 1957. – Series A. (General). – Vol. 120. – No. 3. – P. 253–181.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2016 р.

*

УДК 332.2: 631.1: 339

В.М. ДАВИДЕНКО, здобувач
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

Особливості сільськогосподарського землекористування у країнах Європейського Союзу

Постановка проблеми. З обранням Україною європейського вектора інтеграції значно актуалізувалися розвідки науковців щодо особливостей розвитку сільського господарства в країнах Європейського Союзу. Не менш важливими є дослідження питань щодо ефективності використання земель сільськогосподарського призначення європейськими фермерами як основного базису їхньої господарської діяльності. За рівнем розвитку аграрного сектору Україна значно поступається європейським країнам. У цьому зв'язку досвід країн ЄС може служити дороговказом ефективного й раціонального використання сільськогосподарських земель та бути орієнтиром для організації належної сільськогосподарської практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжний досвід розвитку земельних відносин та практика ефективного використання земель у сільському господарстві висвітлені у працях вітчизняних учених, а саме: Л.П. Альошкіної [1],Т.О. Князькової [2], О.М. Онищенка [3], Т.О. Осташко [4], П.Т. Саблука [5], Ю.М. Хвесик [6], О.В. Ходаківської [7, 8], О.В. Шкуропата [9] й ін. Серед зарубіжних учених даному питанню присвятили свої дослідження Р. Сяян [10], Дж. Свінен [11, 10], Л. Кнопс [11], М. Ретті [12], Л. Сардоніні [12], Д. Вятті [12] та ін. Проте сучасні умови вимагають поглибленого вивчення питань щодо концентрації сільськогосподарських земель, її впливу на ефективність господарювання, зокрема обсяги виробництва валової продукції. Недостатньо дослідженими залишаються питання щодо впливу розмірів землекористувань на напрями спеціалізації фермерських господарств тощо.

Мета статті – розкрити особливості сільськогосподарського землекористування у країнах Європейського Союзу в контексті необхідності адаптації вітчизняної сільськогосподарської практики до умов ЄС.

Методологія дослідження спирається на закони діалектики, ключові положення теорій розміщення, спеціалізації й концентрації, а також теорії інституційних змін.

© В.М. Давиденко, 2016

Виклад основних результатів дослідження. У країнах ЄС спостерігаються тенденції до збільшення площ земельних угідь фермерських господарств їхнім укрупненням. За даними Євростату середній розмір ферми зростає на 3,8% щорічно [13]. Ці закономірності зберігаються протягом останніх десяти років, починаючи з 2005 року [11, 12].

У 2013 році середній розмір фермерського господарства в ЄС-28 збільшився до 16,1 га проти 14,4 га у 2010-му, або на 11,8%. Основною причиною, що зумовила зростання середньої площі господарств, стало їхнє укрупнення. У результаті кількість фермерських господарств за досліджуваний період зменшилася на 11,5% [14].

У 2013 році в ЄС-28 налічувалося 10,8 млн фермерських господарств. Площа сільськогосподарських угідь, що знаходиться в їхньому користуванні, становить майже 175 млн га (або 40% від загальної площі земельних угідь) [13, с. 32].

Нині найбільший середній розмір сільськогосподарських угідь мають фермерські господарства Чехії – 133 га та Великобританії – 94 га. Найменші середні розміри зафіксовано у господарствах Румунії, Кіпру й Мальти – до 10 га.

У міжнародному порівнянні фермерські господарства ЄС залишаються невеликими (рис. 1), що зумовлено відмінностями в кліматі, топографії, структурі ґрунтового покриву, особливостями виробничої структури і національними традиціями. Проте офіційні статистичні показники щодо розміру землекористувань окремих господарських одиниць не завжди відповідають дійсності, оскільки вони неспроможні відобразити біполярні структури, де велика кількість дрібних ферм співіснує з досить великими господарськими структурами [10].

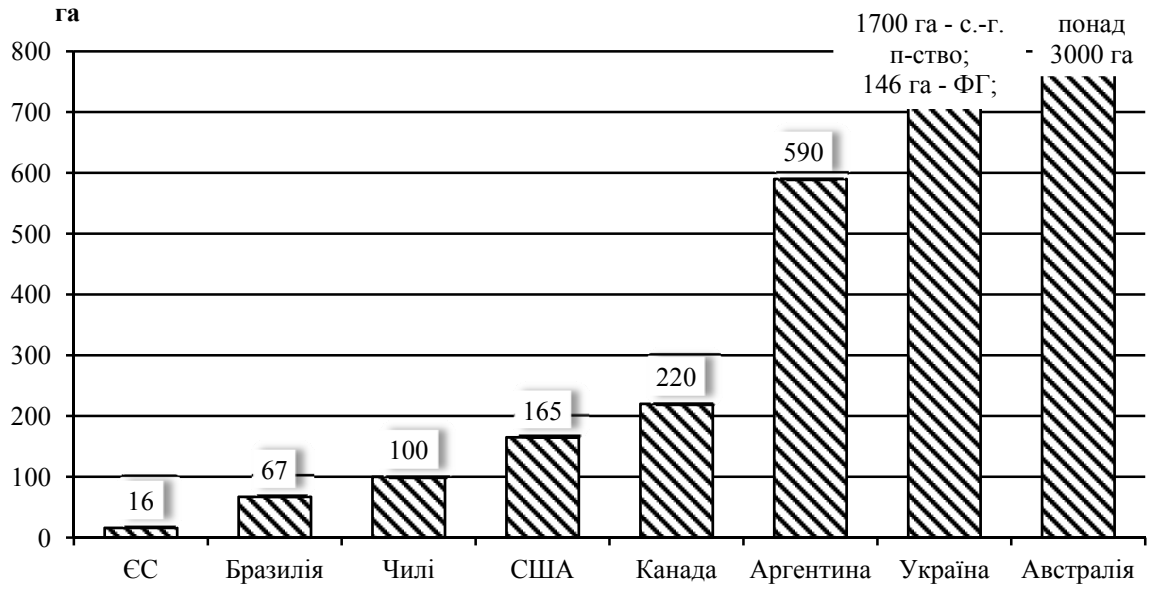

Рис. 1. Середній розмір фермерського господарства в окремих країнах світу, га

Джерело: http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/rural-development/2013/ch2_en.pdf.

В ЄС-28 близько 70% усіх фермерських господарств ведуть господарську діяльність на площі сільськогосподарських угідь, що не перевищує 5 га, та лише 3% з них мають більше 100 га. Третина господарств має у своєму землекористуванні від 5 до 100 га угідь (рис. 2).

Незважаючи на велику кількість, фермерські господарства з площею меншою 5 га використовують лише 7% сільськогосподарських угідь, тоді як на невелику групу господарств (3%) з розміром землекористувань понад 100 га припадає 50% усіх земель сільськогосподарського призначення.

У європейській практиці найбільш вживаним методом визначення розміру господарства є показник фізичного розміру ферми (площа сільськогосподарських угідь) й економічний розмір (обсяг виробленої валової продукції). Таким чином, важливим індикатором, який досить поширений в ЄС і характеризує розмір фермерського господарства,

є обсяг валової продукції, що виробляється господарством протягом звітного або маркетингового року [7]. Слід зазначити, що обсяг сільськогосподарського виробництва в ЄС-28 збільшився (в поточних цінах) на 15,9% у період з 2007 по 2013 рік та на 7,5% із 2010 по 2013 рік (рис. 3).

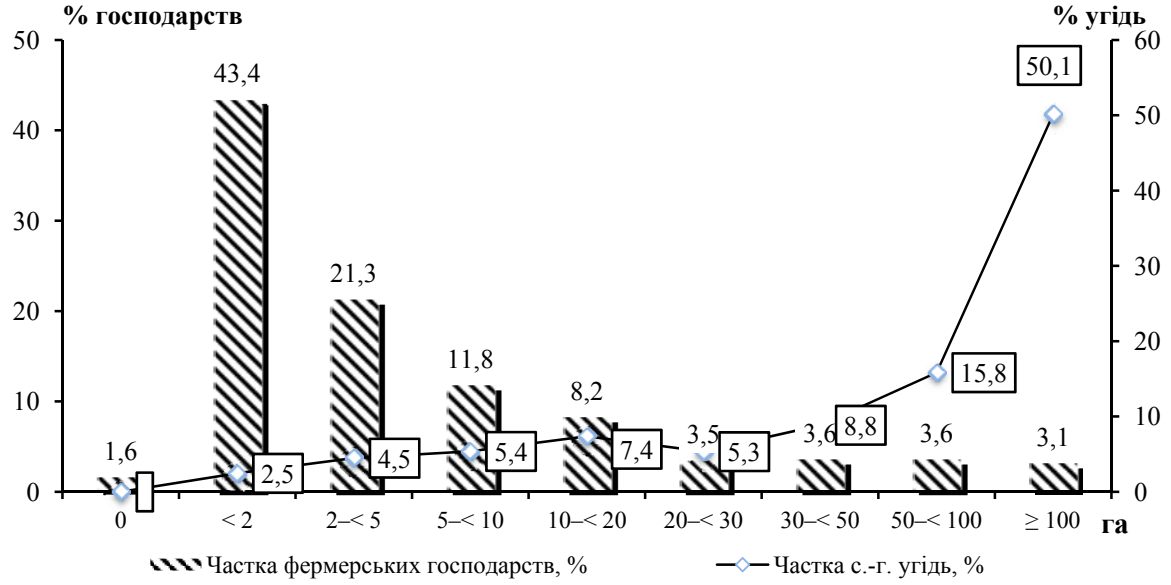

Рис. 2. Групування фермерських господарств ЄС-28 за розміром землекористувань, 2013 р. (частка господарств, %)

Джерело: Eurostat. 2016 (online data code: ef_kvaareg).

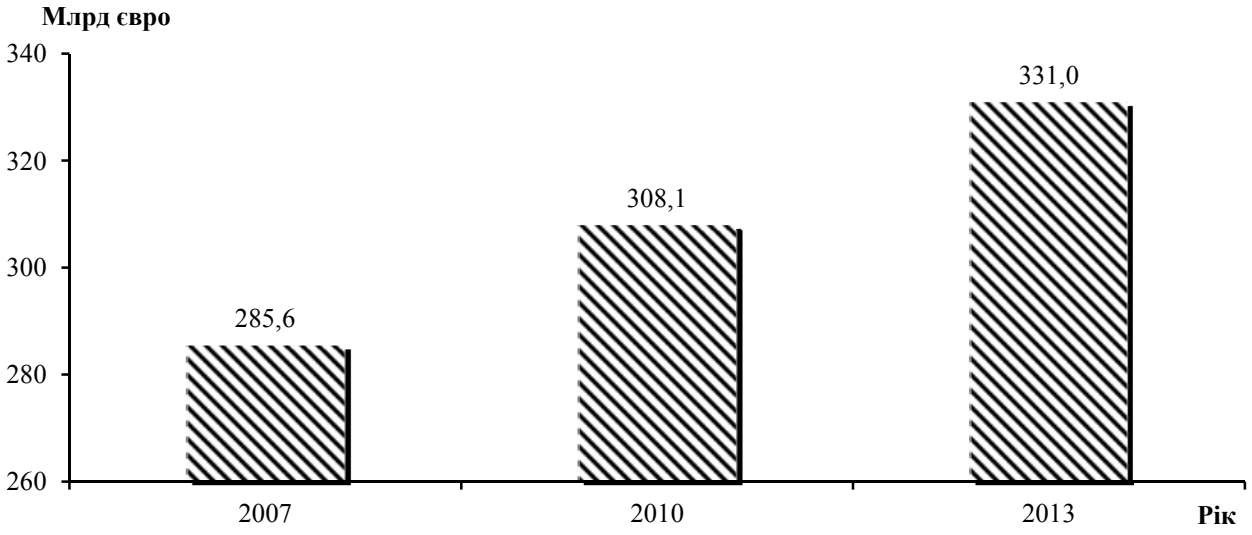

Рис. 3. Виробництво валової продукції фермерськими господарствами ЄС-28, млрд грн

Джерело: Eurostat, 2016 (ef_kvaareg).

У країнах ЄС переважають невеликі за обсягами виробленої валової продукції господарства (рис. 4). Зокрема, близько 40% фермерських господарств виробляє менше 2 тис. євро валової продукції з розрахунку на одну ферму. Трохи більше 15% господарств виробляють від 2 до 4 тис. євро і лише близько 1% мають більше 500 тис. євро з розрахунку на одне господарство.

Слід зазначити, що 34% валової продукції сільського господарства припадає на 1% господарств, що мають обсяги виробленої валової продукції понад 500 тис. євро на ферму в рік. Приблизно стільки ж припадає на групу господарств з обсягами виробництва від 100 до 500 тис. євро (рис. 5).

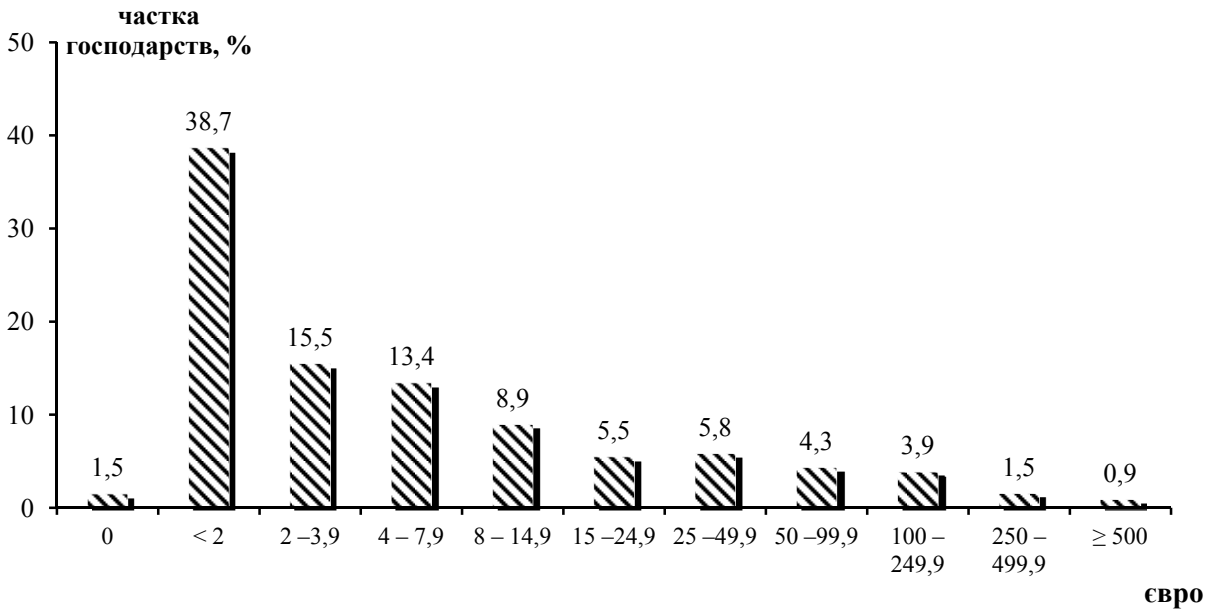

Рис. 4. Групування фермерських господарств ЄС-28 за обсягом виробленої валової продукції (SO), 2013 р. (частка господарств, %)

Джерело: Eurostat, 2016 (online data code: ef_kvecsleg).

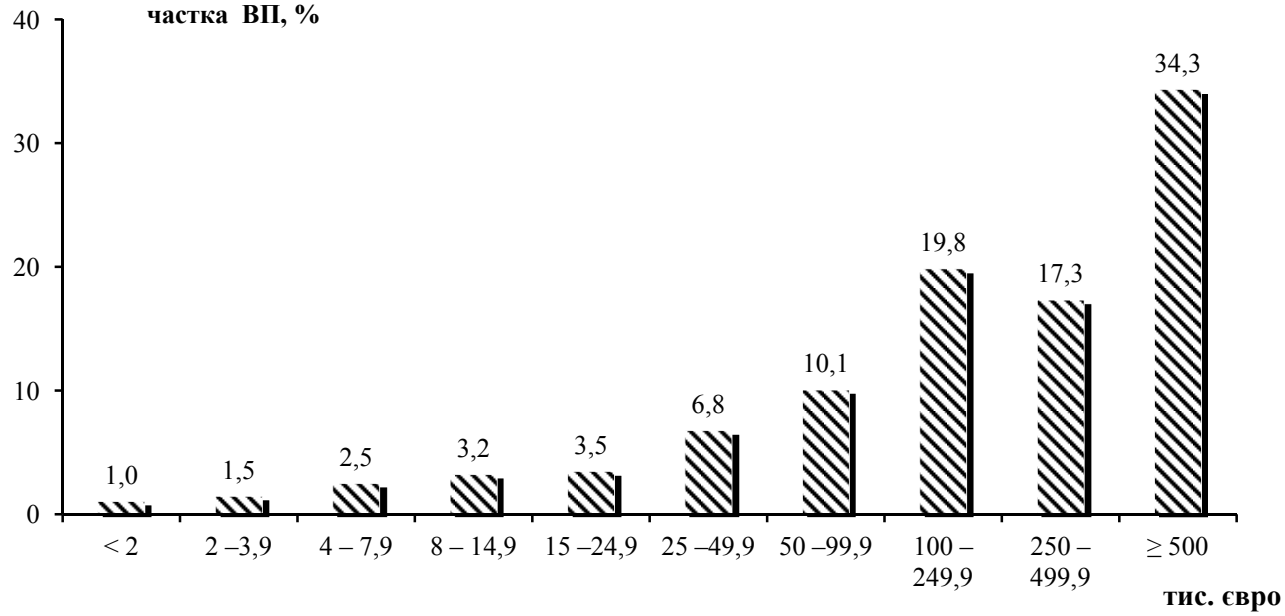

Рис. 5. Розподіл виробленої валової продукції фермерськими господарствами ЄС-28, 2013 р. (частка валової продукції, %)

Джерело: Eurostat, 2016 (online data code: ef_kvecsleg).

У країнах ЄС структура фермерського господарства досить неоднорідна [7]. В основному переважають господарства, що спеціалізуються на рільництві, вирощуванні багаторічних насаджень, пасовищному скотарстві та спеціалізованому свинарстві й птахівництві (рис. 6).

Статистика Європейського Союзу виокремлює різні типи спеціалізації фермерських господарств, що визначаються за основним видом продукції, яка виробляється (згідно з Методикою, затвердженою Постановою ЄС № 1242/2008). У разі якщо ферма багатогалузева, тип спеціалізації визначається тією продукцією, яка займає 2/3 загального обсягу структури виробництва. Виокремлюють 9 основних типів спеціалізації – зернове господарство, загальне землеробст-

во, овочівництво, садівництво, молочне скотарство, пасовищне скотарство, спеціалізоване свинарство, спеціалізоване птахівництво, змішане господарство. Однак допускається також інша класифікація.

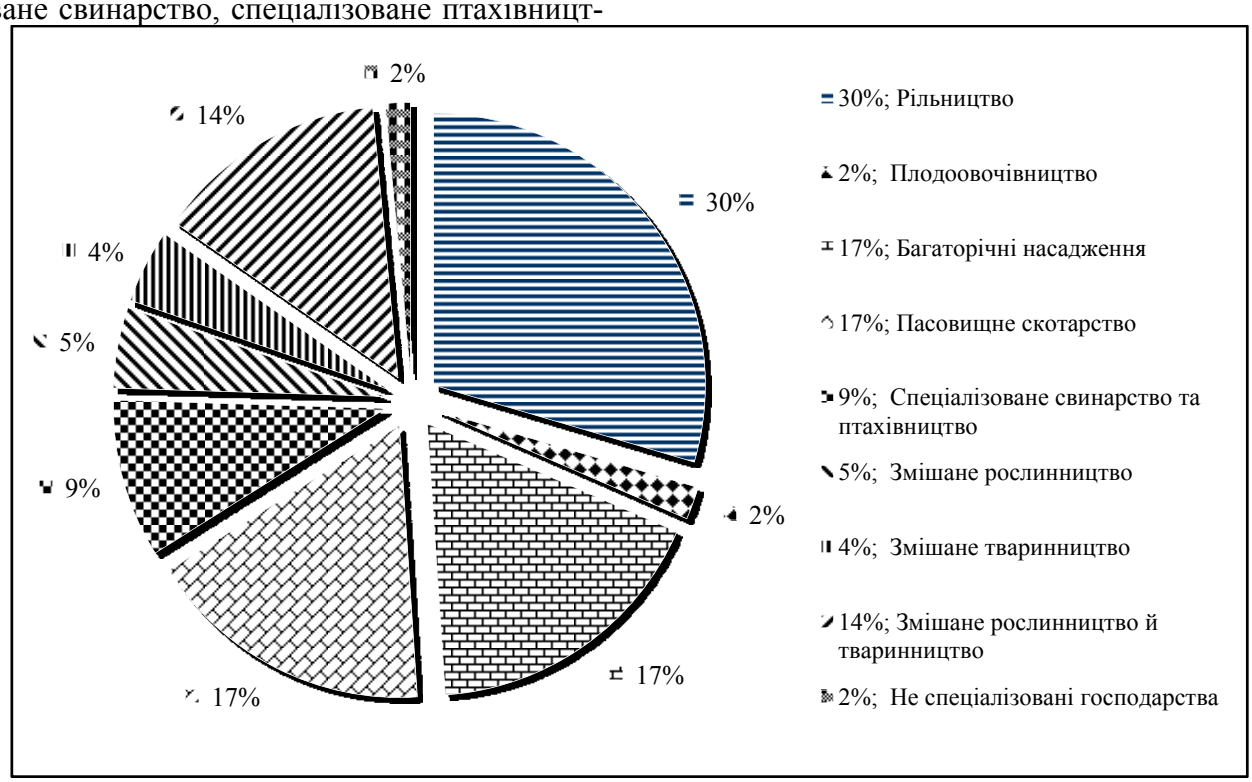

Рис. 6. Розподіл фермерських господарств ЄС-28 залежно від типу їх спеціалізації, 2013 р.

Джерело: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do.

Спеціалізація фермерських господарств у країнах ЄС змінюється залежно від розміру їхнього землекористування.

Групування фермерських господарств залежно від розміру землекористувань виявило разючі зміни щодо напрямів їхньої спеціалізації. Так, господарства, які не мають у користуванні сільськогосподарських угідь, спеціалізуються, в основному, на вирощуванні птиці та свиней. За обсягами виробленої валової продукції такі ферми, залежно від їх регіонального розміщення, можуть бути досить великими. Наприклад, у країнах – старих членах ЄС, понад 20% фермерських господарств, що спеціалізуються на вирощуванні свиней і птиці, забезпечують виробництво валової продукції понад 500 тис. євро на ферму щорічно. На противагу цьому, 80-90% фермерських господарств із вирощування птиці й свиней у країнах, що приєднались до ЄС у період із 2004 по 2007 рік, виробляють валової продукції менше 2 тис. євро на ферму в рік [15, с.27].

Другий за значимістю напрям спеціалізації господарств, які не мають у своєму землекористуванні сільськогосподарських угідь та ведуть господарську діяльність в інтенсивних закритих системах або з випасанням тварин на землях загального користування, що не належать фермерському господарств, є пасовищне скотарство.

Як показали результати досліджень, невеликі господарства, що налічують у своєму землекористуванні до 5 га сільськогосподарських угід, є найбільш диверсифікованими. Вони, як правило, спеціалізуються на вирощуванні багаторічних насаджень (виноградники, фруктові й оливкові), рільництві, або ж практикують поєднання різних напрямів спеціалізації, включаючи змішане рослинництво і тваринництво (рис. 7).

У міру того як розмір ферми зростає, частка господарств, що спеціалізуються на рільництві та пасовищному скотарстві, збільшується, тоді вирощування овочевих культур, свиней і птиці та диверсифікація сільськогосподарської діяльності стають менш привабливими для фермерів (рис. 8).

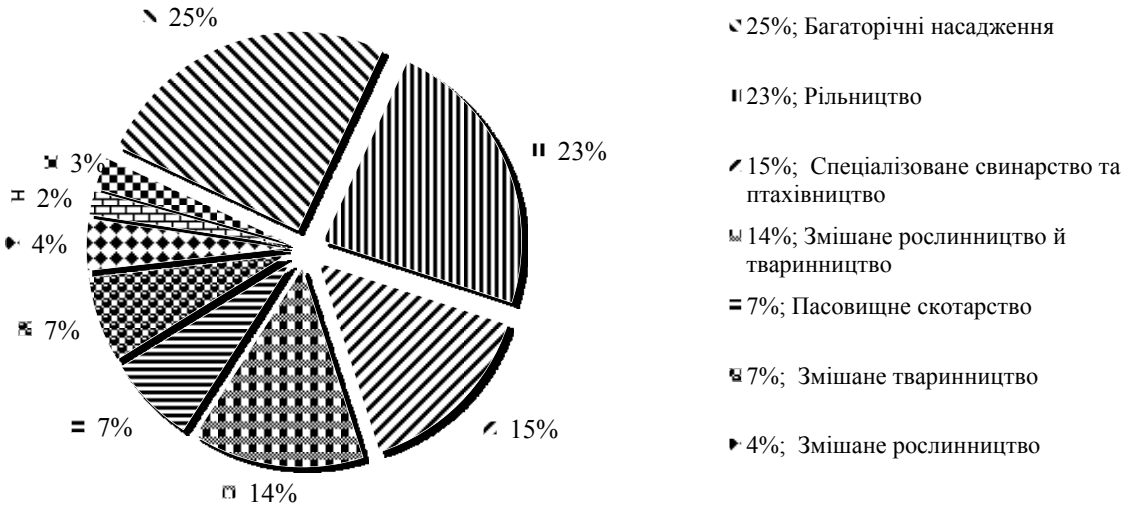

Рис. 7. Напрями спеціалізації фермерських господарств ЄС-28, з розміром землекористувань до 5 га, 2013 р.

Джерело: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do.

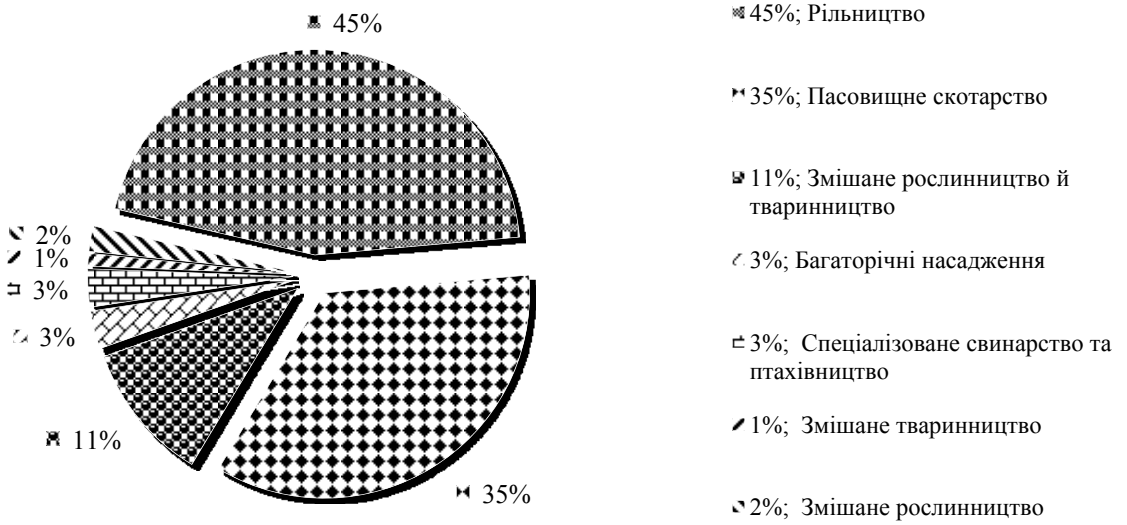

Рис. 8. Напрями спеціалізації фермерських господарств ЄС-28, з розміром землекористувань понад 100 га, 2013 р.

Джерело: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do.

Висновки. Для України, у зв'язку з обранням нею євроінтеграційного вектора розвитку, вивчення досвіду країн Європейського Союзу є надзвичайно важливим і актуальним. Незважаючи на кардинальні відмінності, що мають місце в особливостях розвитку сільського господарства України та країн ЄС, а також структурі діючих фермерських господарств і напрямів їх спеціалізації, вважаємо за доцільне поступово запроваджувати у практику вітчизняного агрогосподарювання європейські принципи й стандарти.

Результати досліджень показали, що суттєвою проблемою адаптації вітчизняного сільського господарства до умов САП може стати невідповідність українських організаційно-правових форм господарювання до тих, що функціонують у країнах Європейського Союзу. Домінантними у структурі аграрного сектору ЄС є індивідуальні фермерські господарства, які, незважаючи на порівняно невеликі розміри, характеризуються високою технічною й технологічною оснащеністю. Слід також зазначити, що невеликі розміри європейських агроформувань не є

перешкодою їх потужного експортного потенціалу.

Адаптація українських господарств до умов ЄС здійснюється без урахування основоположних організаційно-економічних чинників, що лежать в основі формування та функціонування фермерських господарств ЄС. Для більшості українських агроформувань надзвичайно важливою залишається проблема щодо визначення оптимального розміру землекористувань, що значно актуалізується у зв'язку з можливим запровадженням ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Список використаних джерел

1. *Альошкіна Л.П.* Зарубіжний досвід розвитку земельних відносин: можливості застосування в Україні / Л.П. Альошкіна // Інноваційна економіка. – 2012. – № 3(29). – С. 291–294.
2. *Князькова Т.О.* Німецький досвід управління земельними ресурсами / Т.О. Князькова // Економічна теорія та економічна історія: Зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 6 (23). – Ч.1.– С.312–319.
3. *Онищенко О.* Зрушення в організаційній структурі сільськогосподарських підприємств / О. Онищенко // Економіка України. – 2004. – № 11. – С. 58–68.
4. *Осташко Т.О.* Сільське господарство в умовах СОТ і ЄС / Т.О. Осташко. – К. : Інститут сільського розвитку, 2005. – 70 с.
5. *Саблук П. Т.* Аграрний сектор в умовах членства України у Світовій організації торгівлі: здобутки і перспективи / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2012. – № 3. – С.3–8.
6. *Хвесик Ю.М.* Формування механізмів інституціонального забезпечення сталого землекористування: зарубіжний досвід / Ю.М. Хвесик // Економіка природокористування і охорони довкілля. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – С. 340–347.
7. *Ходаківська О.В.* Ринок земель сільськогосподарського призначення в країнах ЄС: можливості використання досвіду в Україні / О. В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 30–36.
8. *Ходаківська О.В.* Орендні земельні відносини: досвід країн ЄС та вітчизняна практика / О.В. Ходаківська // Економіка і організація управління. – 2014. – № 1(17) – 2 (18). – С. 297–303.
9. *Шкуропат О.* Досвід країн Європейського Союзу в державному управлінні земельними відносинами / О. Шкуропат // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 3. – С. 186 – 197. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_201_3_24.
10. Institutional Factors Affecting Agricultural Land Markets. Factor market working paper / P. Ciaian, D.A. Kancs, J. Swinnen, K. Van Herck, L. Vranken. – Brussels : Centre for European Policy Studies, 2012. – 22 p.
11. *Swinnen J.* Land, labour and capital markets in European agriculture. Diversity under a common policy / J. Swinnen, L. Knops. – Brussels : Centre for European Policy Studies, 2013. – 384 p.
12. *Raggi M. L.* The effects of the Common Agricultural Policy on exit strategies and land reallocation / Raggi M., Sardonini L., Viaggi D. // Land Use Policy. – 2013. – P. 114-125.
13. Agriculture, forestry and fishery statistics. 2015 edition. Statistical books / Eurostat. – Luxembourg: Publications Office of European Union, 2016. – 206 p.
14. Farm structure statistics. Eurostat statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained /index.php /Farm_structure_statistics.
15. Rural development in the EU. Statistical and Economic Information. Report 2013. – European Union, 2016. – 390 p.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2016 р.

* * *